

EESTI KUNSTIAKADEEMIA

Kunstikultuuri teaduskond

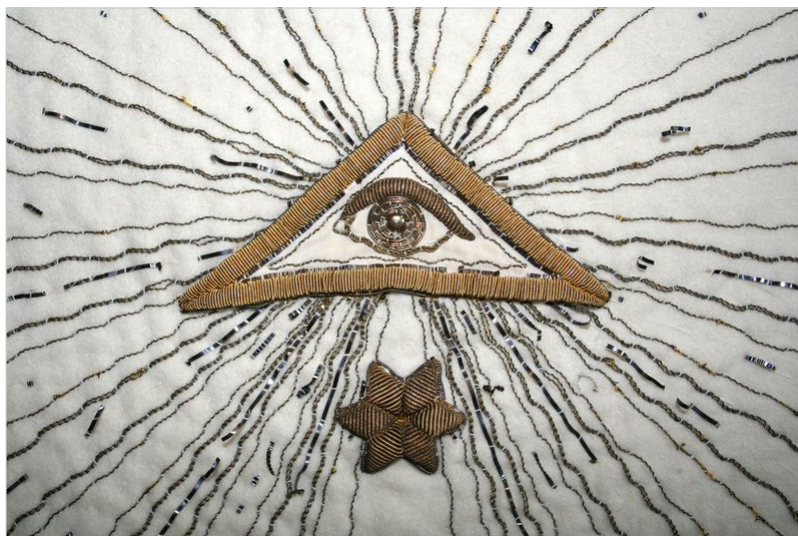
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Marju Raabe

KIRIKUTEKSTIILID – KAITSETUD JA KAITSTUD :

**Luterliku kiriku tekstiilide riikliku kaitse alla võtmine alates Eesti
Vabariigi esimesest muinsuskaitseseadusest tänase päevani**

Magistritöö

Juhendaja: Anneli Randla PhD

Tallinn 2017

Resüme

Pealkiri: Kirikutekstiilid – kaitsetud ja kaitstud : Luterliku kiriku tekstiilide riikliku kaitse alla võtmine alates Eesti Vabariigi esimesest muinsuskaitseadusest tänase päevani

Maht: 74 lk + lisad (Lisa 1: Kunstimälestistena riikliku kaitse all olevad kirikutekstiilid seisuga 1. mai 2017; Lisa 2: EELK kirikute nimekiri, mille tekstiilid on aastatel 2004–2016 inventeeritud).

Illustratsioonid: 9 illustratsiooni

Kasutatud allikad: Kokku 108 erinevat kasutatud allikat, mis jagunevad järgmiselt: arhiiviallikad (43), muuseumide dokumentatsioon (3), kirjandus (34), avaldamata käsikirjad (4), seadusandlikud dokumendid (14), suulised allikad (2), e-kirjavahetus (4), digitaalsed andmebaasid (4).

Võtmesõnad: kirikutekstiilid, tukukotid, kunstimälestised, kunstimälestiste registreerimine, kirikutekstiilide inventeerimine, kunstimälestiseks tunnistamine.

Lühitutvustus: Magistritöös käsitletakse Eesti luterliku kiriku tekstiilide kaitse alla võtmist alates esimese muinsuskaitseaduse kehtestamisest 1925. aastal kuni tänase päevani. Töö eesmärk on analüüsida kirikutekstiilide kaitse alla võtmise protsessi ja anda suunad edasise töö planeerimiseks.

Magistriuurimuse allikateks on arhiivimaterjalid, muuseumide dokumentatsioon museaalide kohta, kultuurimälestiste riiklik register ja muud digitaalsed andmebaasid, käsikirjad, kirjandus, seadusandlikud dokumendid, suuline info.

Uurimuses selgub, et seni on kirikutekstiile riikliku kaitse alla võetud küllaltki juhuslikult. Tegemata on olnud vajalikud baasuuringud. Kirikutekstiilide inventeerimine algas alles 2004. aastal Muinsuskaitseameti initsiatiivil. Enne 2003. aastat ei olnud ka eesti kirikutekstiile käsitlevat kirjandust, millele toetuda. Kaitse alla on jäänud võtma väärtuslikke kirikutekstiile, millest osa on tänaseks hävinud. Seepärast peaks jätkuma kirikutekstiilide inventeerimine, et välja selgitada väärtuslikuimad tekstiilid ja need riikliku kaitse alla võtta. Kultuuriväärtusena

riikliku kaitse all olemine iseenesest ei taga mälestise säilimist. Oluline on, et lisaks kultuurimälestiseks tunnistamisele toimuks ka inimeste teadlikkuse tõstmine trükiste ja koolituste kaudu.

Sisukord

Resümee.....	2
Sissejuhatus.....	5
1. Kirikutekstiilide registreerimine ja kaitse alla võtmine kuni aastani 1944.....	8
1.1. Muinsusnõukogu tegevus vallasmuinasvarade registreerimisel ja kaitse alla võtmisel. .	8
1.2. Registreeritud kirikutekstiilid ja nende edasine saatus.....	15
1.3. Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet kiriklike mälestusmärkide registreerijana.....	19
1.4. Johan Naha tegevus kunstimälestiste inventeerimisel ja tema kirjeldatud kirikutekstiilid.....	20
1.5. Ernst Ederberg kirikuvarade üleskirjutajana.....	32
2. Kirikutekstiilide registreerimine ja kaitse alla võtmine aastatel 1945–1993.....	34
3. Kirikutekstiilide registreerimine ja riikliku kaitse alla võtmine 1993. aastast tänase päevani	46
3.1. Kirikutekstiilide kaitse alla võtmine 1993–1998.....	46
3.2. Kirikutekstiilide kaitse alla võtmine alates 1999. aastast.....	48
4. Kultuurimälestiseks olemise lõpetamine/lõppemine.....	57
Kokkuvõte.....	60
Allikad ja kirjandus.....	62
Illustratsioonide nimekiri.....	71
Summary.....	72
Lisad.....	75

Sissejuhatus

Kirikutekstiilid on olulised esemed jumalateenistusel ja kirikuhoones. Need on kasutusel jumalateenistustel ja talitustel ning ilmestavad kirikuruumi. Armulauatekstiile kasutatakse jumalateenistuse kõrgpunktis, altarikate (antependium) katab altarit – kirikuhoone kõige olulisemat elementi. Kirikutekstiilid on seotud ruumiga, kus neid kasutatakse ja koguduse ajalooa. Sageli on kirikutekstiile valmistanud ja kirikule kinkinud kohalikud mõisnikud või pastoripere naised. Kirikutekstiilid on ajaloolised mälestusmärgid teoloogilistest suundadest, kirikutekstiilikunstist, sidemetest muu maailmaga, kohalikust käsitöötraditsioonist. Kirikutekstiilid vääriavad tähelepanu – uurimist ja mõtestatud ning hoolsat säilitamist.

Magistritöö on piiritletud luterliku kiriku tekstiilidega. Teemat on võimalik hiljem edasi arendada võttes vaatluse alla õigeusu kirikutekstiilid. Käesolevast tööst võib edaspidi abi olla muude kunstimälestiste kaitse alla võtmise protsessi analüüsimisel ja vajadusel kunstimälestiste nimekirjade korrastamisel.

Eesti muinsuskaitse ajaloost on viimastel aastatel kirjutatud mitmeid uurimusi. Enamasti keskenduvad need arheoloogia- või ehitismälestistele. Kunstimälestisi on käsitletud eeskätt nende konserveerimise ja restaureerimise seisukohalt. Riikliku kaitse all olevaid kunstimälestisi kui tervikut ja selle terviku kujunemist uuritud ei ole. Mälestiste nimekiri ei ole suletud üksus, vaid on olnud ajas muutuv vastavalt teadmiste kasvule ja väärtushinnangute muutumisele, valitsevatele ideoloogilistele tõekspidamistele, uute objektide ajas nõ pealekasvule (nt 20. sajandi lõpu kunstiteosed) ning olemasolevate mälestiste hävimisele, mälestise tunnuste kaotamisele või museaaliks saamisele. Käesoleva uurimuse teema on Eesti luterlike kirikute kirikutekstiilide inventeerimine ja mälestistena riikliku kaitse alla võtmine. Eesti luterliku kiriku kirikutekstiilid on väike üksus kunstimälestiste hulgas. Kirikutekstiilide põhjal ei saa teha kogu kunstimälestisi hõlmavaid üldistusi. Õigupoolest peaks olema Eesti kunstimälestiste terviklik analüüs käesoleva töö aluseks.

Käesoleva uurimuse eesmärk on anda aimu kaotustest, mis kaasnevad, kui õigel ajal valdkonnale tähelepanu ei pöörata, seda valdkonda süstemaatiliselt ei uurita ja ei jäädvustata. Teisalt on käesoleva töö eesmärk põhjendada tänast tööd kirikutekstiilide vallas ja anda suunad edasise töö planeerimiseks.

Varasemalt on mõnevõrra uuritud Eesti luterlike kirikute tekstiilide ajalugu. Selles töös vaadeldakse luterlikke kirikutekstiile muinsuskaitsealisesest vaatepunktist. Kirikutekstiilide alla on hõlmatud ka tukukotid, sest neil on sageli tekstiilist kotiosa. Enamikul juhtudel on nad kaunistatud paelte, tuttide ja/või tikandiga. Samuti on kirikutekstiilide hulka arvatud üks kaitse all olev tikitud seinapilt ja tikitud kattega piiblipult.

Seniste kirikutekstiile käsitlevate uurimistööde ja aastatel 2004–2016 teostatud 61 luterliku kiriku tekstiilide inventeerimise alusel võib öelda, et kirikutekstiile on kaitse alla võetud küllaltki juhuslikult ja sellesse valdkonda süvenemata. Kirikutes on ajaloolisi tekstiilesemeid, mis väärivad kaitse alla võtmist, et need säiliks ka tulevastele põlvetele. Selliseid leiud tekitavad küsimust, millisel viisil ja mille põhjal on esemete kaitse alla võtmisel otsused tehtud. Kirikutekstiilide kaitse alla võtmine peab toimuma põhjendatult. Magistritöö uurib kirikutekstiilide inventeerimist ja kaitse alla võtmist, et saada teada, kuidas on kujunenud läbi aja mälestistena kaitse alla võetud kirikutekstiilide tänane kogum ning kuidas võiks edaspidi toimuda kirikutekstiilide kaitse alla võtmine.

Uurimistöö oluliseks allikmaterjaliks on käesoleva töö autori tehtud kirikutekstiilide inventeerimised. Kirikute külastustest ja tekstiilide ülevaatusel pärinevad ka autori teadmised ja hüpoteesid Eesti kirikutekstiilide vallas.

Erialakirjandust kirikutekstiilide kohta on Eestis vähe ilmunud. Samuti ei ole üldkäsitlust esemete kunstimälestistena kaitse alla võtmise kohta. Küll aga annavad vajalikku taustainfot mitmesugused Eesti muinsuskaitse ajalugu ja kunstimälestiste konserveerimist käsitlevad uurimused (Ü. Puustak, R. Alatalu, K. Jõekalda, G. Nilp). Oluline roll infoallikana on kultuurimälestiste riiklikul registril ning materjalidel, mida hoitakse Muinsuskaitseameti kunstimälestiste arhiivis (toimikud, kartoteek jm). Väärtuslikku teavet andvateks allikateks on materjalid Eesti arhiivides – nimestikud, protokollid, eksperthinnangud, konserveerimisaruanded.

Magistritöös on neli peatükki. Esimeses peatükis käsitletakse kirikliku kunstivara registreerimist ja kirikutekstiilide riikliku kaitse alla võtmist alates Eesti esimese muinsuskaitseaduse kehtestamisest 1925. aastal kuni 1944. aastani. Lisaks Muinsusnõukogu tegevusele peatutakse põgusalt Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabineti tegevusel. Pikemalt vaadeldakse Johan Naha tegevust kirikutekstiilide kirjeldamisel. Viimane

alapeatükk on Ernst Ederbergist ja tema uurimistööst kirikuvara vallas.

Teises peatükis vaadeldakse kirikutekstiilide kaitse alla võtmist pärast teist maailmasõda kuni Eesti taasiseseisvumiseni. Pikemalt analüüsitakse kahte riikliku kaitse alla võetud tukukotti ja nende kaitse alla võtmise, kaitse all olemise ja kaitse alt kadumise lugu. Peatükis lõpus on käsitlemise all kohaliku kaitse all olnud kirikutekstiilid.

Kolmandas peatükis on vaatluse all kirikutekstiilide kaitse alla võtmine alates 1993. aastast, mil kehtestati Muinsuskaitseseadus ning hakati seni riikliku ja kohaliku kaitse all olevaid mälestisi uute nimekirjadena Eesti Vabariigi kultuurimälestisteks tunnistama. Edasi leiavad käsitlemist kirikutekstiilide kaitse alla võtmised alates 1999. aastast kuni tänase päevani.

Neljandas peatükis leiab käsitlemist kirikutekstiilide kultuurimälestiseks olemise lõppemine või lõpetamine.

Magistritööl on kaks lisa. Esimeses on praegu kunstimälestistena riikliku kaitse all olevad kirikutekstiilid. Teises lisas on Eesti luterlike kirikute loetelu, kus on alates 2004. aastast teostatud kirikutekstiilide inventeerimine.

Uurimuse autor tänab kolme inimest, kes on olnud innustajaks selle töö valmimisel – asjalik ja toetav juhendaja Anneli Randla, põnev ja inspireeriv kaua-aegne kunstimälestiste inspektor Mare Kask ja autori abikaasa Alar Raabe.

1. Kirikutekstiilide registreerimine ja kaitse alla võtmine kuni aastani 1944

1.1. Muinsusnõukogu tegevus vallasmuinasvarade registreerimisel ja kaitse alla võtmisel

19. juunil 1925. aastal võttis Riigikogu vastu Muinasvarade kaitse seaduse. Selle kohaselt kuulus vallasmuinasvarade alla ka „kirikute inventaar – ajalooliselt wanad skulptuurid, maalid, haruldased riistad, häbipingid jne.”¹ Muinasvarade kaitset pidi seaduse kohaselt teostama haridusminister temale alluva Muinsusnõukogu abil. Muinsusnõukogu võimkonda kuulus muu hulgas muinasvarade väärtusele hinnangu andmine ja ettepaneku tegemine Haridusministeeriumile muinasvarade registreerimiseks. Muinsusnõukogu moodustasid Tartu Ülikooli muinasteaduse, kunstiajaloo ning Eesti ja põhjamaade ajaloo professorid, Eesti Rahva Muuseumi juhataja ja haridusministri poolt nimetatud nõukogu juhataja.²

17. veebruaril 1926. aastal kinnitatud Muinsusnõukogu kodukorra kohaselt tuli kaitse alla võetud muinasvarade nimekirju pidada kahes eksemplaris: üldised Haridusministeeriumis, erialalised vastavas asutuses. Kunstiajalooliste muinasvarade puhul oli selleks asutuseks Tartu Ülikooli Kunstiajaloo kabinet.³ Muinsusnõukogu otsused jõustusid pärast seda, kui Haridusministeerium need kinnitas.

Muinasvarade registreerimisele pandi alus Muinsusnõukogu esimesel koosolekul 26. septembril 1925. aastal. Tartu Ülikooli arheoloogiaprofessor Aarne Michaël Tallgren⁴ esitas ülikooli arheoloogia kabineti koostatud „esiajalooliste muinasjäänuste” registri, mis otsustati vastu võtta ja esitada Haridusministeeriumile kinnitamiseks.⁵ Hoonete ja varemete puhul arutati koosolekul, milliseid liike neist kaitse alla võtta. Dotsent Pärtel Bauman⁶ pani ette, et

1

Muinasvarade kaitse seadus. – Riigi Teataja 1925 nr. 111/112, l 603.

2 Sealsamas.

3 Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.1108, n 5, s 374: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsuste registreerimise, restaureerimise ja kaitse küsimustes, l 247.

4 Aarne Michaël Tallgren (1885–1945), soome arheoloog, Tartu Ülikooli professor 1920–1923, eesti arheoloogiateadusele alusepanija.

5 RA, ERA.1108, n 5, s 346: Muinsusnõukogu koosoleku protokollid, l 5.

6 Pärtel Haliste (kuni 1928 Bauman, 1890–1944), esimene eestlasest klassikalise filoloogia õppejõud.

kuna kunstiajalooliste muinasvarade registreerimiseks eeltöid tehtud ei olnud, siis kirjutada professor Helge Kjellinile⁷ paludes temalt selleks juhtnööre ja küsida, kas võiksid üliõpilased Saarman⁸ ja Vaga⁹ seda tööd Tallinnas ja Tartus teha. Ettepanek võeti vastu.¹⁰ Tõenäoliselt nimetatud üliõpilased seda tegema ei hakanud. Võimalik põhjus võis olla, et H. Kjellin oli selleks ajaks Eestist lahkunud ja tal oleks keeruline olnud üliõpilasi selles töös juhendada.

Muinsusnõukogu koosolekul 17. septembril 1926 teatas nõukogu esimees Gottlieb Ney¹¹, et registreeritud on etnograafilisi ja arheoloogilisi kogusid, kuid aja- ja kunstiajaloolised vallasvarad on senini registreerimata. Dotsent Peeter Treiberigi¹² ja V. Vaga ettepanekul otsustati paluda Haridusministeeriumi pöörduda ettepanekuga arhitekt E. Ederbergi¹³ poole, et ta registreeriks kirikute inventari ja ühtlasi saata ankeet kirikuõpetajatele ja saksa kultuuumavalitsusele teadete kogumiseks aja- ja kunstiajalooliste muinasvarade kohta.¹⁴

20. detsembril 1926. aastal oli Muinsusnõukogu koosolekul arutlusel Haridusministeeriumi määrus vallasmuinasvarade registreerimise kohta. Selle määruse eelnõu töötas välja G. Ney.¹⁵ Määrusega sätestati, et registreerimise teatelehes märgitakse ära muinasvara nimetus, omaniku nimi ja asukoht. Teatelehe teisele küljele trükitakse need seaduste ja määruste punktid, millega muinasvarade omanikele teatavad kohustused pannakse. Uusi muinasvarasid pidid registreerima Haridusministeeriumi valitud isikud. Samuti tuli teostada aegajalt ka kõikide registreeritud muinasvarade kontrolli.¹⁶ Registreeritud vallasmuinasvarade kohta kavatseti hakati pidama haridusministeeriumis samasugused registriraamatud nagu kinnismuinasvarade kohta, kuhu tuli kanda muutused nende seisukorras (omaniku muutused,

7 Tor Helge Kjellin (1885–1984), rootsi kunstiajaloolane ja muuseumitegelane, Tartu Ülikooli esimene kunstiajaloo professor aastatel 1922–1924.

8 Helmi Saarmann (abiel Saadre, 1901–1989), lõpetas 1926. a. Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna kunstiajaloo eriala.

9 Voldemar Vaga (1899–1999), eesti kunsti- ja arhitektuuriajaloolane, lõpetas 1926. a. Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna kunstiajaloo eriala.

10 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 6.

11 Gottlieb Ney (1881–1973), haridustegelane ja ajaloolane, 1922–23 EV Haridusministeeriumi haridusnõunik, 1923–35 samas teadus- ja kunstiosakonna direktor, 1925–35 Muinsusnõukogu esimees.

12 Peeter Tarvel (1894–1953), ajaloolane.

13 Ernst Ederberg vt lk 32.

14 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 34.

15 Sealsamas.

16 RA, ERA.1108, n 5, s 371: Muinsusnõukogu kodukord; vallasmuinasvarade registreerimise määrus; kirjavahetus Tartu Ülikooliga muinsusnõukogu liikmete määramise asjus; muinasvarade kaitse seaduse tekst, l 12.

restaureerimised jne.).¹⁷

17. juunil 1927 andis G. Ney Muinsusnõukogule teada, et „Usuteadlise ajakirja järele olla Konsistooriumi kiriklike mälestusmärkide komisjon saatnud õpetajatele ankeetlehti kiriklike vallasmuististe kohta. Otsustatakse astuda ühendusse selle komisjoni ja paluda lubada neid andmeid kasutada vallavarade registreerimise otstarbeks.”¹⁸

Nimelt oli „Usuteadusline Ajakiri” 1927. aasta märtsinumbris ilmunud Olaf Silla¹⁹ artikkel, mis andis ülevaate Kiriklike mälestusmärkide komisjoni tööst. 23. septembril 1924. aastal oli Eesti Evangeelse Luteriusu Kiriku konsistoorium asutanud komisjoni koosseisus piiskop J. Kukk, professorid O. Sild, J. Kõpp ja J. Uluots, vandeadvokaat G. Sosaar ning vaimulikud A. Kõögardal ja J. Brasche. Järgmise aasta mais otsustati komisjoni liikmeks kutsuda arhitekt E. Ederberg. Komisjon koostas kiriklike mälestusmärkide registreerimise ankeetlehe, mis saadeti koguduste õpetajatele.²⁰ Ankeetlehes oli põhiohk mälestusmärkidel leiduvate kirjade jäädvustamisel (kirikute ja kabelite sees või küljes, hauatähistel jne) aga olid ka küsimused altari, altaripildi, kantsli, ristimiskivide ja -vaagnate, kroonlühtrite ja lühtrite, karikate jm kirikuriistade kohta. Samuti kirikus olevate hauatähiste ja nišside, epitaafide ja kellade kohta. Ehkki ankeedis olev loetelu on põhjalik, siis kirikutekstiile ja tukukotte selles eraldi välja toodud ei ole.²¹

Muinsusnõukogu järgmisel koosolekul 3. septembril teatas G. Ney, et ta on tutvunud O. Silla poolt Konsistooriumi kaudu kirikutele saadetud ankeetlehtedega, kuid seni on vastanud ainult umbes kümme kirikut ja saadud vastused kannavad rohkem majanduslikku kui kultuuriajaloolist iseloomu. G. Ney arvas, et neid saab siiski kasutada. Seevastu V. Vaga oli kriitilisem – rõhutas nende ebakompetentsust ja tähtsusetust. Ankeetlehti otsustati siiski kasutada pöördudes professor Silla kui kirikliku arheoloogia muuseumi juhataja poole palvega kokku seada esialgne kirikuinventari nimestik, mida kaitse alla võiks võtta, ja hoolitseda ankeedi edasiliikumise eest.²² Muinsusnõukogu edasiste koosolekute protokollidest ei selgu, et O. Sild oleks nõukogule sellist nimestikku esitanud.

17 Sealsamas, l 12p.

18 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 42.

19 Olaf Sild (1880–1944), usuteadlane ja kirikuajaloolane.

20 O. Sild, „Kiriklike mälestusmärkide komisjoni” tööst. – Usuteadusline Ajakiri. I aastakäik. 1926/27, vihk nr. 3, lk 139.

21 RA, EAA.1237, n 1, s 60: Aruanne kiriklike mälestusmärkide asjus, l 1–2p.

22 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 43–44.

Järgmise aasta 17. märtsil toimunud koosolekul teatas G. Ney V. Vaga nõusolekust korraldada kunsti- ja kultuurajalooliste vallasmuinasvarade registreerimist. V. Vaga tutvustas nõukogule oma töökava. Kavas oli läbi viia kirikute inventari registreerimine kahe suve jooksul ning tööst pidid osa võtma prl. mag. Saarman, Simenson, Rosendorf²³ ja V. Vaga ise. 1928. aasta suvel registreeriks igaüks neist ühe maakonna kirikute inventari, püüdes võimalust mööda registreerida linnades, mõisates ja mujal leiduvat vallasvara. Töö pidi teostatama Haridusministeeriumi kulul. V. Vaga kava võeti vastu.²⁴ Sügisel koosolekul 27. oktoobril andis ta ülevaate suvistest vallasvara registreerimistöödest. Läbi olid käidud kirikud Tartumaal (V. Vaga), Võrumaal (E. Simenson) ja Harjumaal (E. Ederberg). V. Vaga esitas Muinsusnõukogule nendes kirikutes registreeritud vallasvarade nimestikud.²⁵ Lisaks esitas ta muinsusnõukogule nimestikud Järva- ja Virumaa kirikute vallasvara kohta. Nende nimekirjade puhul oli kasutatud E. Ederbergi varasematel aastatel kogutud andmeid.²⁶ Nõukogu otsustas V. Vaga esitatud nimestikud koos teiste nimestikega vastu võtta Haridusministeeriumile registreerimisele esitamiseks.²⁷ Vallasvara registreerimise eest Võrumaa kirikutes maksis Haridusministeerium E. Simensonile 100 krooni. V. Vaga sai 100 krooni registreerimise eest Tartumaal ja 100 krooni registreerimistööde juhatamise ning nimestike koostamise eest.²⁸ Oma aruandes kirjutas V. Vaga muu hulgas: „Lõpuks juhin tähelepanu sellele, et registreerimise eest määratud tasu (100 krooni maakonna pealt) liig väikene on. See summa kulus ära suuremalt jaolt juba ainult otsekohesteks kuludeks (raudtee, laeva ja autobusi sõidud, peatus võõrastemajades, söök j. n. e.), nii et tasuks selle tülika ja suurt asjatundmist nõudva töö eest vaevalt veel midagi järele jääb. Palun sellepärast registreerimise eest määratud tasu ühe maakonna pealt tõsta 75 (seitsmekümneviie) krooni võrra.”²⁹ Nii E. Simenson kui V. Vaga saidki Haridusministeeriumilt tehtud töö eest lisatasu kumbki 75 krooni.³⁰ E. Ederberg pidi saama registreerimise eest kolmes maakonnas kokku

23 Elfriede Simenson (a-st 1937 Epp Siimo, 1904–1991), lõpetas 1927. a. Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna kunstiajaloo eriala; Margarete Rosendorf (1901–1974), lõpetas 1928. a. Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna inglise filoloogia eriala.

24 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 48.

25 Sealsamas, l 52.

26 RA, ERA.1108, n 5, s 543: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsuste registreerimise, restaureerimise ja kaitse küsimustes, l 30.

27 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 52.

28 RA, ERA.1108, n 5, s 543, l 31–33.

29 Sealsamas, l 30.

30 Sealsamas, s 543, l 40.

150 krooni. Kuna aga E. Ederberg oli välismaale sõitnud, siis ei saanud V. Vaga tema tasu talle üle anda ning tagastas Haridusministeeriumile.³¹ Dokumentidest ei selgu, kas E. Ederberg talle määratud raha lõpuks kätte sai.

1929. aasta sügisel koosolekul 16. novembril esitas V. Vaga registreerimiseks sama aasta suvel koostatud vallasvarade nimestikud, mis nõukogu ka vastu võttis. Vallasvarade registreerimine oli toimunud järgmistes luterlikes kirikutes: Tallinna Püha Vaimu kirik, toomkirik ja Rootsi-Mihkli kirik, Pärnu Eliisabeti ja Nikolai kirik, Narva saksa ja soome kirik, Pärnumaal Audru, Tahkuranna, Pärnu-Jaagupi, Tõstamaa, Karksi, Saarde, Halliste ja Tori kirik, Läänemaal Vigala, Kullamaa, Vormsi, Karuse, Hanila, Lääne-Nigula, Mihkli, Martna, Ridala, Märjamaa ja Lihula kirik, Viljandimaal Põltsamaa, Suure-Jaani, Tarvastu, Pilistvere, Kolga-Jaani, Kõpu ja Paistu kirik ning Viljandi linnakirik.

Pärnumaal registreeris vallasvara E. Simenson. Viljandimaal, Tallinnas ning Narvas tegi sama tööd V. Vaga.³² Lisaks eelpool loetletutele registreeriti vallasvara ka õigeusu kirikutes, Narva raekojas ja kalmistutel.³³

V. Vaga lootis kirikliku vallasvara registreerimise terves Eestis lõpule viia 1929. aasta jooksul.³⁴ Kuid töö kujunes pikemaks. 1930. aasta sügisel esitas V. Vaga Muinsusnõukogule registreerimiseks nelja kiriku vallasesemed: Sangaste – 7 eset, Hargla – 4 eset, Karula – 3 eset ja Valga – 8 eset. Ka seekord esitas ta registreerimiseks õigeusu kirikute vallasvara ning lisaks veel Tallinna raekojust 31 eset jm.³⁵

1931. aasta sügisel esitas V. Vaga registreerimiseks vallasvara järgmistes kirikutes: Saaremaal Kuressaare, Anseküla, Jaani, Jämaja, Kaarma, Karja, Kihelkonna, Kärla, Mustjala, Püha, Põide ja Valjala kirik, Muhu kirik, Hiiumaal Emmaste, Käina, Pühalepa ja Reigi kirik, Valgamaal Helme kirik.³⁶

1934. aasta 27. jaanuaril otsustas Muinsusnõukogu registreerida Ridala, Martna, Kirbla,

31 Sealsamas, l 1.

32 RA, ERA.1108, n 5, s 599: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsusvarade restaureerimise, registreerimise ja ümberehitamise asjus, l 51.

33 Sealsamas, l 62.

34 Sealsamas.

35 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 74.

36 Sealsamas, l 92.

Harju-Jaani ja Püha Vaimu kiriku vallasmuinasvarad.³⁷ Martna kirikus võeti selle otsusega muude esemete hulgas kaitse alla üks tukukott.³⁸

Sama aasta mais otsustas Muinsusnõukogu registreerida Sutlepa kabelis viis eset. Arvatavasti oli see seotud kabelis parasjagu käimasolevate restaureerimistöödega. Registreeritavate esemete hulgas oli „Annetuskogumise karp, plekist, varrega”. Lisaks oli registreeritud üks Jämaja ja üks Anseküla kiriku ese.³⁹

1934. aasta augustis otsustati registreerida Vara kiriku vana pilt⁴⁰ ning novembris Hargla kiriku altarimaal ja Nõva kabeli altarimaal.⁴¹

Järgmistel aastatel Muinsusnõukogu koosolekute protokollides luterlike kirikute vallasvara registreerimisi ei ole. Alles 1941. aasta 16. mai koosoleku protokollist võib lugeda, et kaitse alla võeti Põlva kiriku vana altari maalid ja Saaremaa kirikute vallasvara sh Mustjala kiriku rahakorjamiskoti väike hõbedast kell aastast 1698.⁴² Seega toimus kirikute muinsusväärtusega kunstivaradest nimekirjade koostamine peamiselt aastatel 1928–1934. Kokku registreeriti 109 kiriku vallasvara. Kõiki kirikuid toona ei külastatud. Nii näiteks ei ole nimekirjas Tallinna Jaani ja Kaarli kirikut. Ehk peeti neid kirikuid ja neis sisalduvaid esemeid liiga uuteks?

Kunstilise väärtusega kirikliku vallasvara registreerimise tulemusena koostati nimekirjad, mida säilitatakse muinsusvarade nimistute⁴³ ja muinasleidude kartoteegi⁴⁴ koosseisus Rahvusarhiivis Haridusministeeriumi fondis. Olemas olevate nimestike ja kartoteegi põhjal on nende ülesehituse tõttu raske öelda kaitse alla võetud kunstivarade koguarvu. Rahvusarhiivis Tartus V. Vaga fondis säilitatavas Kunstiajaloo kabineti templit kandvas muinsuskaitse alla võetud vallasmuinasvarade nimestikus (dateerimata) on 896 nimetust. Tegelikult on üksikesemeid rohkem, sest ühe numbri all on kohati mitu eset. Nimestikus on ka arhiivid, arheoloogiliste esemete kogud, hauatähised jm.⁴⁵

37 Sealsamas, l 115p.

38 RA, ERA.1108, n 5, s 371, l 81.

39 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 117 ja 120.

40 Sealsamas, l 123p ja 124p.

41 Sealsamas, l 127 ja 130.

42 RA, ERA.R-14, n 1, s 929: Muinsuskaitse Nõukogu koosolekute protokollid, l 1p.

43 RA, ERA.1108, n 5, s 439: Riikliku kaitse alla võetud muinsusvarade nimistud ja kirjavahetus asutustega muinsusvarade kaitse asjus.

44 RA, ERA.1108, n 5, s 988: Muinasleidude kartoteek.

45 RA, EAA.5358, n 1, s 56: Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna ja TÜ kunstiajaloo kabineti kirja-vahetus, muinsusnõukogu protokollid ja muinsus-kaitse alla kuuluvate kinnis- ja

Registreerimise käigus tehtud fotod anti üle Tartu Ülikooli Kunstiajaloo kabinetile⁴⁶ ja neid säilitatakse Tartu Ülikooli raamatukogus. Näiteks maksti 1928. aasta registreerimistööde raames fotograaf Nikolai Nyländerile Tallinna Toomkiriku pildistamise eest.⁴⁷ 1929. aastal toimunud vallasmuinasvara registreerimise käigus pildistasid fotograafid Eduard Selleke (80 ülesvõtet), Otto-Oskar Mägi (15 ülesvõtet Suure-Jaani kirikust), Karl Akel (38 ülesvõtet, 28 pilti) ja Jaan Riet (8 ülesvõtet ühes negatiividega, 6 Viljandi vaatekaarti).⁴⁸ Need arvud aga ei tähenda, et pildistati vaid kirikute vallasvara. 1929. aasta kirjas G. Neyle põhjendab V. Vaga vallasvara registreerimise eelarves olevat pildistamise kuludeks mõeldud summat vajadusega fotograferida varem või hiljem lammutamisele ja ümberehitamisele minevaid ehitisi (näitena toob ta Toompea ümberehitamise ja läbimurde rajamise läbi Tallinna vanalinna).⁴⁹ Kahjuks ei selgu säilinud dokumentatsioonist, kas vallasvara registreerimisel toimus sama-aegselt ka nende pildistamine või käis fotograaf esemeid pildistamas mõnel teisel ajal.

Muinasvarade registreerimisel pildistatud fotod anti Tartu Ülikooli Kunstiajaloo kabinetile. V. Vaga oli seal tööd alustanud 1923. aastal professor H. Kjellini abilisenä⁵⁰. Ta keskendus raamatu- ja fotokogu laiendamisele, kuid korraldas professori puudumise perioodil ka kabineti ja muinsuskaitse tööd.⁵¹ Kunstilise vallasvara registreerimisega paralleelselt tegeles V. Vaga ka ajalooliste ja kunstiliste kinnismuististe nimekirja täiendamisega.⁵² Nii näiteks esitas ta 1928. aasta sügisel Muinsusnõukogule nimestiku mõisatest, mida võiks kaitse alla võtta.⁵³ Muinsusnõukogu koosolekutest võttis ta osa sageli ja seda ka pärast Sten Karlingi asumist Tartu Ülikooli kunstiajaloo professori kohale 1933. aastal.

vallasmuinsusvarade nimekirjad jm., l 270–320, 332–342, 344–346.

46 E. Kangor, Fotode dateerimise ja atribueerimise probleeme Tartu Ülikooli Kunstiajaloolises Fotokogus. Magistr töö. Tartu: Tartu Ülikool, 2008. Kättesaadav: MTÜ Eesti fotopärandi kodulehel, http://fotoparand.org.ee/wp/wp-content/uploads/2012/01/Eero-Kangor_mag_8.12.pdf, lk 15–16.

47 RA, ERA.1108, n 5, s 543, l 38.

48 RA, ERA.1108, n 5, s 599, l 51–62.

49 RA, ERA.1108, n 5, s 543, l 5.

50 M. Nõmmela, Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 33.

51 K. Jõekalda, Muinsuskaitsekorraldus 1920.–30. aastate Eestis. Ideed ja praktika arhitektuuripärandi kaitsel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2009. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2010, lk 98.

52 RA, ERA.1108, n 5, s 543, l 30.

53 Sealsamas, l 1.

1.2. Registreeritud kirikutekstiilid ja nende edasine saatus

1928–1934. aastatel registreeritud muinasvarade hulgas oli vähe kirikutekstiile, kuid siiski leiab nimekirjadest viis tukukotti:

- „Punase sammetiga kaetud korjamise karp varre otsas, peale tikitud kiri: "Der Kirche von C. G. A. 1790"" (Narva saksa kirik, nr 724)⁵⁴
- „Samasugune korjamiskarp, musta sammetiga kaetud, peale tikitud: „Den Armen"" (Narva saksa kirik, nr 725)⁵⁵
- „Kirikukott, sametist, kellaga” (Martna kirik, nr 787:8)⁵⁶
- „Annete kogumise kott 1751. a. tikandustega” (Harju-Jaani kirik, 789:11)⁵⁷
- „Annetuskogumise karp, plekist, varrega” (Sutlepa kabel, nr 833⁵⁸)⁵⁹

Narva saksa (Jaani) kiriku tukukotid teadaolevalt säilinud ei ole. Tõenäoliselt hävisid need 1944. aasta märtsis kui kirik pommitamise ja lahingute käigus tugevasti kannatada sai. Kiriku varemed lammutati 1950. aastatel.

Martna kiriku tukukott on tänaseni alles, kuid ei ole pärast teist maailmasõda mälestisena riikliku kaitse all olnud.

Sutlepa kiriku „annetuskogumise karp” võib olla seesama tukukott, mis toodi koos kabeliga 1970. aastal Eesti Vabaõhumuuseumi (vt lk 30).

Harju-Jaani kiriku vallasvarast võeti 1999. aastal kunstimälestisena riikliku kaitse alla nahast tukukott (reg nr 23033). Sirje Simson⁶⁰ seostas seda 1751. aasta tukukotiga kirjeldades seda J. Naha märkmete põhjal (vt lk 23) ning väites, et tikandiga sametkatte asukoht on teadmata.⁶¹

54 RA, ERA.1108, n 5, s 439, l 215; RA, ERA.1108, n 5, s 988, l 20.

55 RA, ERA.1108, n 5, s 439, l 215; RA, ERA.1108, n 5, s 988, l 19.

56 RA, ERA.1108, n 5, s 988, l 11.

57 RA, ERA.1108, n 5, s 371, l 76 ja 81–81p; RA, ERA.1108, n 5, s 988, l 309.

58 Viis eset on registreeritud ühe numbri alla (nr 833) – kantsel, ristimisvaagen, annetuskogumise karp, kaks tinast karikat, oblaatide taldrik.

59 RA, ERA.1108, n 5, s 346, l 117; ERA.1108, n 5, s 988, l 5.

60 Sirje Simson (1947–2015), kunstiajaloolane ja muinsuskaitseja.

61 Kultuurimälestiste riiklik register: 23033 Tukukott, 18. saj. (nahk, puit), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23033>, vaadatud 8. IV 2017.

Siiski ei saa selles kindel olla, et tegemist on ühe ja sama kotiga.

Kuna esemete kohta tehtud kirjeldused nimekirjades ja protokollides on napid, siis ei ole kohati võimalik nende põhjal aru saada, mis esemetega oli täpselt tegu. Registreeritud kunstivara hulgas on veel üks ese, mis kirjelduste põhjal võiks olla tukukott. See on Suure-Jaani kirikus registreeritud ese nr. 546 – „Riidega kaetud korjamisekarp a. 1768”⁶². Sellele kirjeldusele vastavat eset ei ole Suure-Jaani kiriku tänapäeval riikliku kaitse all olevate kunstimälestiste seas⁶³. Koguduse õpetaja Kristi Sääselt saadud info kohaselt ei ole sellist eset Suure-Jaani kirikus ja midagi sellist ei ole ka kirjas kiriku teise maailmasõja eelses inventarinimekirjas.⁶⁴

Altari- ja kantslikatteid, karikakatteid jm kirikutekstiile muinasvarade nimekirjas ei ole.

1938. aastal on professor Sten Karling koostanud Muinsusnõukogule nimekirja erinevate kirikute vallasvarast, mida ta soovitas kaitse alla võtta, kui seda veel tehtud ei ole. Selles nimekirjas on kaks kirikutekstiili – altarikate 1796. aastast Viru-Jaagupi kirikus⁶⁵ ja teine altarikate 1772. aastast Lääne-Nigula kirikus⁶⁶. Mõlemat kirikut oli juba varem külastatud ja mõlema kohta oli Muinsusnõukogule esitatud kunstiväärtusega vallasvara nimekirjad. Nagu eelpool kirjutatud oli Virumaa (sh Viru-Jaagupi) kirikute vallasvara nimekiri tehtud 1928. aastal E. Ederbergi varasemalt kogutud andmete põhjal. Lääne-Nigula kiriku varad registreeriti 1929. aastal. Nimetatud katteid nendes nimekirjades ei ole. Viru-Jaagupi kiriku altarikate saatus ei ole teada. Lääne-Nigula kate hävis arvatavasti 1944. aastal (vt lk 26).

Nimekirjades esitatud andmed esemete kohta on napid. Puuduvad mõõtmed, ei ole jooniseid ega fotosid. Samuti puuduvad esemete kirjeldamise kuupäevad. Nagu eelpool mainitud on registreerimise käigus pildistatud fotod Tartu Ülikooli raamatukogus. Kahjuks oli nendega võimalik käesoleva uurimuse raames vaid osaliselt tutvuda, sest raamatukogu pikaleveninud remondi tõttu oli kogu pakitud ja viidud ajutisele pinnale hoiule ega olnud uurijatele kättesaadavad. Osaliselt on fotod digiteeritud ja kättesaadavad Tartu Ülikooli repositooriumis Dspace kunstiajaloolises fotokogus. Registreeritud viie tukukoti fotosid selles ei leidu⁶⁷.

62 RA, ERA.1108, n 5, s 439, l 199.

63 Kultuurimälestiste riiklik register, <http://www.muinas.ee/register>, vaadatud 31. III 2017.

64 Kristi Sääsk, e-kirjavahetus autoriga, 30. III 2017. Kiri autori valduses.

65 RA, ERA.1108, n 5, f 439, l 227.

66 Sealsamas, l 229.

67 Kunstiajalooline fotokogu, <http://dspace.ut.ee/handle/10062/34121>, vaadatud 8. IV 2017.

Ilma fotota oleks väga raske tuvastada, et nimekirjas mainitud Martna kiriku tukukott on sama, mis praegu Martna kirikus alles. Kirjeldus: „Kirikukott, sametist, kellaga” annab sedavõrd vähe teavet eseme kohta. Foto oleks siin hädavajalik. Kirjeldust ja olemas olevat tukukotti saab seostada ainult J. Naha märkmete alusel, kus on tukukoti joonis ja kotile registreerimisel antud number (vt lk 26).

Kahjuks puuduvad Muinsusnõukogu protokollides ja nimestikes selgitused, mis kriteeriumite alusel esemeid registreeriti. Hilisemate inventeerimiste ja kirikukülastuste käigus on fikseeritud väärtuslikke kirikutekstiile ja tukukotte, milledest vanimad pärinevad 17. sajandi lõpust. Eesti Vabariigi esimesel perioodil teostatud kunstiväärtusega kirikliku vallasvara registreerimise põhjal võib öelda, et toona ei peetud kirikutekstiile kaitse alla võtmise vääriliseks. Tukukottidest võeti kaitse alla vaid mõned. 1781. aastast pärinev Martna kiriku tukukott võeti küll kaitse alla, kuid sama ei tehtud varasemate tukukottide puhul (nt Kuressaare kott aastast 1694). Ei saa siinpuhul öelda, et tegemist oleks olnud vanemate esemete eelistamisega uuemate ees. Rootsi-Mihkli kiriku varade hulka kuulus toona kaasula 1690. aastast. Ka seda ei võetud kaitse alla ehkki tegemist oli juba toona Eesti kontekstis haruldase esemega. Küll aga registreeriti selles kirikus 17. sajandi lõpust ja 18. sajandist pärinevaid lühtreid, küünlajalgu, krutsifiks, veinikann, karikas.⁶⁸ Samuti on Eesti kirikutes suurepäraseid 18. sajandi rikkaliku tikandiga karikakatteid. On võimalik, et kirikuõpetajad ei toonud kirikutekstiile registreerijatele näha ja need jäid seetõttu tähelepanuta. Teisalt näiteks antependiumid katavad keskset objekti kirikuruumis ja ei saa seetõttu kuidagi märkamata jääda nagu see väiksemate tekstiilide puhul võib juhtuda. Siin oli ja on tänini oluline roll ka registreerija/inventeerija teadlikkusel – esemeid sh kirikutekstiile tuleb osata küsida.

Kirikutekstiilide teema ei saanud kunstiajaloolastele toona täiesti tundmatu olla. Wilhelm Neumann⁶⁹ kirjeldas oma 1911. aastal Riias ilmunud raamatukeses „Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande” kiriku sisustuselementide seas kangast altarikatet.⁷⁰ Tukukotti esemete hulgas nimetatud ei ole. 1928. aastal ilmunud raamatus „Die Kirche zu Karris auf Ösel und ihre Beziehungen zu Gotland” kirjeldab Helge Kjellin kiriku vallasvara hulgas ka kirikutekstiile. Loetelus on antependiumid, altarilina, karikakatted, kantslikatted ja tukukott.⁷¹

68 RA, ERA.1108, n 5, s 988, l 446–447.

69 Wilhelm Neumann (1849–1919), baltisaksa arhitekt ja kunstiajaloolane.

70 W. Neumann, Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande. Riga: s.n., 1911, lk 21.

71 H. Kjellin, Die Kirche zu Karris auf Ösel und ihre Beziehungen zu Gotland. Lund: Gleerup, 1928, lk 135–

Nendest tekstiilidest on üks karikakate (reg nr 28461) ja kantslipuldikate⁷² (reg nr 28461) võetud 1980. aastal kohaliku tähtsusega kunstimälestisena kaitse alla. Ülejäänud tekstiilid on hävinud⁷³. Ka üldajaloo käsitluses leiab kirikutekstiilide näiteid – 1940. aastal ilmunud raamatus „Eesti ajalugu. III, Rootsi ja Poola aeg” on ühe illustratsioonina kasutatud EKÜ muuseumi kogusse kuuluva kaasula⁷⁴ fotot. Samas raamatus on ka Kuressaare muuseumi tukukoti foto,⁷⁵ mille on pildistanud Armin Tuulse 1939. aastal.

Hoolimata sellest, et kirikutekstiilidest registreeriti vaid tukukotte, et neid registreeriti nii vähe ja neid kirjeldati nii põgusalt, annab see siiski mingi infokillu Eesti kirikutes kasutusel olnud tukukottide ja kõnealuste koguduste ajaloo kohta. Samuti väärtushinnangutest Eesti Vabariigi esimeste aastakümnete muinsuskaitstes.

137.

72 Kasutatakse piiblipuldikattena ja selle nimetuse all on ka kultuurimälestiste riiklikus registris.

73 H. Kjellin ei kirjelda oma raamatus ainult ajaloolisi tekstiile. Ta toob välja ka kaks eset aastast 1924 – altarikatte ja -lina. Mõlemad on Agnes Brantingilt Stockholmist. Agnes Branting (1862–1930) oli rootsi tekstiilikunstnik ja kirikutekstiilide ettevõtte *Atelier Licium* (asut 1904) asutaja. H. Kjellin oskas rootslasena ka kaasaegseid tekstiile tähele panna ja neid nimetamisväärteteks pidada. Kuna H. Kjellin tegi 1923. ja 1924. aastal välitöid Karja kirikus, siis ei ole võimatu, et ta oli seotud nende tekstiilide saamisega Karja kirikusse. On kahju, et need kaks kirikutekstiili säilinud ei ole. Tegemist ei ole tekstiilide paratamatu hävimisega, sest näiteks Tallinna toomkirikus on tänaseni kasutusel 1937. aastal valmistatud villasest kangast ja tikandiga kaunistatud päris heas seisukorras roheline altarikate.

74 Eesti ajalugu. III, Rootsi ja Poola aeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1940, lk 21.

75 Sealsamas, lk 322.

1.3. Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet kiriklike mälestusmärkide registreerijana

Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet (muuseum) kasvas välja tsaariaegsest Piibli ja kiriklikkude esemete kollektsioonist, mis oli usuteaduskonna juurde asutatud 1870. aastate esimesel poolel. 1928. aastal nimetati usuteaduslik arheoloogia muuseum ümber usuteaduslikuks arheoloogia kabinetiks ja 1939. aastal omakorda ristiusu arheoloogia kabinetiks. 1921.–1940. aastal juhatas kabinetti professor O. Sild.⁷⁶ Kabineti kogudesse kuulusid raamatud, ajakirjad, käsikirjad, kursusetööd, esemed, fotod, koopiad jm.⁷⁷ Ristiusu arheoloogia kabineti eesmärk oli soodustada üliõpilaste teaduslikku arengut.⁷⁸

Kiriklike mälestusmärkide registreerimine toimus kabineti juhtimisel ning viidi läbi koos Akadeemilise Usuteadlaste Seltsiga. Valminud töid säilitatakse Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (F 55, n 3, säilikud 71–109). Kokku on neid seal 39. Kahjuks ei olnud võimalik käesoleva uurimise kirjutamise ajal ka nende materjalidega raamatukogu remondi tõttu tutvuda.

Siinkohal saab anda e-kataloogi ESTER⁷⁹ põhjal põgusa ülevaate külastatud kirikutest ja kihelkondadest. TÜ raamatukogus säilitatavad kiriklike mälestusmärkide registreerimise tööd on aastatest 1925–1938. Üliõpilased tegid ülestähendusi kirikute (Karksi, Karula, Kergu, Narva Jaani, Otepää, Pärnu Eliisabeti, Pärnu-Jaagupi, Rannu, Risti, Viljandi Jaani ja Pauluse) ja kihelkondade (Hanila, Jõelähtme, Kadrina, Karula, Karuse, Koeru, Kolga-Jaani, Kullamaa, Kursi, Käina, Kärla, Lihula, Lääne-Nigula, Maarja-Magdaleena, Martna, Märjamaa, Otepää, Paistu, Palamuse, Puhja, Põltsamaa, Pühalepa, Rõngu, Tarvastu, Torma, Türi, Vigala) kohta.

Kiriklike mälestusmärkide registreerimise töid on võimalik analüüsida edaspidistes uurimistöodes kui Tartu Ülikooli raamatukogu on taas uurijatele avatud.

76 A. Tammiste, Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet 1921–1940. – Ühiskonda muutvad teadused rahvusülikoolis. Toim Lea Leppik. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2015, http://www.muuseum.ut.ee/sites/ajaloomuuseum/files/pildid/TYAK_2015_web.pdf, lk 186.

77 Sealsamas, lk 191.

78 Sealsamas, lk 196.

79 E-kataloog ESTER, <https://www.ester.ee/>, vaadatud 19. III 2017.

1.4. Johan Naha tegevus kunstimälestiste inventeerimisel ja tema kirjeldatud kirikutekstiid

Johan (ka Johann) Naha sündis 3. jaanuaril 1902. aastal Riias.⁸⁰ Tema isa Peeter oli pärit Paistu kihelkonnast.⁸¹ Lapsepõlves ja nooruki-eas elas J. Naha Riias, Pjatigorskis ja Moskvas.⁸² 1929. aastal lõpetas J. Naha Riigi Kunsttööstuskooli graafikaosakonna ning 1936. aastal sai ta rakenduskunstniku tunnistuse. Pedagoogikakursustel omandas J. Naha ka joonistusõpetaja kutse. Ta täiendas end Pariisis, Berliinis jt. Euroopa linnades. Aastatel 1929–1936 töötas ta Tallinnas O. Kilgase tekstiilivabrikus mustrikavandajana ja reklaamiosakonna juhina. J. Naha lahkus Eestist 1944. aastal ning alates 1945. aastast elas ta Münchenis ning tegutses vabakunstnikuna. J. Naha viljeles akvarelli ja monotüüpiat ning joonistust. Ta on loonud vabagraafikat, kujundanud ja illustreerinud raamatuid, kujundanud plakateid jm. Rahvusvaheliselt tuntuks sai eksliibristega. Nii Eestis kui ka Saksamaal uuris ta arhitektuuri ja kultuurilugu, mõõdistas ja fotografeeris ehitisi ja kunstiesemeid. Johan Naha suri Münchenis 1982. aastal.⁸³

Kui J. Naha 1944. aastal Eestist lahkus, siis jäid tema kogutud materjalid maha. Sutlema metsaülesõit elamu verandale jäi 11 kasti-kohvrit kultuurilooliste materjalide, raamatute, fotonegatiivide ja muu kraamiga. Koju Sakala tänavale jäi J. Nahal raamatuid, ikoone, pilte.⁸⁴ Otto Aloe⁸⁵ kätte jättis J. Naha 1944. aasta septembris hoiule raamatuid, käsikirju, fotosid jm.⁸⁶ Saksamaal elades tundis ta suurt muret oma materjalide ja raamatute saatuse pärast ja pidas sel teemal kirjavahetust Eestis elava Ernst Ederbergiga ning pärast tema surma Julius Bleyeriga⁸⁷. E. Ederberg oli toonud materjalid 1944. aastal Sutlemast ära. J. Naha materjalide hulgas oli ka E. Ederbergi enda materjale. Kast J. Naha kultuuriloolise arhiiviga ja kohver

80 Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Peatoim M.-I. Eller. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 339.

81 Mapp 1. Isikulised andmed ja käsikirjalised materjalid, A-3526 (RA, ERA.5025, n 2, s 12222), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012222.pdf, kaader 100 (1 30).

82 Sealsamas, kaader 47.

83 Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon, lk 339.

84 Eesti Kunstimuuseumi arhiiv (edaspidi EKMA), EKMA.57, as 2–4, s 3: Kirjavahetus arhitektuuriajaloolase Ernst Ederbergiga ja peale tema surma perekonnaga Johann Naha Eestisse jäänud materjalide saatusest, l 4.

85 Otto Aloe (1894–1972), teatritegelane.

86 EKMA.57, as 2–4, s 3, l 9.

87 Julius Bleyer (1901–1980), Postimuuseumi juhataja ja sideajaloo uurija.

fotonegatiividega jäid Arhitektuuri Valitsuse arhiivi hoiule. Mitmed raamatud jäid hoiule E. Ederbergi kätte Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Ehituskomitee Arhitektuurimälestiste kaitse inspeksiooni.⁸⁸ J. Naha kirjutas oma kirjas Julius Bleyerile: „Täna ka Inspeksiooni juhatajat F. Tompsi ja abi O. Maasi minu materjalide hea hooldamise ja abivalmiduse eest. Olen õnnelik, et need materjalid on heades kätes. [---] Sooviks on vaid, et et materjalid saaksid võimalikult mingi süsteemi järgi korrastatud ja, kui leidub asjahuviline, see töö jätkatud. Need materjalid pole ju lõplikud, vaid on 'jooksev dokumenteerimise ja uurimise töö'; mille lõppsiht on avaldamine trükis.”⁸⁹

Muinsuskaitseametile andis need materjalid 1993. aastal üle Vabariiklik Linnaehitus- ja Arhitektuurimälestiste Kaitse Valitsus.⁹⁰ J. Naha käsikirjaliste materjalide kogu säilitatakse Muinsuskaitseameti arhiivis. Kogu koosneb 82 säilikust. Materjalid neis pärinevad 1920. aastatest kuni 1944. aastani. J. Naha käsikirjad on digiteeritud ning need on avaldatud kultuurimälestiste riikliku registri digitaalsete arhivaalide kogus⁹¹.

J. Naha huvid olid laialdased. Ta tegi märkmeid mitte ainult kirikute kohta, vaid teda huvitasid ka muud hooned – linnamajad, talutared, mõisad. Puutumata ei jäänud ka kalmistud, linnused, arheoloogia. Ta kirjeldas sõjapurustusi Tallinnas ja Põltsamaa lossis. J. Naha pildistas, joonistas, tegi jooniseid ja märkmeid. Osad fotod on arvatavasti tema enda pildistatud, osad teiste autorite töö. Lisaks on tema materjalide seas hulgaliselt ajaleheväljalõikeid (millest kahjuks paljudel puudub ilmumise aeg ja ajalehe nimetus). Kirikutest on põhjalikumalt inventeeritud Läänemaa kirikute vara. J. Naha materjalid on väärt allikas Eesti kunsti- ja muinsuskaitseajaloo uurijatele.

J. Nahal oli kavas kirjutada raamat või mitu Eesti kirikute arhitektuurist ja kunstivaradest⁹². Raamatu sissejuhatuses mustandis põhjendas ta, milleks sellist raamatut vaja on. Ta kirjutas sõjast ja laastamisest, mis hävitas palju varasid ja väärtusi. Ta tõdes, et kuna ei ole avaldatud inventariseerimisi kunsti- ja kultuuriloolise sisuga esemetest, siis ei ole isegi ülevaadet

88 EKMA.57, as 2–4, s 3, l 5. Arhitektuuri Valitsuse muinsuskaitse osakond oli inspeksiooni eelkäija.

89 EKMA.57, as 2–4, s 2: Kirjavahetus Eestis elava koduloo uurimise aktivisti ja sideajaloo uurija Julius Bleyeriga sõjaajal Eestisse jäänud Johann Naha dokumentide ja raamatute saatuse kohta, l 27.

90 Riina Hiob, e-kirjavahetus autoriga, 29. XII 2016. Kiri autori valduses.

91 Kultuurimälestiste riiklik register. Muinsuskaitseameti digiteeritud arhivaalid. Johan Naha kogu (82), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-type-7913>.

92 Plaanitavatest raamatutest ilmus trükis vaid üks – Tallinna Püha Vaimu kirik: ehitus, ajalugu ja kunstivarad. Koost Hugo Peets ja Johan Naha. Tallinn: Pühavaimu kogudus, 1933.

kaotuse ulatuses ning tagantjärele on ka võimatu seda kindlaks teha. Raamatuga tahtis ta parandada tehtud viga ja edaspidiste üllatuste vastu kindlustada.⁹³ Kirjas Haridusdirektoriumile 1941. aasta oktoobris kirjutas J. Naha:

„Käesolevaga tahaksin juhtida tähelepanu meie muinasvaradele, eeskätt kunstiajaloolise väärtusega muinasvarade korraldamise küsimusele. Sõja tulemusena on meil terve rida kunsti ja kultuuriloolise väärtusega ehitisi peremeesteta-hooldajateta ja varemeis.

Ehitistes varem olnud kunstiväärtuslike vallasvara seisukord on teadmata, teadmata on ka, kas ja kui palju seda üldse alles on. Mõeldagu näiteks kas või meie kirikute peale, millistest üle maa paarikümne ümber sõjas raskelt kannatada on saanud. Mainitud varade päästmise küsimus on eriti kiireloomuline, kuna mõnel pool on asutud kirikute korrastamisele ja remontimisele. Õieti ei tohiks ju muististe juures muid käsitusi olla kui konserveerimine ja restaureerimine. Ehk küll praktiliselt pole need põhimõtted igakord rakendatavad, peaks siiski niipalju võimalusi leitama, et muististe seisukord saaks vähemalt dokumenteeritud, enne kui selle korrastamisele asuda. Ka nõuab n.n. „prahi” kõrvaldamine kiriku rusudest teatud asjatundlikku järelvalvet, vastasel korral võiksid selle juures väärtuslikud muinasvarad kaotsi minna.

Eeskätt on ohtlikus seisukorras meie vallasmuinasvarad, kaasaarvatud ka need, mis on muinasvarade kaitse alla võetud varemate Eesti seaduste põhjal.

Kõik säilinud muinasvarad vajaksid kiiremat ülesotsimist ja nende asukohad fikseerimisi, hooldajate leidmist ja uuesti kaitse alla võtmist. Hooldajate puudumisel peaks korraldatama vallasesemete hoiule võtmine muuseumidesse ja vastavatesse ladudesse, kus nad saaksid korrastatud ja säilitatud.

Ka tuleks meie muinasvarade kaitseregister ümberkorraldada, kuna olemasolev on puudulik, puuduvad fotod, plaanid, joonised, täpsemad mõõdud, kirjeldused. Ning ka aegunud, kuna ei vasta enam tegelikkusele.”⁹⁴

Plaanitavas raamatus käsitlemist leidva inventari hulgas mainis J. Naha ka tekstiile („riidest altari katted”) ja tukukotte („kiriku kotid”).⁹⁵ Tekstiilesemete kohta oli raamatu kavas J. Nahal

93 Mapp 1. Isikulised andmed ja käsikirjalised materjalid, A-3526 (RA, ERA.5025, n 2, s 12222), kaader 11 (18).

94 Sealsamas, kaader 47.

95 Sealsamas, kaader 2 ja 3 (9 ja 15).

märke „vähe säilinud”.⁹⁶ Iga eseme kohta oli tal plaanis valmistada kaart, millel on andmed eseme kohta ja selle foto või joonis.⁹⁷ Lisaks eelpool nimetatutele tõi ta välja ka preestrirüüd ja „juhuslikud esemed”.⁹⁸

Mõnele kirikule on J. Naha pühendanud terve kausta, osad kirikud on kaustades maakondade kaupa. Mõnesid kirikuid on põgusalt kirjeldatud linna või maakonna muude materjalide seas.

Mitmel pool on J. Naha oma märkmetes kirikute ja kirikuinventari puhul märkinud, et ta on kasutanud kirjelduste koostamisel Ernst Ederbergi materjale (nt Märjamaa kiriku kohta käivates ülestähendustes⁹⁹).

Järgnevalt on välja toodud kirikutekstiilid ja tukukotid, mida J. Naha on kirjeldanud.

Haapsalu toomkiriku varade seas on J. Naha kirjeldanud kahte tukukotti. Kotid on aastatest 1857 ja 1872. Mõlemal on sametkangale tikitud pärltikand. Vanemale on tikitud rist, uuemale lillebukett suure kuldse ristiga.¹⁰⁰ Haapsalus on J. Naha üles joonistanud veel kolmandagi tukukoti – punasest sametist.¹⁰¹ Ükski neist kottidest teadaolevalt säilinud ei ole.

Harju-Jaani kiriku kirikuvarade seas on J. Naha joonistanud ja kirjeldanud rohelisest sametist hõbetikandiga tukukotti, millel on vasest kelluke ja sees nahk. Kotile on tikitud lehepärijaga ümbritsetud tähed „C S E H” ning nende kohal on kroon. Kotil on daatum „An no 1751”.¹⁰²

Harju-Madise kiriku kohta on 14. juunist 1936 pärinevates märkmetes kirjas, et kirikus on kaks kiriku kotti.¹⁰³ Kottide põhjalikumalt kirjeldust ei ole.

Hanila kirikus on J. Naha kirjutanud üles kolm eset – kaks tukukotti ja altarikatte (ill 1). Tukukotid on sametist. Üks on punast värvi, teise koti värvi ei ole märgitud. Mõlemad on

96 Sealsamas, kaader 6 (l 13).

97 Sealsamas, kaader 7 (l 14).

98 Sealsamas, kaader 17 (l 24).

99 Mapp 35. Läänemaa III, A-3556 (RA, ERA.5025, n 2, s 12252),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012252.pdf, kaader 143–172 (l 174–199p).

100 Mapp 40. Haapsalu II, A-3576 (RA, ERA.5025, n 2, s 12273),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012273.pdf, kaader 59 (l 60).

101 Sealsamas, kaader 125 (l 137).

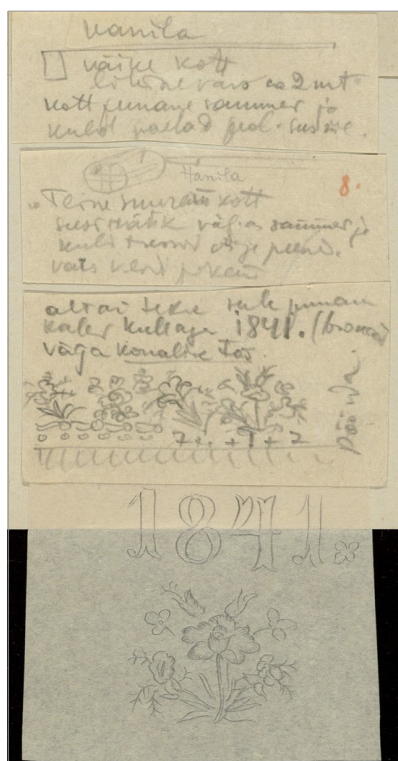
102 Mapp 28. Harju-Jaani, A-3550 (RA, ERA.5025, n 2, s 12246),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012246.pdf kaader 12 ja 15 (l 10 ja 11).

103 Mapp 25. Harjumaa I, A-3547 (RA, ERA.5025, n 2, s 12243),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012243.pdf, kaader 11 (l 10).

kaunistatud brokaatpaelaga. Altarikatte on helepunasest kalevist ja kaunistatud kuldtikandiga. Sellel on aastaarv „1841”, mis on tõenäoliselt katte valmistamise aasta. J. Naha hinnang sellele katele on: „Väga korralik töö”¹⁰⁴. Ükski neist esemetest teadaolevalt säilinud ei ole.

1. J. Naha märkmed Hanila kiriku tukukottide ja altarikatte kohta.

Jüri kiriku käärkambris oli J. Naha andmetel sametiga kaetud nahast kirikukott. Koti ülemises ääres oli kaks brokaatpaela ja nende vahel klaashelmestest tikand. Kelluke oli uus.¹⁰⁵ Tukukott on säilinud tänase päevani. See on võetud 1981. aastal kohaliku kaitse alla (nr 97-k) ning kuulub kunstimälestisena kaitse alla ka käesoleval ajal (reg nr 4391).

Karuse kirikust pärinevad 9. septembrist 1943. aastast kahe katte ja ühe tukukoti kirjeldused. Katteid nimetab J. Naha „kantsli ja altaritekk”¹⁰⁶. Juuresolevate fotode põhjal võib öelda, et tegemist on kantslipuldikatte ja armulauariistade katega (ill 2). Katted on punasest sametist ja kuldtikandiga kaunistatud. Neid on J. Naha sõnul uuendatud – kangas, pits ja narmad on uued,

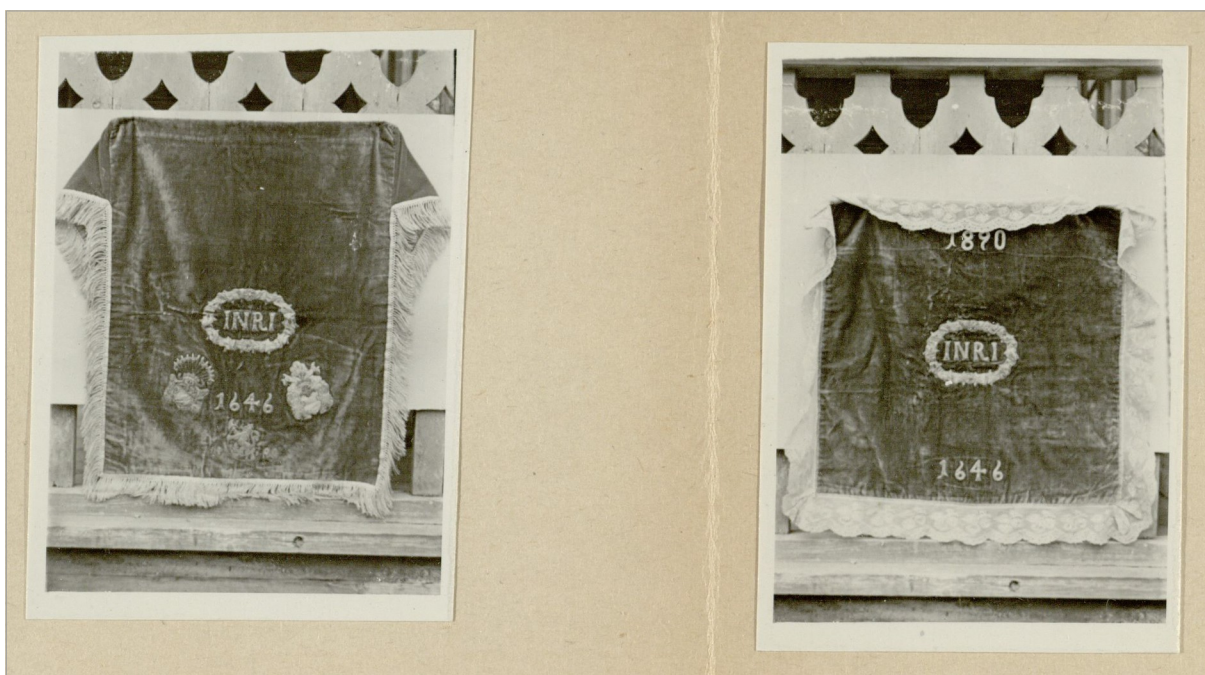
104 Mapp 34. Läänemaa II, A-3555 (RA, ERA.5025, n 2, s 12251),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012251.pdf, kaader 52 (1 46).

105 Mapp 25. Harjumaa I, A-3547 (RA, ERA.5025, n 2, s 12243), kaader 55 (1 51).

106 Mapp 34. Läänemaa II, A-3555 (RA, ERA.5025, n 2, s 12251), kaader 125 (1 123).

tikandid vanad. Katetel on tikitud aastaarvud „1646” ja „1890”.¹⁰⁷

2. J. Naha foto Karuse kiriku katetest.

Tukukott on punasest sametist ja kaunistatud suursuguse kuldtikandiga. Kotile on tikitud aastaarv „1696”.¹⁰⁸

Karuse kirikliku kunsti muuseumi¹⁰⁹ esemete seas kirjeldab J. Naha veel üht tukukott. Sellel on kuldtikandis kiri „Allein Gott in der Höh sei Ehr”, mida ümbritseb taimeokstest pärg.¹¹⁰ Märkmete seas olevalt fotolt on näha, et kott oli halvas seisukorras. Arvatavasti oli see kaetud hallitusega.

Ükski neist esemetest teadaolevalt säilinud e ole.

Lihula kiriku kohta on 11. novembrist 1943 pärinev üleskirjutus, et kirikus on uuem

107 Sealsamas, kaader 125–127 (l. 123 jj).

108 Sealsamas, kaader 128–131 (l. 120 jj).

109 Väike muuseum asus Karuse kalmistul Wistinghauseni kabelis. Muuseumi asutas enne teist maailmasõda Hanila ja Karuse koguduse õpetaja Ernst Lüdig. 1941. aastal lahkus ta Saksamaale. Pärast sõda hoiti esemeid ühes ja teises kohas kuni alles jäänud esemed anti 1971. aastal üle Eesti Ajaloomuuseumile.

110 Mapp 34. Läänemaa II, A-3555 (RA, ERA.5025, n 2, s 12251), kaader 146 ja 156 (l 144, 154).

kirikukott, tikitud värviliste niitidega, hõberistiga.¹¹¹

Lääne-Nigula kirikut külastas J. Naha 13. septembril 1942. aastal. Ta on näinud seal altarikatet ja koostanud selle kohta kaardi, millelt saame teada, et oli olemas punasest kalevist hõbebrokaattikandiga kaunistatud altaritekk aastast 1772. Katte mõõtmed olid u 300x110 cm. Aastaarv oli õmmeldud kattele ning kate oli kaunistatud krooni ja monogrammidega. Altaricate oli Võdriku paruni W. v. Taube kingitus. Kaardil on märge, et kate on Tallinna Eesti Kunstimuuseumis.¹¹² Ettepaneku see kate kaitse alla võtta oli teinud Sten Karling 1938. aastal (vt lk 16) Ei ole teada, millal altaricate kunstimuuseumi viidi. Arvatavasti toimus see ajavahemikus 1938–1942. Teadaolevalt see altaricate säilinud ei ole. Üle 3000 Kunstimuuseumi eksponaadi hävis 9. märtsi pommitamise tagajärjel tekkinud tulekahjus. Kokku hävis 63 tekstiili, vaipa ja tikandit.¹¹³ Tõenäoliselt hävis Lääne-Nigula kiriku altaricate koos teiste museaalidega. Muuseumi teise maailmasõja eelsed tarbekunsti ja kirikukunsti inventariraamatud säilinud ei ole.¹¹⁴

Veel on J. Naha märkmetes sinine siidist brokaatpitsiga ääristatud kantsli või armulauariistade kate. Juurde on lisatud, et see on Pr. Baranoffi kingitus 1858. aastast ning hõbe ristiga.¹¹⁵

Martna kiriku esemete seas on J. Naha 22. augustist 1942 kirjeldanud kirikus leiduvat beežist sametist rikkaliku brokaattikandiga kaunistatud tukukotti (ill 3). Dateeringuks on J. Naha kirjutanud: „arvatav. 18 as. esim. veerand.”¹¹⁶ Kirjelduse ja jooniste põhjal on tegemist kotiga, mis on Martna kirikus praeguseni olemas (ill 4). Tukukoti varretorule on graveeritud aastaarv 1781. Seda ei ole J. Naha oma kirjelduses märkinud, kuid see on ka halvasti nähtav ning ilmselt seetõttu jäi tähelepanuta. Tukukoti kohta on kaardile kirjutatud, et see on võetud muinsuskaitse registrisse¹¹⁷ ja kannab numbrit 787,8¹¹⁸. Nõukogude-aegsetes mälestiste nimekirjades seda tukukotti ei ole. Tukukott on konserveeritud 1992. aastal¹¹⁹ ja inventeeritud 2016. aastal¹²⁰. Tukukott on võetud kultuurimälestiste riiklikus registris arvele 29. novembril

111 Mapp 35. Läänemaa III, A-3556 (RA, ERA.5025, n 2, s 12252), kaader 32 (l 42).

112 Sealsamas, kaader 73 jj (l 90 jj).

113 Ulrika Jõemägi, e-kirjavahetus autoriga, 22. III 2017. Kiri autori valduses.

114 Sealsamas

115 Mapp 35. Läänemaa III, A-3556 (RA, ERA.5025, n 2, s 12252), kaader 86 (l 104).

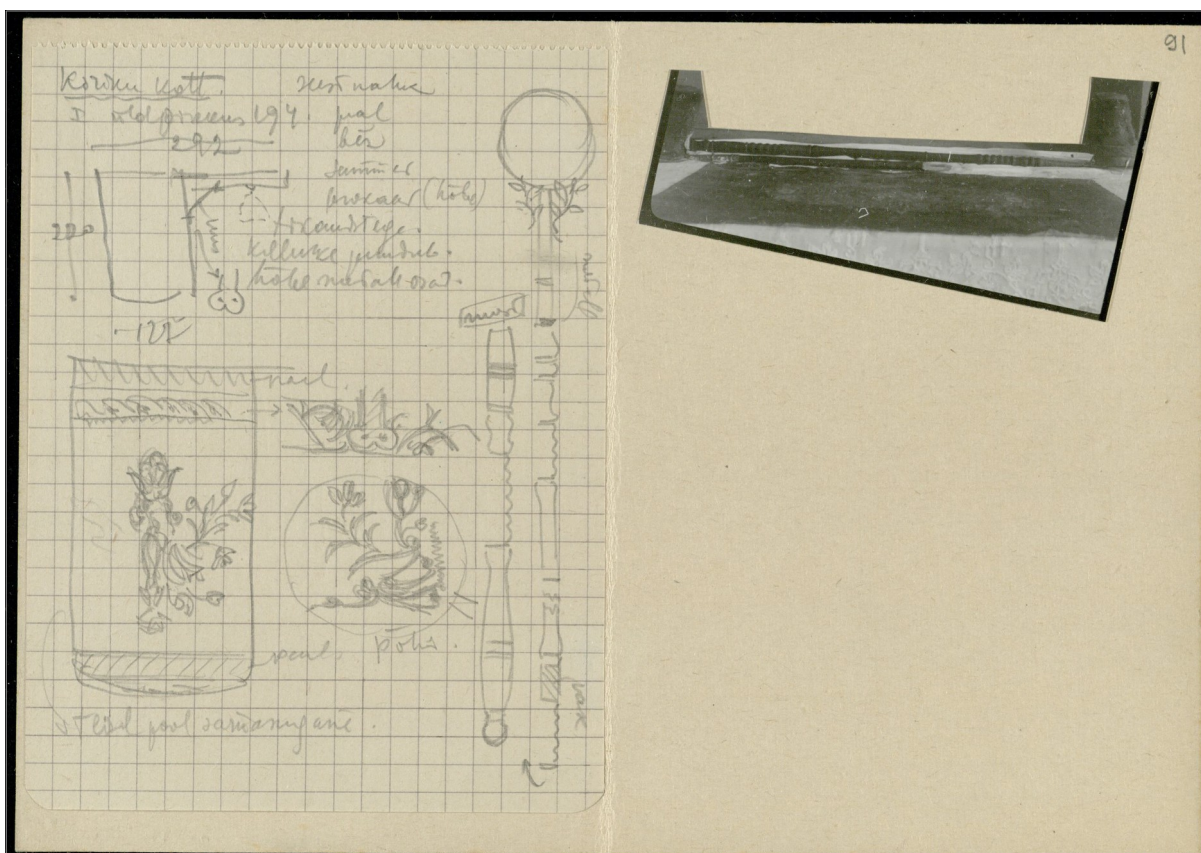
116 Mapp 44. Martna, A-3563 (RA, ERA.5025, n 2, s 12259), kaader 90 (l 90).

117 Sealsamas.

118 Sealsamas, kaader 98 (l 98).

119 M. Neidorp, Tikitud korjanduskottide konserveerimisest. – Renovatum Anno 1993. Tallinn: Kanut, lk 71

120 Martna kirik. Kirikutekstiilid. Inventeerimine. A-12742 (RA, ERA.5025, n 2, s 15605), l 5–6.

3. J. Naha märkmed Martna kiriku tukukoti kohta ja foto.

4. Martna kiriku tukukott.

¹²¹ Kultuurimälestiste riiklik register: A30918. Tukukott, 1781 (nahk, metall, puit, samet).

J. Naha on kirjeldanud ka teist Martna kiriku tukukotti: „Lihtne dekoorita kirikukott. Ainult muhv: serv on kujundatud iseloomustavalt omal ajal levinud lehekeste motiiviliselt.”¹²² Muhvi all mõtleb ta siin ilmselt varreotsikut. Kott on pruunist (beežist) sametist. Valmistamise ajaks pakub J. Naha: „Arvatav. 17 as.” ning kaardil on märges, et kott ei ole muinsuskaitse all.¹²³ Teadaolevalt see tukukott ei ole säilinud.

Martna kiriku märkmete seas on veel ühe tekstiili kirjeldus: „Altari kate uuemaaegne siidist ristpistes karikaga raamatul taustal INRI; narmad ääres.”¹²⁴ Katte suuruseks on märkmetes: „68 lai 66 kõrge”.¹²⁵ Selle kirjelduse põhjal oli tegemist arvatavasti karikakattega 19. sajandist nagu see on tänapäevani säilinud (ja praegu mälestisena kaitse all, reg nr 27981) Haljala kirikus. Martna kiriku kate teadaolevalt säilinud ei ole.

Kaarma kiriku materjalide hulgas on kahe tukukoti joonised. Esimene kott on punasest kalevist hõbedast kellukesega. Kellukesel on tekst: „CHRISTIAN RASCH ANNO 1691”. Kotil on ilmselt tikand: „2Kor. 9.7” ümbritsetuna taimevanikust. Teine kott on samuti punasest kalevist, kuid vaskkellukesega. Ülaservas on kotil brokaatpits ning kalevil on taas ilmselt tikand – ladina rist ja selle all kaks (palmi)lehte.¹²⁶

Kihelkonna kirikus oli kaks kirikukotti. Üks neist varreta, ainult kaanega.¹²⁷

Muhu kiriku kohta leidub J. Naha materjalide hulgas märges: „Kaotsi on läinud üks vanaaegne kirikukott, mis on väljalaenatud ühele muinasvarade näitusele, ning jäänud tagasi toomata. Teine kirikukott on veel säilinud (väike, punasest sametist).”¹²⁸

Mustjala kirikus on J. Naha pildistanud 21.juulil 1937 taas üht tukukotti. Pildiallkirjast võib lugeda, et kott on aastast 1698. Aastaarv on koti hõbedast kellukesel.¹²⁹

Märjamaa kirikus on J. Naha käinud 4. juunil 1939. aastal st enne kiriku põlemist. Tema märkmete seast võib lugeda: „Väga huvitav brokaattikanditega kirikukott 1823, ilma varreta

122 Mapp 44. Martna, A-3563 (RA, ERA.5025, n 2, s 12259), kaader 92 (l 92).

123 Sealsamas.

124 Sealsamas, kaader 56 (l 47).

125 Sealsamas.

126 Mapp 50. Saaremaa, A-3577 (RA, ERA.5025, n 2, s 12274),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012274.pdf, kaader 60 (l 52).

127 Sealsamas, kaader 37 (l 29).

128 Sealsamas, kaader 15–16 (l 11–12) ja kaader 137 (l 109).

129 Sealsamas, kaader 26–27 (l 21–22) ja kaader 140 (l 112).

ja raamita¹³⁰. Arvatavasti hävis see kott koos muu varaga 1941. aasta kirikupõlengus.

Noarootsi kirikus on J. Naha koostanud 31. augustil 1942. aastal kaardi tukukoti kohta aastast 1739. Kott on heas seisukorras. Sellel on alles nii vars kui ka kelluke. Sametist kotil on rikkalik kuldtikand – tekst „GEBET SO WIRDT EVCH GEGEBEN” ja aastaarv 1739. Teksti kohal on kroon ning seda ümbritseb pärg.¹³¹ See tukukott on 1959. aastast Eesti Ajaloomuuseumis. 1999. aastal konserveeriti kott Ennistuskojas „Kanut”.¹³²

Noarootsi kiriku materjalide seas on ka teise tukukoti kirjeldus. See on sametist ning kaunistatud brokaatpaelaga, mis on ömmeldud koti ala- ja ülaserava. Koti põhja külge on kinnitatud tutt.¹³³ Kirjelduse põhjal võib öelda, et tegemist on kotiga, mis on tänase päevani säilinud ning riikliku kultuurimälestisena kaitse all (reg nr 14273).

Piirsalu kirikus on J. Naha andmetel olnud kaks tukukotti. Üks viidi Tallinnasse ja teine Haapsalu muuseumisse.¹³⁴ Läänemaa Muuseumi kogusse kuulub punasest siidist kuldtikandiga tukukott, millel on aastaarv 1717. Legendi kohaselt pärineb kott Piirsalu kirikust ja on muuseumisse toodud enne 1939. aastat.¹³⁵ Teise koti saatuse kohta info puudub.

Prangli kiriku materjalide hulgas on tukukoti kirjeldus ja joonis sellele tikitud motiivist. Kott on sametist ja kaunistatud kardtikandiga – monogramm, kroon selle kohal ja taimedest vanik kahel pool. Kotile on tikitud aastaarv 1752.¹³⁶

Tukukott on säilinud ning alates 19. detsembrist 2016 arvel kultuurimälestiste riiklikus registris (reg nr A30920).

Püha kirikus on J. Naha kirjeldanud ja joonistanud punasest nahast tukukotti. Kotil on ristikujuutus (tõenäoliselt nahale maalitud) ja ülaservas kardnarmad. Kelluke kotil puudus.¹³⁷

130 Mapp 33. Läänemaa, A-3574 (RA, ERA.5025, n 2, s 12271),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012271.pdf, kaader 33 (l 20).

131 Mapp 36. Läänemaa IV, A-3557 (RA, ERA.5025, n 2, s 12253),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012253.pdf, kaader 46–47, 63 (l 62–64, 85).

132 Eesti Ajaloomuuseum, esemedokumentatsioon: Inv nr. AM14952_TE544 Rahakogumise kott.

133 Mapp 36. Läänemaa IV, A-3557 (RA, ERA.5025, n 2, s 12253), kaader 63 (l 85).

134 Sealsamas, kaader 95 (l 125).

135 SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, esemedokumentatsioon: A. osak. Rahvateaduslikud esemed. II liik tarbeasjad, toa- ja tööriistad. 1931–1938.

136 Mapp 26. Harjumaa II, A-3548 (RA, ERA.5025, n 2, s 12244),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012244.pdf, kaader 3 (l 66b).

137 Mapp 50. Saaremaa, A-3577 (RA, ERA.5025, n 2, s 12274), kaader 98–99 (l 83–84).

Rooslepa kabeli vara hulgas on valget värvi kaunistustega helepruun tukukott 19. sajandist. J. Naha sõnul on see täpselt samasugune kui Sutlepa.¹³⁸ 1944. aastal võtsid koguduse liikmed Eestist lahkudes armulauariistad jm vara endaga kaasa. Rooslepa kabel lagunes pärast teist maailmasõda. Kabelit hakati taastama 1997. aastal ning pühitseti 2007. aastal. Varad toodi Eestisse tagasi 2013. aastal. Tukukoti saatus on teadmata.

Eesti Vabaõhumuuseumi kogus on tukukott, mis on toodud muuseumisse koos Sutlepa kabeliga 1970. aastal¹³⁹. Kotiks seda päriselt nimetada ei saa, sest nn. kotiosa on sel silindrikujuline metalltoruke, millele on muuseumis hiljem alla õmmeldud tekstiilmaterjalist põhi ja tutt. Erakordne on see ese ka oma väiksuse poolest – koti sügavus on vaid 13 cm ja läbimõõt 8,5 cm¹⁴⁰. Kott sarnaneb Rooslepa kabeli tukukotile ühe erinevusega – Rooslepa tukukott oli nahast, Sutlepa kabeli tukukott on metallist.

Varbla kiriku varade hulka kuulus J. Naha 1943. a märkmete põhjal pärltikandiga pruunist sametist tukukotti aastast 1860.¹⁴¹

Vigala kirikus kirikutekstiile ega tukukotte üles joonistatud ei ole. Inventaranimistus leidub märge: „Riided vist uuemad”.¹⁴² Tänapäeva vaatepunktist võib 2004. aastal tehtud inventeerimisele tuginedes öelda, et Vigala kirik eristub teistest kirikutest oma rikkaliku tekstiilikogumi poolest. Võimalik, et J. Naha jaoks olid need esemed toona liiga uued – nt mustad altari- ja kantslikatted aastast 1904 või valged heegelpitsiga altarikatted 20. saj. algusest.¹⁴³

Vormsi kirik erineb teistest kirikutest selle poolest, et seal on J. Naha üles joonistanud hõbedast tukukoti, mis pärineb aastast 1741.¹⁴⁴ Hõbedast tukukotid on veel olemas olnud Keila kirikus. Need on mälestistena riikliku kaitse all, kuid varastatud 1983. aastal.¹⁴⁵ Vormsi kiriku tukukott ei ole teadaolevalt säilinud. Pärast taaspühitsemist on kirikus u. 1990. aastal

138 Mapp 36. Läänemaa IV, A-3557 (RA, ERA.5025, n 2, s 12253), kaader 122 (l 153).

139 Astra Kütt, vestlus. Küsitles autor, 23. III 2017.

140 Eesti Vabaõhumuuseum, esemedokumentatsioon: E 209 : 6 Kerjakott , tukukott.

141 Mapp 36. Läänemaa IV, A-3557 (RA, ERA.5025, n 2, s 12253), kaader 180 (l 211).

142 Sealsamas, kaader 240 (l 267).

143 Vigala kirik. Kirikutekstiilid. Inventarimekirj Nr. 2. A-11138 (RA, ERA.5025, n 2, s 13057), lk 6–7, 27–30.

144 Mapp 33. Läänemaa, A-3574 (RA, ERA.5025, n 2, s 12271), kaader 58 (l 38).

145 Kultuurimälestiste riiklik register: 14860 Tukukott, 1723 (hõbe), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14860>, vaadatud 5. V 2017; 14861. Tukukott, 1865 (hõbe), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=14861>, vaadatud 5. V 2017.

valmistatud rohelisest sametist tukukott, mis on aastast 1998 mälestisena riikliku kaitse all (reg nr 16542).

J. Naha materjalidest selgub, et kirikutekstiilidest on tema tähelepanu enim köitnud tukukotid. Ta on üles joonistanud ja kirjeldanud ka mõnda katet.

J. Naha kirjeldatud kirikutekstiilidest ja tukukottidest on teadaolevalt säilinud vaid väike osa. Hävinud esemete pärast on põhjust kahju tunda, sest tegemist on olnud nii vanuse kui kujunduse poolest tähelepanuväärsete tukukottide ja katetega. Tuleb tänulik olla J. Nahale, et ta neid kirjeldas ja pildistas, sest tänu tema tegevusele on meil hävinud esemetest teave olemas. Koguduste inventarinimekirjades on tekstiilid ja tukukotid nimetatud, kuid nende kirjeldused on sageli napid ja ülesjoonistused puuduvad kogunisti. J. Naha ülestähendused näitavad ka, kuivõrd väike osa väärtuslikest kirikutekstiilidest võeti enne teist maailmasõda muinsuskaitse alla. Lisaks tuleb tõdeda, et J. Naha ei jõudnud külastada sugugi kõiki Eesti luterlikke kirikuid.

J. Naha materjalid täiendavad oluliselt pilti Eesti ajaloolistest kirikutekstiilidest ja tukukottidest.

1.5. Ernst Ederberg kirikuvarade üleskirjutajana

Arhitekt, arhitektuuriajaloolane ja muinsuskaitaja Ernst Ederberg sündis Saaremaal Kaarmal 1891. aastal kirikuõpetaja pojana. Vast ehk lapsepõlvkodust pärines tema huvi kirikliku kunstivara vastu.

Nagu eelpool kirjutatud registreeris E. Ederberg kirikute vallasvara 1928. aastal Harjumaal. Samuti oli tal märkmeid varasematest aastatest Järva- ja Virumaa kirikute vallasvara kohta (vt lk 11). Tema märkmeid kasutas J. Naha (vt lk 23). E. Ederberg on oma teavet jaganud ka Mai Lumistele. Tallinna Linnaarhiivis Rasmus Kangropooli ja Mai Lumiste isikuarhiivi kaustas „Mai Lumiste märkmed ja kirjeldused kunstimälestistest Eesti kirikutes” on E. Ederbergi märkmed 1955. aastast Ridala, Lääne-Nigula ja Reigi kirikute kohta (kokku seitse eset). Lääne-Nigula kiriku esemetest on temalt mäрге: „Altarikate (punane riie) hõbedaga tikitud monogrammidega ja aastaarvuga 1772.”¹⁴⁶ Tegemist on selleks ajaks tõenäoliselt hävinud altarikattega (vt lk 26) ning märkmed pärinevad teise maailmasõja eelsest ajast. Harju-Jaani kiriku kunstiesemetest on E. Ederberg märkinud üles: „2 armulaua rätikut rohelisest riidest kullaga, millised lõigatud endisest preestri ornaadist (märkus kroonikas a. 1811.)”¹⁴⁷ 2004. aastal toimunud inventeerimise¹⁴⁸ põhjal tuleb tõdeda, et need tekstiilid (arvatavasti on kirjeldatud karikakatteid) tõenäoliselt säilinud ei ole. Sellest on kahju, sest kui need tõepoolest olid kaasulast lõigatud detailid, siis võis tegemist olla päris vanade tekstiilidega.¹⁴⁹

26. augustil 1971. aastal kirjutas E. Ederberg J. Nahale: „Minul oli suve jooksul puhkus, kuid ma kuskile ei sõitnud, vaid jäin siia linna, sest minul oli kirjatöö teha : „Eesti maakirikute kunstiesemete inventariseerimine”. Nimelt (võib olla Teie mäletate) külastasin mina kodanlisel ajal 105 maakirikut ja tegin omale märkmeid ja mõningaid joonisi. See materjal on mul blokkides ja nüüd vormistan seda. Üks maakond (Järvamaa) on lõplikult valmis, aga kõik teised maakonnad on veel mustendites.”¹⁵⁰

4. jaanuari 1972 kirjutas E. Ederberg J. Nahale: „Eesti maakirikute kunstiinventariga läks

146 TLA.R-242, n 1, s 321: Rasmus Kangropool (1930–2001), arhitektuuriajaloolane ja Tallinna Linna Arhitektuurimälestusmärkide Kaitse Inspektsiooni juhataja; Mai Lumiste (1932–1985), kunstiajaloolane, l 43.

147 Sealsamas, l 52.

148 Harju-Jaani kirik. Kirikutekstiilid. Inventarinimekiri Nr. 10. A-11146 (RA, ERA.5025, n 2, s 13065).

149 Eestis säilinud kaasulad pärinevad 16.–17. sajandist.

150 EKMA.57, as 2–4, s 3, l 20.

minul hästi. Suvepuhkuse ajal jäin linna ja vormistasin oma materjali. Käesoleval ajal on kogu Eesti maakirikute materjal mustendites olemas (ma vist seda juba teatasin Teile) ja Järvamaa on lõplikult valmis. Nüüd on veel vaja andmeid puhtalt ümberkirjutada.”¹⁵¹

Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus säilitatakse Ernst Ederbergi kaheosalist käsikirja „Eesti maakirikute kunstiesemed” aastast 1959. Sellest selgub, et E. Ederberg kogus materjali maakirikute kunstiesemete kohta aastail 1926–1938 ja kontrollis andmeid ekskursioonidel aastail 1953, 1955, 1956 ja 1957.¹⁵² Käsikirja esimeses osas käsitleb E. Ederberg kivepitaafe, hauamärke, kivikantsleid, ristimiskive ja -vaagnaid, kelli ja lühtreid. Teises osas leiavad käsitlemist arhitektuuriga seotud skulptuurid (kapiteelid, konsolid, lukukivid, sanktuaariumid jne) ning hõbe- ja tinaesemed.¹⁵³

E. Ederberg kirjutas I osa sissejuhatuses: „Alljärgnevad read on esimene katse kokku võtta andmed meie maakirikute kunstivarade kohta. Kokkuvõtet pole senini olemas, on ainult professor Sten Karlingi 2 põhjalikku tööd meie puuskulptuuri kohta.”¹⁵⁴ Teise osa alguses täiendab ta: „Skulptuuri kokkuvõte on esmakordne, kuid hõbe- ja tinaesemete kohta on olemas kaks suurepärast teost.”¹⁵⁵ Ta nimetab A. Friedenthali ja J. Gahlnbäcki tööd ning selgitab, mille poolest need täiendamist vajavad.¹⁵⁶

Kirikutekstiile ja tukukotte E. Ederberg 1959. aasta käsikirjas käsitlenud ei ole.

E. Ederberg suri 1973. aastal ning tema 1971. aasta suvel tehtud töö saatus ei ole teada. Teadaolevalt see avalikes arhiivides või raamatukogudes säilinud ei ole.

151 Sealsamas, l 23.

152 E. Ederberg, Eesti maakirikute kunstiesemed. I osa. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959.
Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus, l 2.

153 Sealsamas.

154 Sealsamas. E. Ederberg peab silmas raamatuid S. Karling, *Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland*. Dorpat: Õpetatud Eesti Selts, 1943, S. Karling, *Medeltida träskulptur i Estland*. Stockholm: Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien, 1946.

155 E. Ederberg, Eesti maakirikute kunstiesemed. II osa. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959.
Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus., l 1.

156 Sealsamas. E. Ederberg nimetatud raamatud on A. Friedenthal, *Die Goldschmiede Revels*. Lübeck: Verlag des Hansischen Geschichtsvereins, 1931, J. L. Gahlnbäck, *Zinn und Zinngiesser in Liv-, Est- und Kurland*. Lübeck: Hansischer Geschichtsverein, 1929.

2. Kirikutekstiilide registreerimine ja kaitse alla võtmine aastatel 1945–1993

Teises maailmasõjas hävinesid paljud mälestised. Pea kõik maakirikud said kannatada suuremal või vähemal määral.¹⁵⁷ Samas tõdes E. Ederberg hõbeesemete säilimise kohta kirikutes: „Üldse on meie maakirikutes säilinud eelmistest sajanditest 339 mitmesugust hõbeeset nagu karikad, kannud, taldrikud, karbid j.n.e. Need on ennesõjaaegsed arvud, kuid kontroll-ekskursioonid näitasid, et viimase sõja ajal on üldiselt vähe objekte kaduma läinud ja arv on umbes endine; on aga kadunud mõned tähtsad objektid, näiteks, Lääne-Nigula karikas XVI sajandist, kuigi Lääne-Nigulas pole olnud sõjategevust.”¹⁵⁸

Pärast sõda tuli muinsuskaitse-alast tööd alustada uuesti otsast peale, kuid oli võimalik toetuda sõja-eelsele kogemusele. Enne sõda kirikliku vallasvaraga tegelenud inimestest olid endiselt Eestis ja jätkasid erialast tööd V. Vaga ja E. Ederberg. Ehkki nende tegevusala oli muutunud ja nad ei pühendunud otseselt kiriklikele vallasmälestistele, pidi olema põhimõtteliselt võimalik küsida neilt teavet kirikute vallasemete registreerimise kohta enne sõda. Nagu edasisest nähtub, siis seda ka mingil määral tehti ehkki selle valdkonnaga hakkasid tegelema uued noored inimesed.

1945. aastal moodustati Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Kultuurhariduslike Asutuste Komitee. Selle juures tegutses aastatel 1945–1949 muuseumide osakond ning aastatel 1949–1953 muuseumide ja arheoloogiliste ning ajalooliste mälestusmärkide kaitse osakond, mille ülesandeks oli ka arheoloogiliste ja ajalooliste mälestusmärkide kaitse, restaureerimise ja kasutamise korraldamise juhtimine. Aastatel 1953–1988 oli muuseumide juhtimine ja ajaloo-, arheoloogia- ja kunstimälestiste kaitse korraldamine Eesti NSV Kultuuriministeeriumi pädevuses.¹⁵⁹ 1953. aastal oli loodud Kultuuriministeeriumi Kunstide Valitsuse juurde kunstiliste mälestusmärkide inspektori ametikoht. 1963. aastal viidi see üle vastloodud Muuseumide ja Kultuurimälestiste Kaitse Inspeksiooni. Inspektorid koordineerisid ühtlasi maakonnamuuseumide või rajoonide täitevkomiteede koosseisus

157 Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 83.

158 E. Ederberg, Eesti maakirikute kunstiesemed II, I 7.

159 Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 83.

töötanud kultuurimälestiste kaitse metoodikuid, kes omakorda valvasid kolhooside-sovhooside ja ametiasutuste mälestiste kaitse volinike üle¹⁶⁰ Kuni 1955. aastani töötasid inspektorina lühemat aega Aino Kasemets, Leila Pärtelpoeg ja Inge Teder.¹⁶¹ Aastatel 1955–1963 oli inspektoriks Mai Lumiste ja 1963–1977 Eda Liin. Lisaks Inspektoritele ja spetsialistidele loodi 1976. aastal inspeksiooni juurde Muuseumide ja Kultuurimälestiste Teaduslik-Metoodiline Nõukogu, mille tegevusvaldkonda kuulus muu hulgas uute mälestiste väljaselgitamine ja registrite pidamine.¹⁶²

Esimesed nõukogulikud määrused mälestiste kaitseks võeti vastu 1947. aastal.¹⁶³ 1947. aastal kinnitati „Riikliku kaitse alla võetud Eesti NSV-s asuvate arhitektuuriliste muinsusesemete nimestik”.¹⁶⁴ Kunstimälestiste kaitse alla võtmiseni nii ruttu ei jõutud. Esimese riikliku kaitse alla kuuluvate vabariikliku tähtsusega kunstimälestiste nimekirja kinnitas Eesti NSV Ministrite Nõukogu oma määrusega 31. detsembril 1964. aastal¹⁶⁵.

1949. aastal oli Eesti NSV Ministrite Nõukogu vastu võtnud määruse „kultuurimälestusmärkide kaitse parandamise abinõude kohta” ja selle lisana „Kultuurimälestusmärkide kaitse põhimääruse”.¹⁶⁶ Kooskõlas nende määrustega koostati „Juhend kunsti mälestusmärkide arvelevõtu registreerimise ja säilitamise korra kohta”.¹⁶⁷ Selle kohaselt tuli arvele võtta: „[---] kõik suure kunstilise väärtusega kunsti mälestusmärgid, mis säilitatakse mitmesuguste ministriumide ja ametkondade muuseumides, koolides, riiklikes, ühiskondlikes, ametühingulistes, kultuurhariduslikes, teaduslikes, kooperatiivsetes ja teistes asutistes, ettevõtetes ja organisatsioonides, samuti ka usuühingute (koguduste) valduses

160 R. Alatalu, Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012, lk 52–53.

161 G. Nilp, Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil. Üldised suunad ENSV vanema kunsti ennistamisel. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016. Kättesaadav: Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse digiteegis, https://digiteek.artun.ee/fotod/loputood/magister/event_id-56, lk 20.

162 R. Alatalu, Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002, lk 52.

163 Sealsamas, lk 42.

164 Eesti NSV MN määrus Eesti NSV arhitektuuriliste muinsusesemete säilitamise ja restaureerimise abinõude kohta 21.VI 1947 nr 467. Lisa nr 1 Riikliku kaitse alla võetud Eesti NSV-s asuvate arhitektuuriliste muinsusesemete nimestik. – Eesti NSV Teataja 25. VII 1947 nr 19., lk 309–324.

165 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573. – Eesti NSV MN määruste ja korralduste kogu 31. XII 1964 nr 51 art 206.

166 Eesti NSV MN määrus kultuurimälestusmärkide kaitse parandamise abinõude kohta. – Eesti NSV Teataja 28. II 1949 nr 7, lk 114–122.

167 RA, ERA.R-1205, n 2, s 890: Määrused ja instruksioonid kunstimälestusmärkide arvelevõtu kohta, l 58–65.

olevad kunstiteosed.”¹⁶⁸ Juhend sisaldas loetelu arvele võtmisele kuuluvatest kunstiteostest. Tarbekuntesemetest tuli arvele võtta „Kõrge kunstilise väärtusega tarbe- ja dekoratiivkunsti teosed kõigist ajastuist ja kõigilt rahvailt (esemed vääris- ja harilikest metallidest, kivist, luust, puust, portselanist, keraamika-materjalidest, klaasist, kunstiline mööbel, gobeläänid, vaibad, kudumid, nahkehistööd jne.)”¹⁶⁹ Selgituseks oli öeldud, et: „Eesti NSV oludes, kus kunstilise minevikupärandi teaduslik läbitöötamine ja hindamine on veel algstaadiumis, tuleb kunstiliste mälestusmärkide säilitamiseks suhtuda erilise pieteediga. Üldreeglina tulevad arvele võtta kõik kunstiteosed (maalid, skulptuurid, joonistused, graafikateosed ja dekoratiiv-kunsti esemed), mis on loodud enne XIX sajandit nii tuntud kui ka tundmata autorite poolt. XIX ja XX saj. teoste puhul tuleb juba rohkem silmas pidada teoste kunstilist ja ajaloolis-kultuurilist tähtsust.”¹⁷⁰ Kirikute ja kabelite kohta on juhendis kirjas, et neis „tuleb arvele võtta altaripildid jm. usulise või ajaloolise sisuga teosed seinamaali, klaasimaali, tahvelmaali, graafika, skulptuuri jne. tehnikais. Arvele võtta tulevad ka kunstiväärtuslikud altaris, kantslid, usukultuse esemed jne.”¹⁷¹ Seega olid kunstimälestiste arvelevõtjatele jäetud küllalt otsustamisruumi, milliseid esemeid registreerida. Piiranguna võiks lugeda ajalist piirangut – kõik kunstiteosed, mis on loodud enne 19. sajandit nii tuntud kui tundmatute autorite poolt. Seega oleksid hõlmatud olnud ka päris paljud toona säilinud kirikutekstiilid. Samas oli juhendis punkt, et arvele võtmisele ei kuulu „käsitöö ja vabrikutoodangu madala kunstiväärtusega tarbe- ja dekoratiivkunsti esemed”¹⁷². Siia alla oli hõlbus liigitada näiteks tikitud karikakatteid – tikand kui (madal) käsitöö vastandina näiteks maalile kui (kõrgele) kunstile. Selline vaade tekstiilikunstile on olnud nõukogude perioodil pikki aastakümneid kunstnike seas.

Riikliku kaitse alla kuuluvate vabariikliku tähtsusega kunstimälestiste nimekirja kinnitamisele eelnesid kunstimälestiste registreerimise ekspeditsioonid. Need jäid ajajärku, mil kunstimälestiste inspektoriks oli Mai Lumiste. Sellele tööle asudes oli ta 23-aastane ja vastset lõpetanud NSV Liidu Kunstiakadeemia Ilja Repini nimelise maali-, skulptuuri- ja arhitektuuri instituudi. Kunstimälestiste registreerimine kestis üle kahe aasta ning registreeriti rohkem kui

168 Sealsamas, l 59.

169 Sealsamas, l 61.

170 Sealsamas.

171 Sealsamas, l 62.

172 Sealsamas, l 63.

1000 kunstimälestist.¹⁷³

Ei ole teada, kas enne kunstimälestiste arvele ja kaitse alla võtmist või selle protsessi ajal tutvuti enne sõda koostatud kaitse alla võetud muinasvarade nimestikega. Riigiarhiivis Haridusministeeriumi fondis on muinsusvarade nimistud¹⁷⁴ ja muinasleidude kartoteek¹⁷⁵, mis mõlemad sisaldavad enne teist maailmasõda registreeritud kunstiajaloolisi muinasvarasid. Aastatel 1949–1955 oli Kunstide Valitsuses mitmel korral arutluse all, kust võiks leida sõjaeelseid nimestikke. Pööruti erinevate arhiivide poole. 15. augustil 1955. aastal pöördusid Kunstide Valitsuse ülema asetäitja J. Puusild ja Kultuuriministeeriumi vaneminspektor eritöö alal J. Kuning Riikliku Keskarhiivi ja Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riikliku arhiivi poole palvega, et Mai Lumistele antaks välja ajutiseks kasutamiseks muinsuskaitse nimestik kunstimälestusmärkide arvelevõtu teostamise otstarbel.¹⁷⁶ Selle kohta, kas M. Lumistel oli võimalik seda nimekirja kasutada, andmed puuduvad.

31. detsembril 1964. aastal kinnitati Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega Eesti NSV territooriumil asuvate kultuurimälestiste kaitse korraldamise juhend ning riikliku kaitse alla kuuluvate vabariikliku tähtsusega arheoloogia-, ajaloo-, kunsti- ja arhitektuurimälestiste nimekirjad.¹⁷⁷ 1964. aasta nimekirjas on 562 kunstimälestist. Need on välja toodud maakondade kaupa ning jagatud nelja kategooriasse – maal, skulptuur, graafika ja tarbekunst.¹⁷⁸ Kirikuvaradest on tarbekunsti alajaotuses altarid, kantslid, vapp-epitaafid, lühtrid, armulauariistad jm. Tarbekunstiesemete hulgas on ka kaks tukukotti.

Selles mõttes sarnaneb 1964. aasta nimekiri kirikutekstiilide osas teise maailmasõja eelsele nimekirjale – mõlemas on tukukotid, kuid muid kirikutekstiile neis nimekirjades ei ole. Küll aga on 1964. aasta nimekirjas hoopis teised tukukotid kui enne teist maailmasõja koostatud nimekirjas. Narva saksa kiriku tukukotid olid arvatavasti hävinud, Martna ja Sutlepa tukukott alles. Säilinud (oma algsel kujul) võis toona olla ka Harju-Jaani kiriku tukukott (vt lk 15). Vabariikliku tähtsusega kunstimälestistena võeti kaitse alla aga hoopis Kuressaare ja Kaarma kiriku tukukotid. Martna, Sutlepa (ja Harju-Jaani) tukukotte, mis olid enne sõda kaitse all

173 M. Lumiste, H. Üprus, Saaremaa aarded (I). – Sirp ja Vasar 5. IX 1958, lk 5.

174 RA, ERA.1108, n 5, s 439.

175 RA, ERA.1108, n 5, s 988.

176 RA, ERA.R-1797, n 1, s 233: Kirjavahetus kunstimälestusmärkide arvelevõtu kohta., l 36.

177 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573. –

Eesti NSV MN määruste ja korralduste kogu 31. XII 1964 nr 51 art 206.

178 Sealsamas, lk 1545–1568.

olnud, 1964. aasta määrusega kaitse alla ei võetud. Põhjus ei ole teada ja seda võib vaid oletada.

1964. aasta nimekirjas on number 313 all Kuressaare (toona Kingissepa linna) kiriku tukukott 17. sajandist. Koti kirjeldus on: „Korjanduse kott (hõbedane pea ja kelluke)”.¹⁷⁹ See kirjeldus on väga napisõnaline. Kuressaare kirikus on kaks punasest kalevist tukukotti (ill 5). Ühele (laia kohrutatud metallist äärisega) koti varreotsikule on graveeritud aastaarv 1700. Teise (nahast servaga) tukukoti varreotsikule on graveeritud aastaarv 1694. Mälestisena on neist praegu kaitse all esimene (reg. nr. 6310, vana number 834)¹⁸⁰. Koti kirjeldus 1964. aasta nimekirjas annab alust oletada, et algselt on kaitse all olnud teine (st vanem) kott, sest ei ole mainitud hõbedast äärist. Väljend „hõbedane pea” sobib kirjeldama metallist varreotsikut. Kunstimälestusmärgi arvelevõtu kaardil Muinsuskaitseameti kunstimälestiste arhiivis 1955. aasta juulist ongi kirjeldatud teist kotti ning sel kaardil on arvatavasti hilisemast ajast märges „obj 834”.¹⁸¹ Vanema koti kirjeldus on ka ühes 1. mai 1956. aasta seisuga nimestikus. See kirjeldus on põhjalikum kui 1964. aasta määruses. Seal on kirjas, et kepil on daatum 1694 ja kellukesel 1640. Materjali ja tehnika all on lisaks välja toodud, et koti ülaosas on rüüž. Kirjas on ka tukukoti mõõtmed: üldpikkus 145 cm, sügavus 19 cm ja läbimõõt on 14,5 cm. Tukukoti säilivus on märgitud hea.¹⁸²

179 Sealsamas, lk 1558.

180 Kultuurimälestiste riiklik register: 6310 Tukukott, annet. 1760 (puit, tekstiil, hõbe),

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=6310>, vaadatud 24. IV 2017.

181 Toimik 4–5/9, I kd. Kunstimälestised Kingissepa Laurentiuse kirikus: Objekt(-id) nr. 834; A Rg. 6310.

Kunstimälestusmärgi arvelevõtu kaart. Juuli 1955. a.

182 RA, EAA.5358, n 1, s 56, l 257.

5. Kuressaare kiriku tukukotid – ülemine 1700. aastast ja alumine 1694. aastast.

Selgusetuks jääb, miks ei võetud 1964. aastal mõlemad kotte kaitse alla. On ju mõlemad kotid pea ühevanused (vanusevahe on vaid kuus aastat), kuuluvad komplekti (mitmetel puhkudel on kirikutes olemas või olemas olnud sarnaste tukukottide paar) ning mõlema puhul on kasutatud hõbedat¹⁸³. Mõlemat kotti on koos pildistanud Villem Raam 1974. aastal.¹⁸⁴ Millalgi on kotid vahetusse läinud ja 1694. aasta tukukoti asemel on kaitse alla läinud 1700. aasta kott. Võimalik, et see tulenes 1700. aasta koti silmatorkavamast välimusest, mille annab lai kohrutatud ääris. 2. jaanuaril 2017 on vanem tukukott käesoleva töö autori ettepanekul kultuurimälestiste riiklikus registris arvele võetud (nr. A30925), et võtta see kultuurimälestisena taas kaitse alla.

Kaitse all olev 1700. aastast pärinev tukukott konserveeriti 2014. aastal konserveerimis- ja digiteerimiskeskuses „Kanut”. Konserveerimise käigus on tukukott kinnitatud varre külge valesti. Enne konserveerimist pildistatud fotodel on näha, et varasemalt on olnud varreotsiku küljes kummalgi pool kinnitusaas kellukese jaoks (mis on ka loogiline kui kotil on kaks kellukest). Konserveerimise järgselt on vars kinnitatud tukukoti külge pööratuna nii, et ainuke

183 Tõenäoliselt on materjal määratud visuaalse vaatluse põhjal. Metallil ei esine hõbedaproove. Ennistuskoja „Kanut” konserveerimisaruandes kasutatakse mõistet „metall” ja kaitsekohustuse teatise kohaselt on tegemist hõbetatud messingiga. Arvatavasti oletatava hõbeda tõttu on tukukoti asukoht registrikirjes märgitud salastatuks.

184 Kultuurimälestiste riiklik register: 6310 Tukukott, annet. 1760 (puit, tekstiil, hõbe).

<http://register.muinas.ee/admin.php?menuID=monument&action=view&id=6310>, vaadatud 24. IV 2017.

olemas olev kelluke ripub varreotsiku all. Varreotsiku peal on püstiselt teise kellukese kinnitusaas.

Numbri 321 all on 1964. aasta kunstimälestiste nimekirjas Kaarma kiriku tukukott. Dateeritud on kott 17. sajandi lõpust pärinevaks ja kirjeldus on: „Korjanduse kott (hõbelisandid)”.¹⁸⁵ 1994. aastast on Muinsuskaitseameti kunstimälestiste kartoteegis märge, et tukukott puudub ja seda ei ole juba 5–6 aastat kirikus olnud.¹⁸⁶ Otsustati, et tukukotti ei kanta registrisse¹⁸⁷ st ei tunnistata uue seaduse alusel mälestiseks. Muinsuskaitseametis ei ole Kaarma kiriku tukukotist ühtegi fotot ega joonist. Olemas on üks dateerimata kirjeldus, mille kohaselt on tukukott väga sarnane Kuressaare kiriku kohrutatud metalläärisega tukukotile.¹⁸⁸ Kogu olemas olev materjal tukukoti kohta on väga segane. Johan Naha on 1935. aastal joonistanud üles kaks Kaarma kiriku tukukotti (vt lk 28). Kummalgi neist ei ole laia metalläärist.¹⁸⁹ Tuleb tõdeda, et ehkki Kaarma kiriku tukukott oli aastast 1964 vabariikliku tähtsusega mälestis, ei takistanud see tema kadumist ning ei ole teadaolevalt säilinud ka dokumentatsiooni, et saada ettekujutust, milline see kott välja nägi. Kaarma kiriku tukukoti puhul ei aita ka 1956. aasta nimekiri, sest selles seda kotti ei ole. Nagu eespool viidatud võeti Kuressaare kiriku tukukott arvele 1955. aasta juulis toimunud Saaremaa kunstimälestiste arvelevõtu ekspeditsiooni käigus. Kaarma kiriku tukukotti arvelevõtt toimus arvatavasti 1958. aasta augustis, kui Kultuuriministeerium viis Saaremaal läbi kunstimälestiste inspekteerimist ja registreerimist.¹⁹⁰

Kuressaare kiriku tukukoti ja Kaarma kiriku tukukoti napi kirjelduste põhjal võib öelda, et kaitse alla olid võetud kõige vanemad Eestis leiduvad tukukotid (mõlemad pärinesid 17. sajandi lõpust). Teiseks eristuvaks jooneks on, et nende kottide puhul on ühe materjalina märgitud hõbedat. Võib-olla oligi väärismetall põhjuseks, miks need kaks kotti kaitse alla võeti.

6. aprillil 1973. aastal kiitis Eesti NSV Kultuuriministeeriumi Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksiooni kunstimälestiste teaduslik nõukogu heaks Eesti NSV territooriumil asuvate riikliku kaitse alla kuuluvate vabariikliku tähtsusega kunstimälestiste

185 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573, lk 1558.

186 Kunstimälestise arvestuskaart. V 804. Saaremaa Kaarma kirik. Tukukott.

187 Kingissepa rajoon Kaarma kirik 804. Tukukott (hõbelisandid).

188 Toimi 4–5/6, I kd. Kunstimälestised Kingissepa raj. Kaarma kirikus. Üldmaterjalid.

189 Mapp 50. Saaremaa, A-3577 (RA, ERA.5025, n 2, s 12274), l 52 (kaader 60).

190 M. Lumiste, H. Üprus, Saaremaa aarded (I). – Sirp ja Vasar 5. IX 1958, lk 5.

nimekirja ning soovitas selle aluseks võtta ENSV Ministrite Nõukogus uue määruse koostamisel. Nimekiri sisaldas 1271 kunstiteost ja kaks kunstikogu (kokku seega 1273 mälestist). Neist tarbekunstiteoseid oli 699. Täiendava nimekirja Tallinna linna ulatuses oli koostanud Mai Lumiste. Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksioon koostas nimekirja graafika, tarbekunsti ja maali osas arvestades kunstimälestiste teadusliku nõukogu liikmete ettepanekuid ja dateeringuid. Kunstimälestiste nimekirja toimetasid sisuliselt Villem Raam, Ella Vende ja Ellen Tamm ning keeleliselt keeleteadlane Tiiu Ereht.¹⁹¹ Villem Raam ütles koosolekul: „[---] kunstimälestiste arvus ei tule näha mingisugust kultuurimürgitust. Variatsioonide rikkus kunstis on kultuuri tiheduse näitaja ja annab võimalused edasiseks uurimuslikuks tööks tulevikus.”¹⁹²

1. augustil 1973. aastal kinnitas Eesti NSV Ministrite Nõukogu Eesti NSV territooriumil asuvate vabariikliku tähtsusega arheoloogia-, ajaloo-, kunsti- ja arhitektuurimälestiste nimekirjad.¹⁹³ Kunstimälestiste nimekirjas on 1269 mälestist.¹⁹⁴ Seega oli vabariikliku tähtsusega kunstimälestisi 707 võrra rohkem kui 1964. aasta nimekirjas. Kirikutekstiile ja tukukotte sellesse nimekirja lisandunud ei olnud. Mõlemad eelmises nimekirjas olnud tukukotid olid ka selles nimekirjas. Kottide kirjeldused olid samad, kuid nad olid saanud endale registrinumbri. Kuressaare kiriku tukukoti number oli 834¹⁹⁵ ja Kaarma kiriku tukukotil 804¹⁹⁶. Huvitav on, et kui 1964 nimekirjas kandsid need esemed nimetust „korjanduse kott”, siis 1973. aasta nimekirjas oli kasutusel nimetus „tukukott”.

Nagu juba nimetatud, siis peale kahe tukukoti muid kirikutekstiile 1964. ja 1973. aasta vabariikliku tähtsusega kunstimälestiste nimekirjas ei olnud. Eestis on suurepäraseid tikitud tukukotte nagu näiteks Järva-Jaani kiriku 1722. aastast pärinev kuldtikandiga tukukott, mis on kohaliku kaitse all alles 1980. aastast (täna sel päeval kunstimälestis, reg nr 17147) või enne teist maailmasõda kaitse all olnud samuti kuldtikandiga kaunistatud Martna kiriku 1781. aastast pärinev tukukott. Neid toona kaitse alla ei võetud nagu ka näiteks 18. ja 19. sajandi suursuguseid ja põnevaid karika- ja armulauariistade katteid, millest mõned on tänaseni

191 RA, ERA.R-1797, n 2, s 1569: Kunstimälestiste teadusliku nõukogu protokollid, l 1–3.

192 Sealsamas, l 2.

193 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 1. VIII 1973 nr 346. –

Eesti NSV ÜN ja Valitsuse teataja 4. I 1974 nr. 1.

194 Sealsamas, lk 83–142.

195 Sealsamas, lk 123.

196 Sealsamas, lk 122.

säilinud. Näitena võiks siinkohal tuua Kuusalu kiriku armulauariistade katte (ill 6), mis võeti kaitse alla 2004. aastal (reg nr 27230).

6. Kuusalu kiriku armulauariistade kate.

1964. aastal kinnitatud „Eesti NSV territooriumil asuvate kultuurimälestiste kaitse korraldamise juhendi” kohaselt: „1. Kultuurimälestistena võetakse riikliku kaitse alla: [---] 4) kunstimälestised – kõik silmapaistva kunstiväärtusega kujutava ja tarbekunsti teosed, mis säilitatakse mitmesugustes [---] asutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides [---], samuti ka usuühingute (koguduste) valduses olevad kunstiteosed: [---]”.¹⁹⁷ Järgneb loend erinevat tüüpi kunstiteostest. Tarbe- ja dekoratiivkunsti teoste hulgas on tekstiilidest loetletud: „gobeläänid, vaibad, kudumid”¹⁹⁸. Ei ole selge, mida on silmas peetud vaipade ja kudumite all. Kas vaipade all on mõeldud seina- või põrandavaipasid? Kas eesti rahvakunstipärandit või idamaiseid sõlmvaipasid? Mida on silmas peetud kudumite all? Ilmselt mitte silmkoe-esemeid, vaid samuti telgedel või raamil kootud tekstiile. Gobelääne (piltvaipasid) Eesti luterlikes kirikutes teadaolevalt ei leidu. Ainuke kiriklik piltvaip – Oleviste kiriku altarikate – kuulus juba 1950. aastast Tallinna Linnamuuseumi kogusse.¹⁹⁹ Kirikutes olid suure tõenäosusega vaid käsitöö- ja

197 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573, lk 1483–1484.

198 Sealsamas, lk 1484.

199 U. Mankin, Renessanss-piltvaibad Tallinna Linnamuuseumis. – Eesti kunstisidemed Madalmaadega 15.–17.

vabrikuvaibad, mida dekoratiivkunsteosteks ilmselt ei loetud. Silmapaistvaimad eesti kirikutekstiilid on kaunistatud tikandiga, mida aga juhendis ei nimetata.

Põhjus, miks kirikutekstiilidele nõukogude perioodil nii vähe kaitse alla võeti (st vähe väärtustati) võis olla selles, et tekstiiliuurimustes keskenduti nõukogude perioodil etnograafilisele tekstiilile. Ilmusid monograafiad rahvarõivastest²⁰⁰ ja erinevatest tekstiiliikiidest²⁰¹. Samuti anti välja raamatuid eesti tekstiilikunstist, mis käsitlesid tekstiilikunsti loomingu pärast teist maailmasõda²⁰². Kirikutekstiile ei uuritud. Põgusalt on kirikutekstiile puudutanud Helmi Üprus oma 1969. aastal ilmunud artiklis „Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist” kusjuures näidetena ei ole toodud eesti kirikutekstiile, vaid fotosid aasta varem ilmunud Armin Tuulse raamatust „The churches of Blekinge”²⁰³. Näidetena oleks võinud esitada ka fotosid mõnest eesti kirikutes olemas olevast 18. sajandi tikandiga karikakattest või tukukotist. Elle Vunder on oma 1992. aastal ilmunud raamatus „Eesti rahvapärane taimornament tikandis” illustratsioonina toonud foto Eesti Ajaloomuuseumi kogus olevast Keila kiriku karikakattest aastast 1753 näitena Lääne-Euroopa lilldekoori mõjust rahvapärasele tikandile²⁰⁴.

Ehk avab meile toonaste kirikutekstiili-alaste teadmiste ulatust ja väärtushinnanguid järgmine tsitaat. Nimelt kirjutas Kaalu Kirme 1990. aastal: „Läti meistrid valmistasid ka kirikus raha korjamiseks kasutatud nn. tukukotte hõbedast. Riia kullassepa Friedrich Anton Brauni, Kuldiga meistri Ewert Pancki ja teiste läti kullasseppade valmistatud tukukottidele on meil vastu panna ainult üks, kaheldavalt Tallinna meistrile Mansfeld nooremale omistatud hõbedast tukukott. Teised sellised esemed on meil heal juhul hõbeservaga kaunistatud nahast, enamasti aga ilma igasuguse ilustuseta nahkkotid.”²⁰⁵ Seda teksti on mõnevõrra hämmastav lugeda

sajandil. Tallinn : Eesti Kunstimuuseum, 2000, lk 149.

200 Nt Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, M. Kaarma, A. Voolmaa, Eesti rahvarõivad. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

201 Nt K. Kõniste, Silmkoesemed. Tallinn: Kunst, 1972, H. Kuma, Eesti rahvavaibad. Tallinn: Kunst, 1976, K. Kõniste, Kudumid. Tallinn: Kunst, 1979, H. Linnus, Tikand eesti rahvakunstis. 1, Põhja-Eesti ja saared. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, H. Linnus, Tikand eesti rahvakunstis. 2, Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.

202 Nt H. Kuma, Mari Adamson. Tallinn: ENSV Kunst, 1960, H. Kuma, Elgi Reemets: monograafia. Tallinn: Kunst, 1981.

203 H. Üprus, Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV, Tallinn: Valgus, 1969, lk 20.

204 E. Vunder, Eesti rahvapärane taimornament tikandis. Tallinn, 1992, lk 19–20.

205 K. Kirme, Rundäle loss hõbedasäras. – Reede. 5. X 1990.

mõeldes mitmele suurepärasele kuldtikandiga tukukotile (Martna, Järva-Jaani, Noarootsi, Piirsalu, Tallinna Rootsi-Mihkli jt), mis meile Eestis kirikutes ja muuseumides säilinud on. Hõbedast tukukotte oli Eestis tolleks hetkeks säilinud kaks (aastatest u 1723 ja 1865) ja needki olid juba 1983. aasta septembris varastatud.

Kirikutekstiilidele vähese tähelepanu pööramise üheks põhjuseks oli arvatavasti ka see, et kirikut puudutavate teemade uurimine ei olnud toona soovitatav ja selles valdkonnas sai keskenduda pigem vanemale kunstile. Selleks, et kirikuarhitektuuri või -kunstiga tegeleda pidi sügava huvi kõrval omama ka tugevat seljatagust ja olema tugev isiksus.

31. detsembril 1964. aastal kinnitatud juhendi kohaselt tuli kultuurimälestisteks tunnistatud objektid liigitada üleliidulise, vabariikliku ja kohaliku tähtsusega mälestisteks.²⁰⁶ Kohaliku kaitse alla võeti mälestisi Rahvasaadikute Täitevkomiteede otsusega. Kohaliku kaitse alla võtmine ei kulgenud sugugi kiires tempos. 1974. aastal Muuseumide ja Kultuurimälestiste Inspeksiooni juhataja Irene Rosenbergi koostatud õienditest selgub, et kohaliku kaitse alla ei olnud Kingissepa ja Haapsalu rajoonis võetud ühtegi kunstimälestist. Rapla rajoonis oli kohaliku kaitse alla võetud kolm kunstimälestist.²⁰⁷ Kirikutekstiile on kohaliku kaitse alla võetud alates 1980. aastast. 1993. aastal, mil kinnitati uued mälestiste nimekirjad, võeti mälestisena kaitse alla 25 kohaliku kaitse all olnud kirikutekstiili – üksteist tukukotti, kolm altarikatet, kolm karikakatet, kaks linakest, kaks linikut (tegelikult samuti karikakatted), üks kantslipuldikate, üks põrandavaip, üks tekstiilmaal ja üks piiblipult. Siingi võib kohata juhuslikkust. Nii oli Vigala kirikus 1982. aastal kohaliku kaitse alla võetud karikakate (reg nr 6096, vana reg nr 202-k)²⁰⁸, kuid ei olnud kaitse alla võetud teist samaväärset karikakatet samas kirikus (mälestiseks tunnistatud 2006. aastal, reg nr 27787)²⁰⁹. Tallinna Kaarli kirikus võeti 1980. aastal kohaliku kaitse alla kaks altarikatet – roheline altarikate (reg nr 1992, vana

206 Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573, lk 1484–1485.

207 ERA.R-1797, n 2, s 1673: Õiendid ja otsused kultuurimälestiste kaitse küsimustes, l 2, 46 ja 65.

208 Kultuurimälestiste riiklik register: 6096 Karikakate, 20. saj. I pool (samet, aplikatsioon, tikand, litrid), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=6096>, vaadatud 29. IV 2017.

209 Kultuurimälestiste riiklik register: 27787 Karikakate, 20. saj algus (samet, siidvooder, litrid, brokaatkangas, metall-lõng; aplikatsioon), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27787>, vaadatud 29. IV 2017.

reg nr 472-k)²¹⁰ ja valge altarikate (reg nr 1993, vana reg nr 473-k)²¹¹. Mõlemad on dateeritud 19. sajandisse²¹². Tegelikult on need valminud 1937. aastal²¹³. Mõlema kattega on komplektis kaks kantslikatet. Kõik need on kaunistatud tikandiga. Altarikatted on näide 1930. aastate teise poole eesti kirikutekstiilist. Need on valmistanud Riigi Kunsttööstuskooli lõpetanud noored kunstnikud Aino Schmidt ja Asta Heinsaar. Tegemist on unikaalsete kirikutekstiilidega, mis väärivad mälestisena kaitse all olemist ja nende kaitse alla võtmine oli õigustatud. Kaitse alla oleks pidanud toona võtma ka samasse komplekti kuuluvad kantslikatted. Neid käsitletaksegi altarikatetega ühte komplekti kuuluvatena (nt valgete katete konserveerimisel 2002. aastal konserveeriti nii altari- kui ka kantslikatted²¹⁴), kuid riikliku kaitse alla ei ole kantslikatteid tänaseni võetud.

Tähelepanuväärne on kohaliku kaitse alla võetud tekstiilide seas tukukottide suur hulk. Kahekümne viiest esemest on neid üksteist, mis näitab, et tukukotte peeti väärtuslikuks kirikuinventariks. Üldpilti vaadates tuleb (nagu eespool mainitud) tõdeda kohaliku kaitse alla võetud kirikutekstiilide ja ka tukukottide puhul juhuslikkust. Materjale ei töötatud süstemaatiliselt läbi ja ei omatud suurt ettekujutust, millistest esemetest kirikutekstiilikomplekt või -kogum koosneb. Kaitse alla ei ole võetud esemeid, mis oma vanuse, kujunduse ja ajaloo poolest seda väärinuksid. Võimalik, et esemete kohaliku kaitse alla võtmine sõltus suuresti rajoonis töötanud metoodikust, tema teadmistest ning huvist ühe või teise mälestise liigi vastu. Uuringuid ja kirjandust, millele toetuda või mille abil kirikutekstiilide vallas teadmisi omandada, ei olnud. Arvestada tuleb ka sellega, mida võim sel perioodil mälestiste kaitse vallas ootas st küllalt suur osa pidi mälestiste kaitse töös olema pühendatud revolutsiooniajaloo ja suure isamaasõja mälestistele, mille hulka kirikutekstiilid kahtlemata ei kuulunud.

210 Kultuurimälestiste riiklik register: 1992 Altarikate, 19. saj. (villane ja siidriie, kuldniit),

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1992>, vaadatud 29. IV 2017.

211 Kultuurimälestiste riiklik register: 1993 Altarikate, 19. saj. (villane ja siidriie, kuldniit, metallnaastud),

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1993>, vaadatud 29. IV 2017.

212 Sama dateering on nende mälestiste nimetuses Kultuurimälestiste riiklikus registris tänase päevani.

213 M. Raabe, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003, lk 65–66.

214 M. Raabe, Tallinna Kaarli kiriku altari- ja kantslikatted konserveeritud. – Eesti Kirik 14. VIII 2002.

3. Kirikutekstiilide registreerimine ja riikliku kaitse alla võtmine 1993. aastast tänase päevani

3.1. Kirikutekstiilide kaitse alla võtmine 1993–1998

1993. aastal ühendati eri ametkondade (ajaloo-, arheoloogia- ja kunstimälestised Kultuuri- ja Haridusministeeriumist ning arhitektuurimälestised Keskkonnaministeeriumist) muinsuskaitsetöötajad ühtseks Muinsuskaitseametiks. Endiste maakonnamuuseumide või rajoonide täitevkomiteede (hiljem maavalitsuste) koosseisus olnud metoodikute tööd hakkasid tegema Muinsuskaitseameti struktuuri kuuluvad maakonnainspektorid.²¹⁵ 1994. aasta kevadel jõustus muinsuskaitseseadus.²¹⁶ Samal aastal asutati kultuurimälestiste riiklik register.²¹⁷ Muinsuskaitseseaduse kohaselt pidi Muinsuskaitseamet vabariikliku ja kohaliku tähtsusega ajaloo- ja kultuurimälestiste nimekirjadesse kantud objektid üle vaatama ja kindlaks tegema nende vastavuse mälestise tunnustele ühe aasta jooksul. Enam ei jaotatud mälestisi vabariikliku ja kohaliku tähtsusega kategooriatesse. Nimekirjades olevad objektid tuli kas tunnistada mälestiseks või lõpetada nende kaitse.²¹⁸ Tegelikult toimus mälestiste nimekirjade ülevaatamine mitme aasta vältel.²¹⁹ 1993. aastal Muinsuskaitseametis tööle asunud kunstimälestiste inspektor Mare Kask on meenutanud, et temalt küsiti kui kaua võtab aega nimekirjade läbivaatamine. Tema arvamus oli, et miinimum kolm aastat, kuid kui rahulikumas tempos, siis viis aastat. Talle vastati, et nii palju aega anda ei ole võimalik. Töö tuli teha kiirustades ning nii tulid M. Kase hinnangul uude nimekirja vead sisse.²²⁰

Riikliku ja kohaliku kaitse all olevad ning arvele võetud kirikutekstiilid tunnistati mälestisteks aastatel 1995–1998 (1995. aastal viis kirikutekstiili, 1996. aastal üksteist, 1997. aastal 26 ja 1998. aastal üks). Kokku võeti seega kaitse alla 43 kirikutekstiili, millest üks oli olnud riikliku kaitse all, 25 kohaliku kaitse all ja 17 arvel. Riikliku kaitse all oli olnud Kuressaare kiriku tukukott. Kaarma kiriku tukukotti mälestiseks ei tunnistatud, sest see oli kadunud. Kohaliku

215 Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 84–85.

216 Muinsuskaitse seadus. – RT I 1994, 24, 391.

217 Kultuurimälestiste riikliku registri asutamine. – RT I 1994, 71, 1230.

218 Muinsuskaitse seadus. – RT I 1994, 24, 391, § 46 (2).

219 Ü. Puustak, Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis, lk 85.

220 Mare Kask, intervjuu. Intervjuu autor, 4. XI 2015. Intervjuu helifail ja transkriptsioon on Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse digiteegis, <https://digiteek.artun.ee/>.

kaitse alla võetud tekstiilid olid kaitse all alates 1980. aastate esimesest poolest. Mitte kõiki kohaliku kaitse all ja arvelolevaid kirikutekstiile ei võetud kaitse alla. Nii näiteks ei tunnistatud kultuurimälestiseks Audru kiriku tukukotti aastast 1832 (vana reg nr 23-k) ja siidtikandiga karikakatet (vana reg nr 25-k), sest esimene neist oli hävinud ja teine kadunud. Mälestisi võeti toona kaitse alla nimekirjadena, mis tähendas, et iga üksiku objekti kohta infot ei lisatud ja põhjendusi ei esitatud. Kiirustamise tõttu ei olnud võimalik ka uusi väärtuslikke esemeid välja selgitada ja kaitse alla võtta.

3.2. Kirikutekstiilide kaitse alla võtmine alates 1999. aastast

Massiline nimekirjade üle vaatamine ja kaitse alla võtmine oli 1998. aastaks suures osas läbi saanud. Edaspidi toimus see enamasti üksikjuhtumite kaupa ning korralikumalt dokumenteerituna.

Alates 1999. aastat on kirikutekstiile kaitse alla võetud viiel korral.

1999. aastal tunnistas kultuuriminister kunstimälestiseks Harju-Jaani kiriku tukukoti (reg nr 23033)²²¹. Tegemist on sama tukukotiga, mida S. Simson pidas J. Naha märkmetes kirjeldatud tikandiga tukukotiks aastast 1751. Kahjuks ei õnnestunud töö autoril leida dokumentatsiooni, mille alusel see kott kaitse alla võeti.

2004. aastal võeti kunstimälestistena kaitse alla 31 Rootsi-Mihkli kirikule Rootsist tagastatud eset. Nende hulgas oli 15 kirikutekstiili – kaks altarilina, altarikate (antependium), kaks kantslikatet, altarivõre kate, kolm armulauariistade katet, kaks linikut, kolm karikakatet ja karikarätt (reg nr 27213–27227).²²² Esemed olid endaga kaasa viinud Eestist 1944. aastal Rootsi lahkunud koguduseliikmed. Kaasa ei võetud toona kogu kirikuvara (põhjuseks võis olla, et lahkuma pidi kiirustades). Osa varast jäi maha ja kuus Rootsi-Mihkli kiriku kirikutekstiili on aja jooksul jõudnud Tallinna Linnamuuseumisse (neli tukukotti, karikakate ja kaasula).

Sama-aegselt Rootsi-Mihkli kiriku esemetega tunnistati käesoleva töö autori ettepanekul kultuurimälestiseks kaks Kuusalu kiriku armulauariistade katet (reg nr 27230²²³ ja 27257²²⁴). Kirikust või pastoraadi pööningult leitud katted olid halvas seisukorras ning need konserveeriti Ennistuskojas „Kanut” 2004. aastal. Tegemist on ainulaadsete tekstiilidega. Esimene neist on dateeritav 18. sajandisse. See on valmistatud siidkangast ja kaunistatud

221 Kultuurimälestiste riiklik register: 23033 Tukukott, 18.saj. (nahk, puit), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23033>, vaadatud 30. IV 2017.

222 Kultuurimälestiseks tunnistamine ja kultuurimälestiseks olemise lõpetamine. – RTL 2004, 77, 1253, <https://www.riigiteataja.ee/akt/765129>, vaadatud 21. IV 2017.

223 Kultuurimälestiste riiklik register: 27230 Armulauariistade kate, 19. saj. (siidkangas, siid- ja kuldtikand, hõbenarmad, litrid, metallniidid), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27230>, vaadatud 30. IV 2017.

224 Kultuurimälestiste riiklik register: 27257 Armulauariistade kate, A.Kentmann, 1884 (linane kangas, niittikand, pilupalistus, heegelpits), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=27257>, vaadatud 30. IV 2017.

siidlõngadest ja litritest tikandiga (vt lk 42). Teine kate on aastast 1884 ning on seotud koguduse ajalooa – katte on tikkinud Amalie Kentmann, kes oli Kuusalu koguduse õpetaja praost Woldemar Kentmanni abikaasa ja Eestimaa kindralsuperintendent Wilhelm Kentmanni ema. Sellest annab tunnistust kattele tikitud nimi.

2005. aastal esitas käesoleva töö autor ettepaneku kunstimälestisena kaitse alla võtta 26 kirikutekstiili ja tekstiilikomplekti 19. sajandi lõpust 20. sajandi lõpuni. Ettepanek põhines 2004. aasta suvel toimunud kirikutekstiilide inventeerimisel. Muinsuskaitseameti peainspektor vallasmälestiste alal Ülle Jukk põhjendas oma eksperthinnangus kirikutekstiilide kaitse alla võtmise vajadust: „Kirikutes kasutatavaid tekstiilesemeid on seni Eestis vähe uuritud, samuti napib juhendmaterjale kasutuses olevate esemete süsteemseks säilitamiseks ja hooldamiseks. Kirikutekstiilid on erineva päritolu ja tekkelooga. Kuna tegemist on suhteliselt kergesti kuluvate tarbeesemetega, siis vanemaid kui 19. saj., on säilinud üksikuid esemeid. Kirikutekstiilid moodustavad ühe osa kirikuinterjööri. Kui me oleme käsitlenud kunstimälestistena pika aja jooksul kujunenud/kujundatud tervikliku tarbevara kogu, mille üksikosadel on lisaks kunstiväärtusele ajalooline ja kultuurilooline väärtus, siis tekstiilesemed on osa sellest tervikust.”²²⁵ Kunstimälestiste ekspertnõukogu otsustas teha ettepaneku kaitse alla võtmiseks neist 17 nimetuse kohta – esemed, mis on valmistatud enne teist maailmasõda. Esemete väärtuseks loeti nende ajastuomast kunstilist kujundust ja oskuslikku teostust. Lisaks annab neile väärtuse kogutud info kavandaja ja/või valmistaja kohta.²²⁶ Kaitse alla ei võetud pärast teist maailmasõda valmistatud esemeid. Nõukogu liige Sirje Simson jäi selles küsimuses eriarvamusele soovides vaadata ühes kirikuis olevaid tekstiile komplekselt olenemata nende valmistamise ajast. Mõneti oli S. Simsonil õigus – ühe kiriku tekstiilid moodustavad terviku. Kuid see tervik on ajas muutuv ja peegeldab ühte küllalt lühikest perioodi kiriku ajaloos. Tervikut on mõtet kaitse alla võtta juhul, kui sel tervikul on oluline tähendus. Samas ei peaks olema esemete kaitse alla võtmise kriteeriumiks ainult nende vanus. Oluline on üksikeseme või komplekti tähendus. Näiteks olid kultuurimälestiseks tunnistamise ettepanekus õpetaja Laine Villenthali 1980. aastate lõpus valmistatud Pindi kiriku põrandavaibad, mida ekspertnõukogu otsustas kaitse alla mitte võtta. Need vaibad ei ole küll suure kunstilise väärtusega, kuid need on valmistanud esimene Eesti naispastor oma

²²⁵ MKA kunstimälestiste arhiiv, Kultuurimälestisteks tunnistamise ettepanek. 17 kirikutekstiili EELK Harju-Jaani, Järva-Jaani, Keila, Pindi, Vastseliina ja Vigala kirikust. Koostas Ülle Jukk. Tartu, 2006.

²²⁶ Sealsamas.

teenitavale kirikule. Tegemist on oluliste kiriku- ja kultuurilooliste esemetega, mida tuleks hoida ja väärtustada. Samas ei ole mõtet võtta kaitse alla ka kõiki enne teist maailmasõda valmistatud tekstiile. Näiteks on Ed. Drossi töökojas valmistatud ühesuguseid katteid mitmetes kirikutes ja kaitse alla tasuks võtta eri tüüpi tekstiilidest üks või kaks kõige paremini säilinud näidet.

17 kirikutekstiili ja tekstiilikomplekti tunnistati kultuurimälestisteks kultuuriministri käskkirjaga 2006. aasta.²²⁷ Kümme eset ja komplekti Vigala kirikust moodustavad suurepärase ja rikkaliku kogumi 20. sajandi esimeste kümnendite tekstiilidest. Kaks kirsturaamikatet (Keila ja Harju-Jaani kirikus) on näited meie oma-aegsest matusekombestikust. Järva-Jaani kiriku altariilina esindab 1930. aastate kirikutekstiili ning Pindi ja Vastseliina kirikute katted on näited Ed. Drossi töökoja toodangust. Nüüd üle kümne aasta hiljem, kui on inventeeritud oluliselt rohkem kirikuid ja teadmine Eesti kirikutekstiilidest on ulatuslikum, tuleb tõdeda, et toona said kaitse alla võetud kiriku- ja kultuurilooliselt olulised esemed.

2007. aastal tunnistas kultuuriminister kunstimälestiseks Lääne-Viru maakonnas 384 objekti kolmeteistkümnes luterlikus kirikus.²²⁸ Muinsuskaitseameti eksperthinnangust võib lugeda, et varasematel kirikuinventari kaitse alla võtmisel ei ole arvestatud ajaloolise kirikuinventari kui kunsti- ja kultuuriväärtusliku tervikuga. Kultuurimälestiseks tunnistamise ettepanekule oli eelnenud inventeerimine ja fotografeerimine 2002. ja 2003. aastal. Nimekirja koostades oli aluseks võetud objektide kuuluvust kinnismälestise juurde, kompleksust, kuulumist samaväärsete asjade kogumisse, erakordsust või tüüpilisust, säilivust ning seisukorda.²²⁹ Kirikutekstiilidest tunnistati kunstimälestiseks kaheksa eset – antependium ja kantslipuldikate Esku kabelis, armulauariistade kate Haljala kirikus, armulauariistade kate ja kantslipuldikate Rakvere kirikus ning antependium ja kaks kantslipuldikatet Käsmu kirikus.²³⁰ Käsmu kiriku antependiumiks nimetatud tekstiil on tegelikult armulauariistade kate ja Rakvere kiriku kantslipuldikate on tegelikult tõenäoliselt samuti armulauariistade kate (mõlemad on tasapindsed, ristküliku-kujulised ja ääristatud neljas servas narmastega). Nende tekstiilide

227 Kultuurimälestiseks tunnistamine, kultuurimälestiseks olemise lõpetamine ja kaitsevööndi määramine. – RTL 2006, 45, 811, <https://www.riigiteataja.ee/akt/1031500>, vaadatud 21. IV 2017.

228 Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 2007, 29, 533, <https://www.riigiteataja.ee/akt/12813246>, vaadatud 21. IV 2017.

229 MKA kunstimälestiste arhiiv, Kultuurimälestiseks tunnistamise ettepanek. 384 objekti Lääne-Viru maakonnast. Koostas Ülle Jukk. Tartu, 2007.

230 Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 2007, 29, 533.

kaitse alla võtmine on õigustatud, sest tegemist on ainulaadsete esemetega (Käsmu kaks tekstiili ning Rakvere ja Haljala tekstiilid) või siis tüüpiliste näidetega (Ed. Drossi töökoja tekstiilid Esku kabelis ja Käsmu kirikus). Kõik esemed on seotud hoonega, kus nad asuvad ja kus neid kasutatakse ning koguduse ja seega ka paikkonna ajalooa. Osadel esemetel on daatumid, ühel Käsmu kiriku kantslipuldikattel ka nimi Larens²³¹. Käesoleva töö autor inventeeris Käsmu kiriku tekstiile 2008. aastal, Rakvere kiriku tekstiile 2012. aastal ning Haljala kiriku ja Esku kabeli tekstiile 2015. aastal. Käsmu kiriku tekstiilide seas oli inventeerimise ajal veelgi tähelepanuväärseid tekstiile – altarilina 1930. aastatest, punasest plüüšist altarikatete komplekt 19. saj lõpust või 20. saj algusest ja Anette Tiedemanni mälestuseks valmistatud kirsturaami kate.²³²

2015. aastal toimunud inventeerimine Simuna kirikus selgitas, et seal on mõned samaväärsed kirikutekstiilid nagu need, mis Käsmu ja Haljala kiriku tekstiilidest kunstimälestisteks tunnistati. Üheks neist on Louise Mühlhauseni 1883. aastal kingitud helmestest ja ristpistes tikitud kantslikate.²³³ Simuna kirikus on ka alles detailid 1863. aastal Hermine von Nierothi, Pauline von Bodisco, Hermine von Solotareffi ja Marie von Mensenkampffi tikitud kantsli ääre kattest.²³⁴ Muinsuskaitseameti kunstimälestiste arhiivis on 1970. või 1980. aastatest pärinev foto Simuna kiriku kantslist, kus ääre kate on veel terve (ill 7).²³⁵ Ei ole teada, millal see tükkideks lõigati. Järele jäänud tükid on omavahel kokku õmmeldud kaheks vaibakeseks (ill 8). Simuna kiriku kantsli ääre kate oli ainulaadne tekstiil ja väärinuks sel kujul säilitamist. Kuna kate ei olnud mälestisena kaitse all, siis ei takistanud miski selle lõhkumist.

231 Käsmu merekooli juhataja aastatel 1894–1931 oli Karl Larens.

232 Käsmu kabel. Kirikutekstiilid. Inventeerimine. A-11120 (RA, ERA.5025, n 2, s 13039), l 4, 6–7, 15.

233 Simuna kirik. Kirikutekstiilid. Inventarinimekiri. A-12426 (RA, ERA.5025, n 2, s 15021), l 26.

234 Sealsamas, l 19–23.

235 Toimik 4-10/11, I kd Kunstimälestised Rakvere raj. Simuna kirikus: Objekt (-id) nr. Rg. 16922, pagineerimata.

7. Simuna kiriku kantsel ja kantsli ääre kate.

8. Üks kahest kantsli ääre kattest valmistatud vaibakesest.

2008. aastal tunnistati kultuuriministri käskkirjaga kunstimälestiseks 365 Saare maakonna kirikute vallasest. Nende seas oli ka kümme kirikutekstiili – kaks altarikatet, kolm

kantslipuldikatet, üks karikakate, üks piiblipuldikate ja kolm tukukotti kokku seitsmest kirikust. Kolm kaitse alla võetud tukukotti olid dateeritud 18. sajandist pärinevaks. Kuressaare kiriku tukukotti aastast 1694, mis oli 1964. aastal kaitse alla võetud ja mille asemel hakati teadmata ajal kaitsealuseks tukukotiks pidama selle paarikut 1700. aastast, kaitse alla ei võetud. Kott on endiselt alles. Selle kirjelduse on lisanud S. Simson kultuurimälestiste riiklikku registrisse 1700. aasta koti (reg nr 6310) kirjesse. Mõlemad tukukotid konserveeriti pühakodade riikliku programmi²³⁶ raames 2014. aastal Ennustuskojas „Kanut”.

Mälestiseks tunnistatud tekstiilide hulgas oli kolm eset, mis olid enne 1993. aastat olnud kohaliku kaitse all – Karja kiriku karikakate (reg nr 28460, vana nr 85-k) ja piiblipuldikate (reg nr 28461, vana nr)²³⁷ ning Saaremaa Jaani kiriku altarikate (reg nr 28517, vana nr 19-k), kuid mida 1990. aastatel kultuurimälestisteks mingil põhjusel ei tunnistatud.

Paari eseme puhul on käsitletaval perioodil kaitse alla võtmise ettepanekut kaalutud, kuid jõutud otsusele neid mitte kaitse alla võtta.

16. mail 2008. aastal tegi käesoleva töö autor Muinsuskaitseametile ettepaneku võtta kultuurimälestisena kaitse alla Leesi kiriku tukukott. Pika varre otsas olevale nahast kotile on maalitud taimornament, nimi Meekia Hans ja aastaarv 1755. Sellele lisaks on eraldiseisva osana koti tikandiga kaunistatud sametkate aastast 1889. Kuna kott on vanem kui Leesi kirik, siis on see arvatavasti pärit varasemast Juminda kabelist.²³⁸ Lisaks koti vanusele on kõnekas ka koti moekohasest uuendamisest kõnelev sametkate. Muinsuskaitseamet otsustas kotti kaitse alla mitte võtta põhjendusega, et selle kaitse alla võtmine otsustatakse, kui tuleb arutelu alla Harju maakonna kunstiesemete kaitse alla võtmine.

2011. aasta detsembris oli Muinsuskaitseametis kõne all Prangli kiriku 1752. aastast pärineva kuldtikandiga tukukoti (ill 9) kaitse alla võtmine. Initsiatiiv selleks tuli Viimsi Vallavalitsuse

236 Pühakodade programm (täpsemalt programm „Pühakodade säilitamine ja areng”) – riigipoolne toetusprogramm kirikuhoonete ja neis leiduvate kultuuriväärtuste säilitamiseks.

237 Kultuurimälestiste riiklik register: 28460 Karikakate, 19. saj (tekstiil, siidtikand, aplikatsioon, brokaatnarmad), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28460>, vaadatud 5. V 2017; 28461 Piiblipuldikate, 19. saj (tekstiil, tikand, kalasoomused, brokaatnarmad), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28461>, vaadatud 5. V 2017; 28517 Altarikate, 19. saj lõpp või 20. saj algus (puuvillane, filee), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=28517>, vaadatud 5. V 2017.

238 M. Raabe, Eesti kirikutekstiilipärandist kolme eseme näitel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 100.

Kultuuri ja spordiameti juhatajalt Ott Kaselt, kes kirjutas sellest tukukotist Muinsuskaitseameti Harjumaa vaneminspektorile Silja Konsale. Muinsuskaitseamet oli selle tukukoti olemasolust teadlik küll juba varem, sest kott konserveeriti Muinsuskaitseameti tellimusel 2007. aastal Ennistuskojas „Kanut”.²³⁹ Peale O. Kaselt kirja saamist küsis S. Konsa Muinsuskaitseameti kunstimälestiste peainspektori Ülle Juki, restaureerimisosakonna nõunik Kais Matteuse ja käesoleva töö autori arvamust tukukoti kaitse alla võtmise kohta.²⁴⁰ Samuti küsis ta koguduse arvamust. Lõpuks otsustati kotti kaitse alla mitte võtta, sest kogudus ei soovinud, et tukukott kaitse alla võetaks. Kui nõukogude perioodil ja 1990. aastatel ei küsitud esemete muinsuskaitse alla võtmisel omanike arvamust, siis nüüd on omaniku ja kohaliku omavalitsuse arvamuse küsimine kohustuslik. Prangli kiriku tukukoti võttis kultuurimälestiste riiklikus registris arvele kunstimälestiste inspektor Kadri Tael 19. detsembril 2016. aastal.²⁴¹ Kas ja millal kott kaitse alla võetakse, seda näitab aeg.

9. Prangli kiriku tukukott.

2002. aastal kaitses käesoleva töö autor Tallinna Pedagoogikaülikooli kultuuriteaduskonnas magistritöö teemal „Eesti luterliku kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000”. Asunud järgmisel aastal tööle Muinsuskaitseametisse sai ameti toetusel võimalikuks magistritöö avaldamine raamatuna. 2004. aastal algas kirikutekstiilide inventeerimine, mille käigus on seni

²³⁹ Prangli kirik. Tukukott. Konserveerimistööde aruanne. A-9508 (RA, ERA.5025, n 2, s 10476).

²⁴⁰ Silja Konsa, Ülle Jukk, Kais Matteus, Marju Raabe, e-kirjavahetus, 2.XII 2011. Kirjad autorite valduses.

²⁴¹ Kultuurimälestiste riiklik register: A30920 Tukukott 18.saj II pool (siidisamet, kollane metall, metallniidid, puit).

inventeeritud kuuekümmne ühe Eesti luterliku kiriku tekstiilid (nimekiri lisas 1).

Inventeerimise käigus kirjeldatakse kirikuhoones olevaid olulisi tekstiilesemeid. Iga eseme kohta kirjutatakse üles materjal, valmistamise tehnika, mõõtmed, kirjeldus, seisukord, dateering ja võimaluse korral ka valmistaja või annetaja. Kõik tekstiilid pildistatakse. Kõige keerulisem on teada saada eseme valmistajat. Vahel on tekstiilile valmistaja või annetaja nimi tikitud, kuid enamasti mitte. Valmistaja või annetaja kohta saab mõnikord teavet koguduse õpetajalt või kirikuteenijalt. Nende küsitlemine on inventeerimise üks olulisemaid osi. Väga oluline on ka tekstiilide fotografeerimine. Inventeerimise tulemusena koostatakse dokument, mille ühte eksemplari säilitatakse Muinsuskaitseameti arhiivis ning teine eksemplar antakse kogudusele. Pole võimatu, et inventeerimise käigus ei õnnestu näha kõiki esemeid. Mõnikord on mõni ese puhastuses või kapis luku taga ja sellele juurdepääs puudub. Vahel tuleb mõne aja pärast kirikut uuesti külastada, et soovitud eset näha.

Esimese inventeerimise põhjal (kümme kirikut) tegi käesoleva töö autor Muinsuskaitseametile 2005. aastal ettepaneku tunnistada 26 kirikutekstiili kultuurimälestiseks, millest 17 ka kaitse alla võeti (vt lk 48).

Tekstiilid on inventeeritud täielikult Tallinna kirikutes (va Peeteli kirikus, sest seal ei olnud säilinud ajaloolisi tekstiile, ja Rootsi-Mihkli kirikus, sest sealsete ajalooliste tagastatud tekstiilide kohta olid juba koostatud kaitsekohustuse teatised). Samuti on inventeeritud Harjumaa kirikud ja Prangli, kus käesoleva töö autor käis enne inventeerimise algust. Prangli kiriku tekstiilid on pildistatud, kuid nähtust ei ole vormistatud korrektset dokumenti. Eelmisel aastal inventeeris käesoleva töö autor Läänemaa kirikuid. Läänemaal tuleks võimalikult pea jätkata, et kõik maakonna luterlike kirikute tekstiilid saaksid inventeeritud.

Nagu eespool mainitud, ei toimunud maakondade kaupa esemete kunstimälestisteks tunnistamine seotuna 2004. aastal alanud kirikutekstiilide inventeerimisega. Lääne-Viru maakonna kirikuvara sh kirikutekstiilid võeti kaitse alla 2007. aastal, kuid kirikutekstiile inventeeris käesoleva töö autor Lääne-Viru maakonnas aastatel 2008 ja 2015. Saare maakonnas ei ole tekstiile inventeeritud (nendega on töö autor küll tuttav, kuid Saaremaa kirikute külastused toimusid peamiselt aastatel 2000–2001 so enne inventeerimiste algust). Otstarbekas oleks jätkata kirikutekstiilide inventeerimist maakondade kaupa ja teha seda kiiremas tempos kui on siiani tehtud. Luterlikke kirikuid ja kabeleid on Eestis 178. Seega on

inventeerida jäänud 117 kiriku ja kabeli tekstiilid. Paralleelselt peaks toimuma kirikutekstiilide kaitse alla võtmise protsess. Samas kui on teada esemed, mis vääriivad riiklikku kaitset, siis ei peaks ilmtingimata ootama kuni jõutakse selle maakonnani, vaid kultuurimälestiseks tunnistamine võiks toimuda võimalikult pea.

Nagu eelpool kirjutatust selgus, ei pruugi kaitse all olemine päästa eset hävimise, kadumise või rikkumise eest. Siin oleks abiks suurem teavitustöö, inimeste teavitamine esemete väärtusest ning sellest, kuidas neid esemeid parimal viisil hoida. Muinsuskaitseameti väljaandel on ilmunud aastatel 2008–2012 (so kümne aasta jooksul) sarjas „Eesti kirikute sisustus” kolm raamatut kirikuhõbedast ja ristimiskividest. On loota, et selles sarjas ilmuvad raamatud ka ülejäänud kirikliku vallasvara kohta. Tasuks panustada sellesse, et vastavad raamatud ilmuksid kiiremini. Aastatel 2007 ja 2009 andis Muinsuskaitseamet välja kirikute hooldusraamat nii eesti kui ka vene keeles. Neis antakse juhendeid, kuidas kanda hoolt kirikuhoone ja vallasvara eest. Jätkuma peaksid kogudustele suunatud koolitused, mida Muinsuskaitseamet viis läbi aastatel 2006–2008. Inimesed kogudustes vahetuvad ja uutel inimestel ei pruugi olla teadmisi kirikuhoone ja vallasvara hoidmise ja hooldamise kohta. Koolitused peaksid olema järjepidevad ja mitte mõne-aastalised projektid, mille vahele jäävad aastate pikkused vahed.

4. Kultuurimälestiseks olemise lõpetamine/lõppemine

Kultuurimälestiseks olemine on kirikutekstiilide ja tukukottide puhul lõpetatud juhul, kui ese on kaduma läinud, hävinud või kui sellest on saanud museaal.

Enne teist maailmasõda kaitse alla võetud viiest tukukotist ei olnud pärast sõda kinnitatud kaitse aluste objektide nimekirjas ühtegi. Nagu eespool kirjutatud oli kaks neist tõenäoliselt hävinud, kaks säilinud ning üks tõenäoliselt samuti säilinud.

Eespool oli juttu ka 1964. aasta nimekirjaga riikliku kaitse alla võetud Kaarma kiriku tukukotist, mis jäi kadunuks 1980. aastate lõpus ja mida ei tunnistatud 1990. aastatel uute nimekirjade kinnitamisel seetõttu mälestiseks. Samuti on aja jooksul kaitse alt nõ välja libisenud 1964. aastal kaitse alla võetud Kuressaare kiriku tukukott, mille asemel on nüüd kaitse all tema paarik. Seega on järjepidevalt kaitse all olnud vaid 1980. aastatel kohaliku kaitse alla võetud kirikutekstiilid (nendest need, mis ei ole vahepeal hävinud).

9. septembril 1998. aastal võeti Muinsuskaitseametis arvele Karksi kiriku altarikate aastast 1778. Kaitse alla võtmiseni see kate ei jõudnudki. Kate hävis aasta hiljem pastoraadi põlengus. Kahju on seda suurem, et enne 19. sajandit valmistatud altarikatteid on Eestis väga vähe säilinud. Õnneks on Muinsuskaitseametis olemas Karksi kiriku altarikattest 9. septembril 1998. aastal pildistatud foto.²⁴²

1980. aastal võeti kohaliku tähtsusega mälestistena riikliku kaitse alla kaks Tarvastu kiriku karikakatet (vana reg nr 179-k ja 180-k)²⁴³. Ehkki tegemist on karikakatetega, siis mingil põhjusel on neile nimetuseks antud „linik”. 1997. aasta määrusega tunnistati need katted kultuurimälestisteks²⁴⁴ ning nende registriumbriks said vastavalt 19914 ja 19915.

27. juunil 1986. aastal andis Tarvastu koguduse õpetaja Harry Haamer meetodikute Sirje Simsoni ja Nelly Vahteri soovitusel karikakatted hoiule Eesti Rahva Muuseumi²⁴⁵.

242 Toimik 4-2/5 II kd Kunstimälestised Viljandi raj. Karksi-Nuia kirikus, pagineerimata.

243 Kultuurimälestiste riiklik register: K19914 Linik, 19.saj. (tekstiil, brokaattikand), K19915 Linik, 19.saj. (tekstiil, brokaattikand).

244 Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 1997, 165, 919, <https://www.riigiteataja.ee/akt/25402>, vaadatud 5. III 2017.

245 Simson, Sirje, suuline info.

Vastuvõtuaktis vormistati üleandmise viisiks „kink”²⁴⁶ viidates seejuures kultuuriministri käskkirjale sama aasta 17. juunist, kus on kirjas: „Nõuetekohaste säilitustingimuste tagamiseks anda Viljandi Rajooni RSN Täitevkomiteel ENSV Riiklikule Etnograafiamuuseumile üle EELK Tarvastu kiriku kaks linikut /.../”²⁴⁷. Eakas vaimulik H. Haamer suri järgmise aasta augustis. 2000. aastal võeti karikakatted ERM-i põhifondi. Vastuvõtuaktis on katete kohta kirjutatud: „EELK Tarvastu koguduse õpetaja Harri Haameri poolt 1986. a. ERMile deponeeritud kiriku linad /.../”²⁴⁸. Seega võeti deponeeritud esemed museaalideks ilma, et selleks oleks olnud koguduse või EELK konsistooriumi nõusolek.

Kui käesoleva töö autoril oli S. Simsoniga juttu nende katete kiriku omandusest ERM-i omandusse minekust, siis oli S. Simsoni kommentaar juhtunu kohta (autori mäletamist mööda): „Oleme muuseumi suhtes suuremeelsed”. See lugu oli S. Simsonil arvatavasti siiski hinge peal, sest 2002. aastal koostatud kaitsekohustuste teatistesse on ta juhtunu kohta kirjutanud: „Üleandmise viisiks on selle akti järgi annetus, mis aga ei ole korrektne formuleering, kuna linik anti omaniku – Tarvastu Peetri koguduse poolt hoiule, mitte muuseumi omandusse.”²⁴⁹

ERM-i peavarahoidja Riina Reinvelti seisukoht on aga, et 1986. aasta vastuvõtuaktis oli kirjas, et tegemist on kingitusega. Deponeeritud linade arvele võtmist mainitakse ainult 2000. aasta vastuvõtuaktis.²⁵⁰ Korrektne oluks sellisel puhul, kui ei ole päris selge, kas on tegemist kingituse või deponeeringuga, enne katete museaalidena arvele võtmist küsida Tarvastu koguduse seisukohta. Teisalt ei näidanud kogudus nende aastate vältel oletatavasti üles huvi nende karikakatete vastu. Võimalik, et nende katete saatusest koguduses (ega konsistooriumis) ei teatudki, sest kirikuõpetaja, kes need oli muuseumi hoiule andnud, oli surnud.

Kultuuriministri käskkirjaga lõpetati karikakatete kultuurimälestiseks olemine 2012. aastal

246 Toimik 4-2/12 I kd Kunstimälestised Viljandi raj. Tarvastu kirikus: Üldmaterjalid: Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi vastuvõtuakt nr. 1986:1 aj., pagineerimata.

247 Toimik 4-2/12 I kd Kunstimälestised Viljandi raj. Tarvastu kirikus: Üldmaterjalid: ENSV Kultuuriministeerium käskkiri 17 06 86 Nr. 223: ENSV Kultuuriministeeriumi käskkiri 17 06 1986 Nr. 223, pagineerimata.

248 Toimik 4-2/12 I kd Kunstimälestised Viljandi raj. Tarvastu kirikus: Üldmaterjalid: Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi vastuvõtuakt nr. 1986:1 aj., pagineerimata.

249 Riigi kaitse all olevate vallasmälestiste kaitsekohustuse teatis Nr. 1077 Tallinnas, 13. juunil 2002, l 31-32.

250 Kultuurimälestiste riiklik register. K19914: Inspekteerimine 22. XII 2011, vaadatud 5. III 2017.

põhjused, et mälestised on museaalina arvele võetud, mistõttu on küllaldaselt tagatud nende säilimine ja kaitse „Muuseumiseaduse” alusel.²⁵¹ Karikakatete registrinumbriteks kultuurimälestiste riiklikus registris on saanud vastavalt K19914 ja K19915.

Karikakatted kuuluvad ERM-i kultuurilooliste esemete kogusse ning kannavad numbreid ERM D 194:2²⁵² ja ERM D 194:3²⁵³. Nimetuseks on muuseum karikakatetele andnud „kirikulina”. Karikakate ERM D 194:2 oli enne uue maja valmimist ERM-i peamajas püsiekspositsioonis ning seda on publitseeritud Vaike Reemanni raamatus „Kiri, muster, ornament”²⁵⁴. Katet on eksponeeritud näitusel „Vinum et panis. Veini ja leiva motiiv 16.–20. sajandi kunstis” Eesti Kunstimuuseumis 11.11.2011–11.03.2012.

Ebakorrektset viisil on nõukogude perioodil jõudnud kirikutest muuseumidesse nii mõndagi kirikuvaradest. Tänapäeval peaks see Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku puhul olema välistatud, sest 2005. aastal vastu võetud EELK kirikuseadustiku kohaselt kiriku omandis oleva kunstilise või ajaloolise väärtusega vallasasja võõrandamise, teise isiku kasutusse andmise või pantimise otsustab konsistorium vastavalt kirikukogu kehtestatud kirikuvara võõrandamise ja kasutamise korrale.²⁵⁵

Esemete kaotsimineku ja hävimise vastu aitab kirikuõpetajate ja koguduseliikmete hoolsus. Oluline roll on siin ka Muinsuskaitseametil, kes oma kunstimälestiste inspektorite kaudu saab järjepideva tööga juhtida omanike tähelepanu sellele, millised väärtused nende valduses on, ning kuidas neid väärtusi hoida. Samuti on oluline eespool mainitud teavitustöö raamatute ja koolituste kaudu.

251 Kultuurimälestiseks olemise lõpetamine. – RT III, 23. VIII 2012, 1, lisa,

https://www.riigiteataja.ee/aktiis/3230/8201/2001/KuM_21082012_kk207_LISA.pdf#, vaadatud 29. IV 2017.

252 Eesti Muuseumide Veebivärv, <http://muis.ee/museaalview/513907>, vaadatud 5. III 2017.

253 Eesti Muuseumide Veebivärv, <http://muis.ee/museaalview/522632>, vaadatud 5. III 2017.

254 V. Reemann, Kiri. Muster. Ornament. Tartu; Tallinn: Eesti Rahva Muuseum: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 2009, lk 37.

255 EELK kirikuseadustik. Vastu võetud 18.10.2005, 7. osa. Majandus, 1. ptk. Kiriku varad, § 280.

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli uurida kirikutekstiilide riikliku kaitse alla võtmist. Seni toimunud analüüsid on võimalik planeerida edaspidist tegevust kirikutekstiilide kaitse alla võtmisel ja otsustada, milliseid neist tuleks mälestiseks tunnistada.

1925. aastal võttis Riigikogu vastu Muinasvarade kaitse seaduse, mis oli aluseks nende kaitse alla võtmisel. Kirikute vallasvara sh kirikutekstiile registreeriti põhiliselt aastatel 1928–1934. Muu kirikuvara seas võeti toona mälestiseks viis tukukotti, millest kaks on teise maailmasõja ajal tõenäoliselt hävinud, kaks säilinud ja üks arvatavasti samuti säilinud (muudetud kujul). Esemete kirjeldused toonastes nimekirjades on väga napid, mistõttu ei ole sageli täpselt aru saada, millise esemega on tegemist. Muid kirikutekstiile toona kaitse alla ei võetud.

Nii enne teist maailmasõda kui ka sõja ajal tegi kirikuvarade kohta märkmeid Johan Naha. Kirikutekstiilidest jäädvustas ta oma märkmetes enim tukukotte. Lisaks on ka mõnede katete kirjeldused. Paljud J. Naha jäädvustatud kirikutekstiilid on tänaseks hävinud, kuid tuleb tänulik olla J. Nahale, et neist esemetest on vähemalt kirjeldused olemas.

Pärast sõda kinnitati kaks riikliku kaitse alla võetud kunstimälestiste nimekirja – esimene 1964. aastal ja teine 1973. aastal. Neis nimekirjades oli kaks tukukotti. Üks neist on tänaseks kadunud ja selle kohta ei ole säilinud kirjeldusi ega fotosid. Teine kott on säilinud, kuid vahetusse läinud oma paarikuga st tänaseks päevaks on mälestisena kaitse all paarik ja algselt kaitse alla võetud tukukott enam kaitse all ei ole. 1980. aastatel hakati kirikutekstiile võtma kaitse alla kohaliku tähtsusega mälestistena.

1994. aastal jõustus muinsuskaitse seadus, mille kohaselt kinnitati kaitse all olevate mälestiste nimekirjad. Senised nimekirjad tuli läbi vaadata ja otsustada, mis jääb edasi riikliku kaitse alla ja mis mitte. Aega selleks anti vähe, töö tuli teha kiirustades ja sellest tulenevalt tulid uutesse nimekirjadesse vead sisse. Kuna ei olnud baasuurimusi kirikutekstiilide kohta, siis ei olnud ka millelegi kaitse alla võtmisel toetuda.

Kirikutekstiilidele hakati rohkem tähelepanu pöörama alates 2003. aastast, mil Muinsuskaitseameti toetusel sai võimalikuks raamatu „Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000” ilmumine. 2004. aastast tänase päevani pühakodade programmi raames toimunud kirikutekstiilide inventeerimine on andnud ülevaate 61 luterliku kiriku

tekstiilidest ning annab hea baasi otsustamisel, milliseid kirikutekstiile kaitse alla võtta.

Alates 1999. aastast on kirikutekstiile kaitse alla võetud viiel korral. See ei toimunud küll seotuna 2004. aastal alanud kirikutekstiilide inventeerimisega. Esimese inventeerimise põhjal tegi käesoleva töö autor Muinsuskaitseametile ettepaneku 26 kirikutekstiili ja tekstiilikomplekti kaitse alla võtmiseks, millest mälestiseks tunnistati 17. Hilisemad kirikutekstiilide kaitse alla võtmised ja inventeerimised ei ole käinud käsikäes, mistõttu on kaitse alla jäänud võtmata tekstiile, mis seda väärisksid.

Kokkuvõttena võib öelda, et kirikutekstiile on mälestistena kaitse alla võetud vähe ja mälestiseks tunnistamine on olnud juhusliku iseloomuga. Palju väärtuslikke tekstiile on hävinud, kuid ka kaitse all olemine ei pruugi säästa eset hävimisest. Lisaks esemete kaitse alla võtmisele tuleks teha intensiivsemat teavitustööd kunstimälestiste ja -varade vallas nii raamatuid välja andes kui koolitusi korraldades.

Pühakodade programmi raames on toimunud ka õigeusu kirikutekstiilide inventeerimisi. Kindlasti vajavad ka õigeusu kirikutekstiilid senisest rohkem tähelepanu ja see oleks üks valdkond, millega uurijad võiksid tegeleda.

Uurimuse kirjutamise ajal oli takistuseks, et ei olnud võimalik kasutada Tartu Ülikooli raamatukogus säilitatavaid arhiivimaterjale. Samuti ei olnud võimalik kasutada ENSV Kultuuriministeeriumi materjale alates 1976. aastast, sest Riigiarhiiv ei väljastanud neid käesoleva töö kirjutamise ajal uurijatele. Need materjalid väärivad uurimist ja loodetavasti kirjutab käesoleva töö autor või mõni muu uurija nende materjalide baasil mõne põneva uurimuse.

Allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Kunstimuuseumi arhiiv

EKMA.57, as 2–4, s 2: Kirjavahetus Eestis elava koduloo uurimise aktivisti ja sideajaloo uurija Julius Bleyeriga sõjaajal Eestisse jäänud Johann Naha dokumentide ja raamatute saatuse kohta.

EKMA.57, as 2–4, s 3: Kirjavahetus arhitektuuriajaloolase Ernst Ederbergiga ja peale tema surma perekonnaga Johann Naha Eestisse jäänud materjalide saatusest.

Muinsuskaitseameti arhiiv

Kultuurimälestiste riiklik register. Muinsuskaitseameti digiteeritud arhivaalid. Johan Naha kogu (82), <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-type-7913>

Mapp 1. Isikulised andmed ja käsikirjalised materjalid, A-3526 (RA, ERA.5025, n 2, s 12222), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012222.pdf

Mapp 25. Harjumaa I, A-3547 (RA, ERA.5025, n 2, s 12243), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012243.pdf

Mapp 26. Harjumaa II, A-3548 (RA, ERA.5025, n 2, s 12244), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012244.pdf

Mapp 28. Harju-Jaani, A-3550 (RA, ERA.5025, n 2, s 12246), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012246.pdf

Mapp 34. Läänemaa II, A-3555 (RA, ERA.5025, n 2, s 12251), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012251.pdf

Mapp 35. Läänemaa III, A-3556 (RA, ERA.5025, n 2, s 12252), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012252.pdf

Mapp 36. Läänemaa IV, A-3557 (RA, ERA.5025, n 2, s 12253), http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012253.pdf

Mapp 44. Martna, A-3563 (RA, ERA.5025, n 2, s 12259),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012259.pdf

Mapp 33. Läänemaa, A-3574 (RA, ERA.5025, n 2, s 12271),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012271.pdf

Mapp 40. Haapsalu II, A-3576 (RA, ERA.5025, n 2, s 12273),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012273.pdf

Mapp 50. Saaremaa, A-3577 (RA, ERA.5025, n 2, s 12274),

http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/era5025_002_0012274.pdf

Käsmu kabel. Kirikutekstiilid. Inventeerimine. A-11120 (RA, ERA.5025, n 2, s 13039).

Vigala kirik. Kirikutekstiilid. Inventarinimekiri Nr. 2. A-11138 (RA, ERA.5025, n 2, s 13057).

Harju-Jaani kirik. Kirikutekstiilid. Inventarinimekiri Nr. 10. A-11146 (RA, ERA.5025, n 2, s 13065).

Prangli kirik. Tukukott. Konserveerimistöõde aruanne. A-9508 (RA, ERA.5025, n 2, s 10476).

Simuna kirik. Kirikutekstiilid. Inventarinimekiri. A-12426 (RA, ERA.5025, n 2, s 15021).

Martna kirik. Kirikutekstiilid. Inventeerimine. A-12742 (RA, ERA.5025, n 2, s 15605).

Muinsuskaitseameti kunstimälestiste arhiiv

Kaart: Kingissepa rajoon Kaarma kirik 804. Tukukott (höbelisandid).

Kaart: Kunstimälestise arvestuskaart. V 804. Saaremaa Kaarma kirik. Tukukott.

Kultuurimälestisteks tunnistamise ettepanek. 17 kirikutekstiili EELK Harju-Jaani, Järva-Jaani, Keila, Pindi, Vastseliina ja Vigala kirikust. Koostas Ülle Jukk. Tartu, 2006.

Kultuurimälestiseks tunnistamise ettepanek. 384 objekti Lääne-Viru maakonnast. Koostas Ülle Jukk. Tartu, 2007.

Riigi kaitse all olevate vallasmälestiste kaitsekohustuse teatis Nr. 1077 Tallinnas, 13. juunil 2002.

Toimik 4-2/5 II kd Kunstimälestised Viljandi raj. Karksi-Nuia kirikus.

Toimik 4-2/12 I kd Kunstimälestised Viljandi raj. Tarvastu kirikus.

Toimik 4–5/9 I kd Kunstimälestised Kingissepa Laurentiuse kirikus.

Toimik 4-10/11 I kd Kunstimälestised Rakvere raj. Simuna kirikus.

Rahvusarhiiv

RA, EAA.1237, n 1, s 60: Aruanne kiriklike mälestusmärkide asjus.

RA, EAA.5358, n 1, s 56: Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna ja TÜ kunstiajaloo kabineti kirja-vahetus, muinsusnõukogu protokollid ja muinsus-kaitse alla kuuluvate kinnis- ja vallasmuinsusvarade nimekirjad jm.

RA, ERA.1108, n 5, s 346: Muinsusnõukogu koosoleku protokollid.

RA, ERA.1108, n 5, s 371: Muinsusnõukogu kodukord; vallasmuinasvarade registreerimise määrus; kirjavahetus Tartu Ülikooliga muinsusnõukogu liikmete määramise asjus; muinasvarade kaitse seaduse tekst.

RA, ERA.1108, n 5, s 374: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsuste registreerimise, restaureerimise ja kaitse küsimustes.

RA, ERA.1108, n 5, s 439: Riikliku kaitse alla võetud muinsusvarade nimistud ja kirjavahetus asutustega muinsusvarade kaitse asjus.

RA, ERA.1108, n 5, s 543: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsuste registreerimise, restaureerimise ja kaitse küsimustes.

RA, ERA.1108, n 5, s 599: Kirjavahetus asutuste ja isikutega muinsusvarade restaureerimise, registreerimise ja ümberehitamise asjus.

RA, ERA.1108, n 5, s 988: Muinasleidude kartoteek.

RA, ERA.R-1205, n 2, s 890: Määrused ja instruksioonid kunstimälestusmärkide arvelevõtu kohta.

RA, ERA.R-14, n 1, s 929: Muinsuskaitse Nõukogu koosolekute protokollid.

RA, ERA.R–1797, n 1, s 233: Kirjavahetus kunstimälestusmärkide arvelevõtu kohta.

RA, ERA.R-1797, n 2, s 1569: Kunstimälestiste teadusliku nõukogu protokollid.

ERA.R-1797, n 2, s 1673: Õiendid ja otsused kultuurimälestiste kaitse küsimustes.

Tallinna Linnaarhiiv

TLA.R-242, n 1, s 321: Rasmus Kangropool (1930–2001), arhitektuuriajaloolane ja Tallinna Linna Arhitektuurimälestusmärkide Kaitse Inspektsiooni juhataja; Mai Lumiste (1932–1985), kunstiajaloolane.

Muuseumide dokumentatsioon

Eesti Ajaloomuuseum, esemedokumentatsioon: Inv nr. AM14952_TE544 Rahakogumise kott.

Eesti Vabaõhumuuseum, esemedokumentatsioon: E 209 : 6 Kerjakott , tukukott.

SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, esemedokumentatsioon: A. osak. Rahvateaduslikud esemed. II liik tarbeasjad, toa- ja tööriistad. 1931–1938. SM_2614E Kiriku korjanduskott.

Suulised allikad

Mare Kask, intervjuu. Intervjueeris autor, 4. XI 2015. Intervjuu helifail ja transkriptsioon on Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse digiteegis, <https://digiteek.artun.ee/>.

Astra Kütt, vestlus. Küsitles autor, 23. III 2017.

Avaldamata käsikirjad

Ederberg, Ernst. Eesti maakirikute kunstiesemed. I osa. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Ederberg, Ernst. Eesti maakirikute kunstiesemed. II osa. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut, 1959. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Kangor, Eero. Fotode dateerimise ja atribueerimise probleeme Tartu Ülikooli Kunstiajaloolises Fotokogus. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2008. Kättesaadav: MTÜ Eesti fotopärandi kodulehel, http://fotoparand.org.ee/wp/wp-content/uploads/2012/01/Eero-Kangor_mag_8.12.pdf

Nilp, Grete. Kunstiväärtuste restaureerimine nõukogude perioodil. Üldised suunad ENSV vanema kunsti ennistamisel. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016. Kättesaadav: Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse digiteegis,

Kirjandus

Alatalu, Riin. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2012.

Eesti ajalugu. III, Rootsi ja Poola aeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1940.

Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Peatoim Mart-Ivo Eller. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996.

Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Friedenthal, Adolf. Die Goldschmiede Revels. Lübeck: Verlag des Hansischen Geschichtsvereins, 1931

Gahlnbäck, Johannes Leopold. Zinn und Zinngiesser in Liv-, Est- und Kurland. Lübeck: Hansischer Geschichtsverein, 1929.

Jõekalda, Kristina. Muinsuskaitsekorraldus 1920.–30. aastate Eestis. Ideed ja praktika arhitektuuripärandi kaitsel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2009. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2010, lk 98–102.

Kaarma, Melanie, Voolmaa, Aino. Eesti rahvarõivad. Tallinn: Eesti Raamat, 1981.

Karling, Sten. Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland. Dorpat: Õpetatud Eesti Selts, 1943.

Karling, Sten. Medeltida träskulptur i Estland. Stockholm: Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien, 1946.

Kirme, Kaalu. Rundäle loss hõbedasäras. – Reede. 5. X 1990.

Kjellin, Helge. Die Kirche zu Karris auf Ösel und ihre Beziehungen zu Gotland. Lund: Gleerup, 1928.

Konsin, Kalju. Kudumid. Tallinn: Kunst, 1979.

Konsin, Kalju. Silmkoesemed. Tallinn: Kunst, 1972.

- Kuma, Helene. Eesti rahvavaibad. Tallinn: Kunst, 1976.
- Kuma, Helene. Elgi Reemets: monograafia. Tallinn: Kunst, 1981.
- Kuma, Helene, Mari Adamson. Tallinn: ENSV Kunst, 1960.
- Linnus, Hilda. Tikand eesti rahvakunstis. 1, Põhja-Eesti ja saared. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
- Linnus, Hilda. Tikand eesti rahvakunstis. 2, Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn: Eesti Raamat, 1973.
- Lumiste, Mai, Üprus, Helmi. Saaremaa aarded (I). – Sirp ja Vasar 5. IX 1958.
- Mankin, Urve. Renessanss-piltvaibad Tallinna Linnamuuseumis. – Eesti kunstisidemed Madalmaadega 15.–17. sajandil. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2000, lk 145–151.
- Neidorp, Merike. Tikitud korjanduskottide konserveerimisest. – Renovatum Anno 1993. Tallinn: Kanut, lk 71.
- Neumann, Wilhelm. Merkbüchlein zur Denkmalpflege auf dem Lande. Riga: *s.n.*, 1911.
- Nõmmela, Mari. Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013.
- Puustak, Ülo. Muinsuskaitse ajalooline areng Eestis. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 82–86.
- Raabe, Marju. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku tekstiilid aastatel 1917–2000. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003.
- Raabe, Marju. Eesti kirikutekstiilipärandist kolme eseme näitel. – Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2009, lk 99–100.
- Raabe, Marju. Tallinna Kaarli kiriku altari- ja kantslikatted konserveeritud. – Eesti Kirik 14. VIII 2002.
- Reemann, Vaike. Kiri. Muster. Ornament. Tartu; Tallinn: Eesti Rahva Muuseum: Eesti

Rahvakunsti ja Käsitöö Liit, 2009.

Sild, Olaf. „Kirikliste mälestusmärkide komisjoni” tööst. – Usuteadusline Ajakiri. I aastakäik. 1926/27, vihk nr. 3, lk 136–139.

Tallinna Püha Vaimu kirik: ehitus, ajalugu ja kunstivarad. Koost Hugo Peets ja Johan Naha. Tallinn: Pühavaimu kogudus, 1933.

Tammiste, Aile. Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet 1921–1940. – Ühiskonda muutvad teadused rahvusülikoolis. Toim Lea Leppik. Tartu: Tartu Ülikooli muuseum, 2015, http://www.muuseum.ut.ee/sites/ajaloomuuseum/files/pildid/TYAK_2015_web.pdf, lk 183–212.

Vunder, Elle. Eesti rahvapärane taimornament tikandis. Tallinn: Kunst, 1992.

Üprus, Helmi. Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXIV, Tallinn: Valgus, 1969, lk 7–40.

Seadusandlikud dokumendid

EELK kirikuseadustik. Vastu võetud 18. X 2005, 7. osa. Majandus, 1. ptk. Kiriku varad, § 280.

Eesti NSV MN määrus Eesti NSV arhitektuuriliste muinsusesemete säilitamise ja restaureerimise abinõude kohta 21.VI 1947 nr 467. Lisa nr 1 Riikliku kaitse alla võetud Eesti NSV-s asuvate arhitektuuriliste muinsusesemete nimestik. – Eesti NSV Teataja 25. VII 1947 nr 19.

Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 31. XII 1964 nr 573. – Eesti NSV MN määruste ja korralduste kogu 31. XII 1964 nr 51 art 206.

Eesti NSV MN määrus Kultuurimälestiste kaitse korraldamise kohta Eesti NSV-s 1. VIII 1973 nr 346. – Eesti NSV ÜN ja Valitsuse teataja 4. I 1974 nr. 1.

Eesti NSV MN määrus kultuurimälestusmärkide kaitse parandamise abinõude kohta. – Eesti NSV Teataja 28. II 1949 nr 7.

Kultuurimälestiseks olemise lõpetamine. – RT III, 23. VIII 2012, 1, lisa,

https://www.riigiteataja.ee/akt/3230/8201/2001/KuM_21082012_kk207_LISA.pdf#
(vaadatud 29. IV 2017).

Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 1997, 165, 919,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/25402> (vaadatud 5. III 2017).

Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 2007, 29, 533,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/12813246> (vaadatud 21. IV 2017).

Kultuurimälestiseks tunnistamine. – RTL 2008, 22, 354,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/12938543> (vaadatud 21. IV 2017).

Kultuurimälestiseks tunnistamine ja kultuurimälestiseks olemise lõpetamine. – RTL 2004, 77,
1253, <https://www.riigiteataja.ee/akt/765129> (vaadatud 21. IV 2017).

Kultuurimälestiseks tunnistamine, kultuurimälestiseks olemise lõpetamine ja kaitsevööndi
määramine. – RTL 2006, 45, 811, <https://www.riigiteataja.ee/akt/1031500> (vaadatud 21. IV
2017).

Kultuurimälestiste riikliku registri asutamine. – RT I 1994, 71, 1230,
<https://www.riigiteataja.ee/akt/31864> (vaadatud 29. IV 2017).

Muinaswarade kaitse seadus. – Riigi Teataja 1925 nr. 111/112.

Muinsuskaitse seadus. – RT I 1994, 24, 391.

E-kirjavahetus

Riina Hiob, e-kirjavahetus autoriga, 29. XII 2016. Kiri autori valduses.

Ulrika Jõemägi, e-kirjavahetus autoriga, 22. III 2017. Kiri autori valduses.

Silja Konsa, Ülle Jukk, Kais Matteus, Marju Raabe, e-kirjavahetus, 2.XII 2011. Kirjad
autorite valduses.

Kristi Säask, e-kirjavahetus autoriga, 30. III 2017. Kiri autori valduses.

Digitaalsed andmebaasid

E-kataloog ESTER, <https://www.ester.ee/>

Eesti Muuseumide Veebivärv, www.muis.ee

Kultuurimälestiste riiklik register, <http://www.muinas.ee/register>

Kunstiajalooline fotokogu, <http://dspace.ut.ee/handle/10062/34121>

Illustratsioonide nimekiri

1. J. Naha märkmed Hanila kiriku tukukottide ja altarikatte kohta. Foto: RA, ERA.5025, n 2, s 12251, l 46.
2. J. Naha foto Karuse kiriku katetest. Foto: RA, ERA.5025, n 2, s 12251, l 124.
3. J. Naha märkmed Martna kiriku tukukoti kohta ja foto. Foto: RA, ERA.5025, n 2, s 12259, l 91.
4. Martna kiriku tukukott. Foto: Marju Raabe, 3. IX 2016.
5. Kuressaare kiriku tukukotid – ülemine 1700. aastast ja alumine 1694. aastast. Foto: Marju Raabe, 10. VIII 2012.
6. Kuusalu kiriku armulauariistade kate. Foto: kultuurimälestiste riiklik register, reg nr 27230 (foto pildistatud Ennistuskojas Kanut).
7. Simuna kiriku kantsel ja kantsli ääre kate. Foto: Muinsuskaitseameti kunstimälestiste arhiiv, toimik 4–5/11, I kd.
8. Üks kahest kantsli ääre kattest valmistatud vaibakesest. Foto: Marju Raabe, 17. VIII 2015.
9. Prangli kiriku tukukott. Foto: Kadri Tael, 8. VIII 2016.

Summary

CHURCH TEXTILES – DEFENCELESS AND PROTECTED:

Listing of the Lutheran church textiles from the first national Heritage Act of the Estonian Republic until today.

Marju Raabe

Master's thesis is about protecting Estonian Lutheran church textiles beginning with the declaration of the first national Heritage Act of the Estonian Republic in 1925 until the present day. The aim of the study is to give an idea about the losses that occur when a field is not paid attention to in time, if a field is not systematically studied and documented. The aim of this thesis is also to give a reason for the work done today in the field of church textiles as national heritage and to give directions for planning the work to be done.

In this study the process of listing the church textiles is observed: which textiles have been listed, which valuable church textiles have not been listed and what has become of both protected and unprotected church textiles.

The source materials of the study are documents concerning history of Estonian national heritage protection, archival materials, national registry of cultural monuments, 61 assessments of Estonian Lutheran church textiles made in 2004–2016 and the information gathered from people working in the national heritage field.

After the enforcement of the first national Heritage Act in 1925 lists of objects for protection were compiled. The movables of churches were mostly registered in 1928–1934. Among other things five collection bags were listed. Two of those were destroyed probably in the Second World War, two are extant and one is probably extant too (as there isn't much data about the objects in the list, it is sometimes hard to determine the exact item which is being described).

In 1925–1938, churches were visited and inventoried by students of Tartu University under the lead of the Christian archaeology cabinet. These works are kept in the library of Tartu University. The library is currently closed for repairs and so it wasn't possible to see those works at the time of writing this study. Overview of the registration work of church property by the Christian archaeology cabinet must be done sometime in the future.

Before the Second World War and during it the artist Johan Naha went to churches and made notes about their properties. Among other things he drew and described church textiles. The great majority of those were collection bags. Many of the then described church textiles have been destroyed since. Thanks to the work of J. Naha we have at least the drawings, photographs and notes of the destroyed objects. The materials by J. Naha greatly supplement the picture of Estonian historical church textiles.

After the Second World War in the conditions of the Soviet Union the listing of monuments was started anew. Two lists of nationally protected artistic objects were asserted – the first in 1964 and the second in 1973. On those lists were two collection bags, whereby neither was listed before the war. One of those collection bags is now lost and no descriptions or photographs of it exist. The other bag still exists but has been swapped with its counterpart meaning that today the other collection bag is listed as national heritage and not the one taken under protection initially. In the 1980s, the listing of church textiles as monuments of local importance was also started.

In 1994, new Heritage Act was promulgated, with this the lists of objects under protection were affirmed. The previous lists had to be checked and decisions had to be made what should remain under state protection and what not. Not much time was given for that, the work had to be rushed and because of that mistakes were made in the new lists. As there were no comprehensive studies about church textiles, there was nothing to draw on when listing the objects. One collection bag from the previous list of monuments of national importance that had survived was listed as well as 25 church textiles that had been listed as monuments of local significance. Many valuable church textiles were not inventoried and so weren't taken under protection.

More attention was given to the church textiles from 2003 onwards when with the support of the National Heritage Board it was possible to publish the book “Estonian Evangelical

Lutheran Church Textiles from 1917 to 2000". The assessment of church textiles made from 2004 until today in the framework of the national program for places of worship has given an overview of the textiles of 61 churches and is a good foundation for deciding which church textiles should be listed.

From 1999 church textiles have been listed five times. Based on the first inventory the author of this study proposed the National Heritage Board 26 church textiles and sets of textiles to be listed, out of those 17 were acknowledged as national heritage in 2006. The later listing and inventories have not gone hand in hand, so not all textiles that would deserve it have been listed as national monuments.

In conclusion, it could be said that only a few church textiles have been listed as national heritage and the listing has been done randomly. Many valuable textiles have been destroyed but even being listed might not have saved the objects from destruction. The inventory of church textiles should be continued so as to find out which church textiles deserve to be listed. In addition to listing new objects, more work should be done informing the general public as well as church wardens about the artistic heritage in the churches, both by publishing books and organising preservation training.

Lisad

Lisa 1: Kunstimälestistena riikliku kaitse all olevad kirikutekstiilid seisuga 1. mai 2017

Lisa 2: EELK kirikute nimekiri, mille tekstiilid on aastatel 2004–2016 inventeeritud

Lisa 1

Kunstimälestistena riikliku kaitse all olevad kirikutekstiilid seisuga 1. mai 2017

(allikas: Kultuurimälestiste riiklik register, <http://register.muinas.ee/public.php>)

Seisuga 1. mai 2017 on riikliku kaitse all 13434 kunstimälestist. Umbes 85% sellest moodustab erinevate konfessioonide kirikute vara. Kirikutekstiile on kaitse all kokku 176. Neist omakorda 75 on luterliku kiriku tekstiileset ja tekstiilide komplekti. Tukukotte on riikliku kaitse all 20 ning need kõik on luterliku kiriku vallasesemed. Ülejäänud kunstimälestistena riikliku kaitse all olevad kirikutekstiilid on õigeusu kirikutes (101 eset).

Esemeliikide kaupa jaotuvad kaitse all olevad luterliku kiriku kirikutekstiilid järgmiselt: altarilina (4 tk), antependium e altarikate (10 tk), kantslikate (12 tk), altariaia kate (2 tk), karikakate (24 tk), karikarätt (1 tk), piiblipult (2 tk), piiblipuldikate (1 tk), põrandavaip (2 tk), vaip (1 tk), seinapilt (4 tk), linik (4 tk), kate (1 tk), kirsturaami kate (2 tk), katete komplekt (5 tk).

Kõige vanem kaitse all olev ese on Kuressaare Laurentiuse kiriku tukukott aastast 1700. Kõige uuemad on Vormsi kirikus kiriku taaspühitsemise puhul kingitud kolm seinavaipa (pigem seinapilti) aastatest 1983–90 ja tukukott umbes 1990. aastast.

Reg nr	nimi	kirik
1992	Altarikate, 19. saj (villane ja siidriie, kuldniit)	Tallinna Kaarli kirik
1993	Altarikate, 19. saj (villane ja siidriie, kuldniit, metallnaastud)	Tallinna Kaarli kirik
2268	Linake, 18. saj (?) (kalev, siidniit, litrid, brokaatniit, metallspiraal)	Asukoht ei ole avalik
2269	Linake, 18. saj (?) (kalev, siidniit, litrid, brokaatniit, metallspiraal)	Asukoht ei ole avalik
2270	Karikakate, 19. saj (samet, tikand, kuldkard, litrid,	Tallinna toomkirik

Reg nr	nimi	kirik
	siidvooder)	
3199	Tukukott, (nahk, sepis, vask)	Reigi kirik
3387	Tukukott, 19. saj (tekstiil, puit)	Kärdla kirik
3677	Armulaua kate, 19/20. saj (samet, tikand, metallrist)	Kose kirik
3890	Altarikate, 19. saj (plüüs, aplikatsioon, tikand)	Risti kirik
3891	Kantslipuldikate, 19. saj (plüüs, aplikatsioon, tikand, messingpanused)	Risti kirik
3892	Tukukott, 1864 (kalev, nõörtikand, nahk, puit)	Risti kirik
3893	Tukukott, 1865 (tekstiil, tikand, puit)	Risti kirik
3910	Kantsli kate, 20. saj (kalev, tikand, brokaatpael)	Harju-Madise kirik
4391	Tukukott, 19. saj (samet, pärlitikand, puit, pronks)	Jüri kirik
4397	Altarivõre kate, 1887 (samet, tikand, villane lõng, klaaspärlid)	Jüri kirik
4406	Vaip, 1926 (villane, tikitud)	Nabala palvela
4545	Tekstiilmaal, "Püha õhtusöömaaeg", 20. saj algus (kanvaa, villane lõng)	Helme kirik
4786	Armulauariistade kate, 20. saj I pool (tekstiil, tikand)	Valga kirik
6096	Karikakate, 20. saj I pool (samet, aplikatsioon, tikand, litrid)	Vigala kirik
6226	Piiblipult, 19. saj (puit, pärltikand)	Kuressaare kirik
6310	Tukukott, annet. 1760 (puit, tekstiil, hõbe)	Asukoht ei ole avalik
6782	Karikakate, 19/20. saj (tekstiil)	Lüganuse kirik

Reg nr	nimi	kirik
7651	Altarikate, 20. saj (tekstiil, messing, brokaat)	Rõuge kirik
7750	Armulauariistade kate, 19/20. saj (tekstiil, messing, brokaat)	Roosa kirik
7751	Altarikate, 20. saj (tekstiil, messing, brokaat)	Roosa kirik
14273	Tukukott, 18. saj (samet, brokaat)	Asukoht ei ole avalik
14361	Tukukott, 1881 (hõbe, samet, nahk, messing, graveeritud, puit)	Asukoht ei ole avalik
14362	Tukukott, 1731 (samet, tikand, puit)	Asukoht ei ole avalik
14363	Tukukott, 18. saj (samet, litrid, puit)	Asukoht ei ole avalik
16539	Seinavaip, Stabbinck, 1990 (vill, kuldniit, kudum)	Vormsi kirik
16540	Seinavaip, Belgia töö, 1990 (villane lõng, kuldniit)	Vormsi kirik
16541	Seinavaip, Belgia töö, 1990 (villane lõng, kuldniit)	Vormsi kirik
16542	Tukukott, 1990 (puit, samet, nahk, metall)	Vormsi kirik
17147	Tukukott, 1722 (tekstiil)	Järva-Jaani kirik
19125	Tukukott, 1851 (samet, nahk, brokaatnarmad, puit)	Audru kirik
19126	Karikakate, 19. saj (tekstiil, siidniit, tikand, brokaatpael, aplikatsioon)	Audru kirik
19693	Armulauariistade kate, 1887 (linane, tikand, muline, pilu, pits)	Varbla kirik
19881	Tukukott, 18/19. saj (puit, tekstiil)	Paistu kirik
19882	Tukukott, 18/19. saj (puit, nahk)	Paistu kirik
19913	Tukukott, 19. saj (nahk, tekstiil)	Tarvastu kirik

Reg nr	nimi	kirik
21392	Vaip, R.Sepp, 1956 (villane)	Põltsamaa kirik
23033	Tukukott, 18. saj (nahk, puit)	Harju-Jaani kirik
27213	Altarilina, 20. saj I pool (linane riie, rišeljöö)	Rootsi-Mihkli
27214	Altarilina, 20. saj I pool (linane riie, tikand)	Rootsi-Mihkli
27215	Antependium (brokaat, brokaat- ja kuldbrokaattikand)	Rootsi-Mihkli
27216	Kantslikate, 20. saj (samet, brokaatnarmad, tikand)	Rootsi-Mihkli
27217	Altarivõre kate neljas osas, 20. saj I pool (kalev, siidnarmad)	Rootsi-Mihkli
27218	Armulauariistade kate, 20. saj I pool (kalev, siidnarmad)	Rootsi-Mihkli
27219	Armulauariistade kate, 20. saj I pool (kalev, siidnarmad)	Rootsi-Mihkli
27220	Armulauariistade kate, 20. saj I pool (kalev, siidnarmad)	Rootsi-Mihkli
27221	Linik, 20. saj I pool (batist, linane pits)	Rootsi-Mihkli
27222	Karikarätt, 20. saj I pool (linane riie, tikand)	Rootsi-Mihkli
27223	Linik, 20. saj I pool (linane riie, broderii)	Rootsi-Mihkli
27224	Karikakate, 19. saj (samet, brokaattikand, brokaatnarmad-tutid)	Rootsi-Mihkli
27225	Karikakate, 19. saj (siid, tikand, kuldhelmed, brokaatnarmad)	Rootsi-Mihkli
27226	Karikakate, 20. saj (samet, brokaatnarmad)	Rootsi-Mihkli
27227	Kantslikate, 1867 (samet, brokaatnarmad, tikand)	Rootsi-Mihkli
27230	Armulauariistade kate, 19. saj (siidkangas, siid- ja kuld- ja hõbenarmad, litrid, metallniidid)	Kuusalu kirik
27257	Armulauariistade kate, A.Kentmann, 1884 (linane kangas,	Kuusalu kirik

Reg nr	nimi	kirik
	niittikand, pilupalistus, heegelpits)	
27776	Kirsturaami kate, 1939. a (villane kangas, puuvillane kangas; tikand, villasest lõngast narmad)	Keila kirik
27777	Kirsturaami kate, A. Nessel, 1922. a (villane kangas, trikookangas, kardlõng, brokaatnarmad, tikand, aplikatsioon)	Harju-Jaani kirik
27778	Altarilina, 1930. aastad (linane kangas, fileepits)	Järva-Jaani kirik
27779	Altarilina, 20. saj algus (puuvillane kangas, heegellõng, heegelpits)	Vigala kirik
27780	Altarikatete komplekt (altarilina, altariaia ääre kate), M. Busch, 20. saj algus (puuvillane kangas, segakiudkangas, heegellõng, fileeheegelpits)	Vigala kirik
27781	Altari ja kantslikatete komplekt (antependium, kantsli puldi kate, kantsli ääre kate, koorirõdu puldi kate), 1930. aastate lõpp (villane kangas, tikand, siidnarmad)	Vigala kirik
27782	Põrandavaip, 1937. või 1938. a (telgedel kootud (toimsekoeline), linane nõör)	Vigala kirik
27783	Altari ja kantslikatete komplekt (antependium, altaripiibli puldi kate, kantsli puldi kate, kantsli ääre kate, koorirõdu puldi kate, karikakate), 1930. aastate lõpp (villane kangas, puuvillane kangas, tikand, siidnarmad)	Vigala kirik
27784	Altari ja kantslikatete komplekt (antependium, altaripiibli puldi kate, kantsli puldi kate, kantsli ääre kate, koorirõdu puldi kate), 19. saj lõpp – 20. saj algus (plüüs, linane kangas, aplikatsioon, tikand (samet, siid, kuldbrokaatkangas, metall-lõngad)	Vigala kirik

Reg nr	nimi	kirik
27785	Altari ja kantslikatete komplekt (antependium, kantsli puldi kate, kantsli ääre kate, koorirõdu puldi kate, puldikate), 1904. a, annetanud C. von Uexküll (villane kangas, linane kangas, aplikatsioon, tikand, narmad)	Vigala kirik
27786	Karikakate, 20. saj I pool (villane kangas, puuvillane kangas, siidnöör, litrid, helmed, tikand)	Vigala kirik
27787	Karikakate, 20. saj algus (samet, siidvooder, litrid, brokaatkangas, metall-lõng; aplikatsioon)	Vigala kirik
27788	Kate, 20. saj algus (villane kangas, velvet, aplikatsioon)	Vigala kirik
27789	Kantsli puldi kate, 20. saj algus (samet, metall-lõng, panused; tikand; brokaatnarmad)	Pindi kirik
27790	Altari- ja kantslikatete komplekt (antependium, kantsli puldi kate), Ed. Drossi töökoda, 19. saj – 20. saj algus (villane kangas, plüüs, metallpanused, metall-lõng, brokaatnarmad)	Pindi kirik
27791	Armulauariistade kate, Ed. Drossi töökoda, 19. saj – 20. saj algus (samet, metallpanused, metall-lõng, brokaatnarmad)	Pindi kirik
27792	Kantsli puldi kate, Ed. Drossi töökoda, 19. saj – 20. saj algus (plüüs, metall-lõng, metallpanused, brokaatnarmad)	Vastseliina kirik
27946	Antependium, Ed.Drossi töökoda, Tartu, 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, metallpanused, brokaatnöör)	Esku kabel
27947	Kantslipuldikate, Ed.Drossi töökoda, Tartu, 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, metallpanused, brokaatnöör)	Esku kabel
27981	Armulauariistade kate, 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, tikand, villane ja siidniit, klaashelmed, narmad)	Haljala kirik

Reg nr	nimi	kirik
28028	Armulauariistade kate, 1899 (tekstiil, siidvooder, iirislõng, brokaatnarmad, tikand)	Rakvere kirik
28029	Kantslipuldikate, 1912 (tekstiil, peenvill, siidiniit, brokaatniit, klaashelmed, tikand, satäänvooder)	Rakvere kirik
28076	Antependium, 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, metallaplikatsioon, brokaatnarmad)	Käsmu kirik
28077	Kantslipuldikate (tekstiga), 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, brokaattikand, brokaatnarmad)	Käsmu kirik
28078	Kantslipuldikate, 19. saj lõpp või 20. saj algus (tekstiil, brokaattikand, brokaatnarmad)	Käsmu kirik
28421	Kantslipuldikate, Tartu, 19. saj lõpp või 20. saj algus (samet, metallaplikatsioon)	Kuressaare kirik
28445	Tukukott, 18. saj? (puit, nahk, metall)	Kärla kirik
28460	Karikakate, 19. saj (tekstiil, siidtikand, aplikatsioon, brokaatnarmad)	Karja kirik
28461	Piiblipuldikate, 19. saj (tekstiil, tikand, kalasoomused, brokaatnarmad)	Karja kirik
28517	Altarikate, 19. saj lõpp või 20. saj algus (puuvillane, filee)	Saaremaa Jaani kirik
28546	Kantslipuldikate, 19. saj lõpp või 20. saj algus (samet, metallaplikatsioon, narmad)	Püha kirik
28547	Altarikate (antependium), 20. saj I veerand (punane kalev, brokaatniit, kuldhelmed)	Püha kirik
28628	Piiblipult, 19. saj? (puit, kalev, tikand)	Ruhnu kirik

Reg nr	nimi	kirik
28629	Kantslipuldikate, 19. saj (kalev, kardniit, tikand)	Ruhnu kirik
28692	Tukukott, 18. saj? (puit, nahk, messing, brokaatnarmad)	Valjala kirik
28693	Tukukott, 18. saj? (puit, nahk, messing, brokaatnarmad)	Valjala kirik

Lisa 2

EELK kirikute nimekiri, mille tekstiilid on aastatel 2004–2016 inventeeritud

1. Aegviidu kirik
2. Ambla kirik
3. Esku kabel
4. Haapsalu Jaani kirik
5. Haapsalu Toomkirik
6. Hageri kirik
7. Haljala kirik
8. Harju-Jaani kirik
9. Harju-Madise kirik
10. Iisaku kirik
11. Ilumäe kirik
12. Juuru kirik
13. Jõelähtme kirik
14. Järva-Jaani kirik
15. Järva-Madise kirik
16. Järvakandi Pauluse kirik
17. Järvakandi Peetri kirik
18. Jüri kirik
19. Kadrina kirik
20. Keila kirik

21. Kirbla kirik
22. Kose kirik
23. Kuusalu kirik
24. Kärü kirik
25. Käsnu kirik
26. Leesi kirik
27. Lihula kirik
28. Loksa kirik
29. Lääne-Nigula kirik
30. Lüganuse kirik
31. Martna kirik
32. Nissi kirik
33. Noarootsi kirik
34. Nõmme Rahu kirik
35. Nõva kirik
36. Paide kirik
37. Paldiski kirik
38. Piirsalu kirik
39. Pilistvere kirik
40. Pindi kirik
41. Põlva kirik
42. Rakvere kirik
43. Randvere kirik
44. Rannamõisa kirik

45. Rapla kirik
46. Ridala kirik
47. Risti kirik
48. Saku kirik
49. Simuna kirik
50. Tallinna Jaani kirik
51. Tallinna Kaarli kirik
52. Tallinna Püha Vaimu kirik
53. Tallinna Toomkirik
54. Tuhala kirik
55. Türi kirik
56. Vastseliina kirik
57. Vigala kirik
58. Viimsi kirik
59. Viru-Jaakobi
60. Võnnu kirik
61. Äksi kirik